MIKLOS HARASZTI

Macaristan'da İşçi Olmak.

Heinrich Böll'ün Önsözü İle

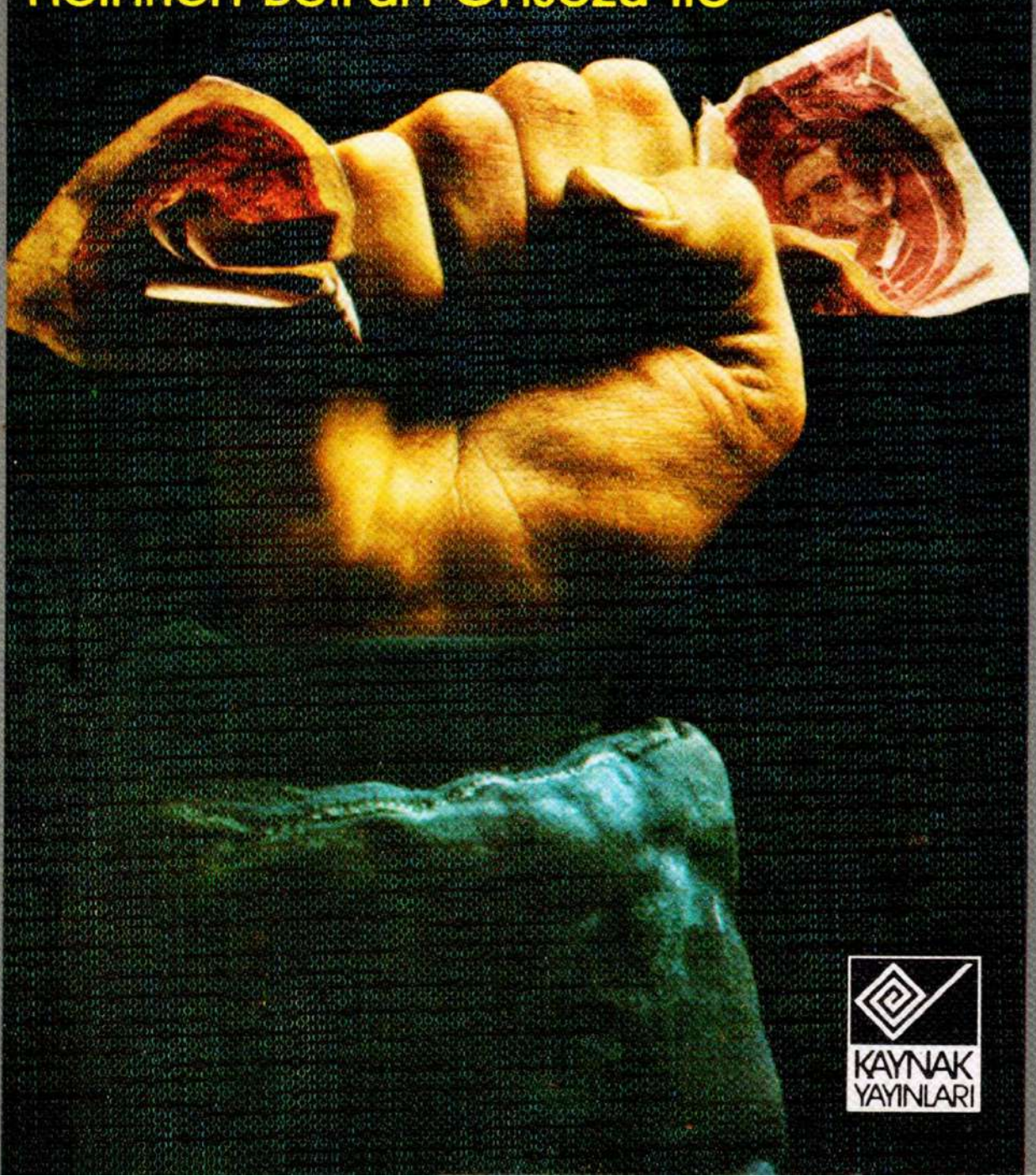

KAYNAK YAYINLARI

Miklos Haraszti
Macaristan'da İşçi Olmak

Bu kitabın yayın hakları
Sistem Ofset Matbaacılık Yayıncılık ve
Ticaret Limited Şirketi'nindir.
Birinci Baskı: Mayıs 1984
Kapak: Robert Golden
Kapak Baskı: Matbaa 70
Dizgi: Nurel Matbaası
Baskı: Doyuran Matbaası
KAYNAK YAYINLARI: 30

SİSTEM OFSET MATBAACILIK YAYINCILIK ve
TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
Nuruosmaniye Cad. 3/2 Cağaloğlu - İSTANBUL

MIKLOS HARASZTI

Macaristan'da İşçi Olmak.

Heinrich Böll'ün Önsözü İle

Çeviren : İbrahim ALTINSAY

Danielle Jaeggi
ve
Tamas Szentjoby'ye

İÇİNDEKİLER

Almanca ve İngilizce Baskılara Önsöz: Heinrich Böll 11
Yazar Üzerine 17
Macaristan'da İşçi Olmak 25
Miklos Haraszti'nin Yargılanması 195
Birinci Oturum, 15-16 Ekim 1973 195
İkinci Oturum, 10-11 Ocak 1974 205
Savcının Kapanış Konuşması 206
Savunma Vekili'nin Kapanış Konuşması 208
Sanığın Konuşması 210
Bayan Toth Tarafından Açıklanan Karar 212

ALMANCA VE İNGİLİZCE BASKILARA ÖNSÖZ

Heinrich Böll

Macaristan'da İşçi Olmak'ın emek yazınına gerekli ve gecikmiş bir katkı olduğunu anlamak için, gelişigüzel bir bakış bile yeterli. Gecikmiş bir katkı, çünkü sosyalist bir ülkedeki durumu anlatıyor. Oysa bu ülkelerdeki resmi ağızlar durumu yumuşak bir dille ve işçileri yücelterek, ama onların görüşlerine hiçbir zaman yer vermeyerek yansıtıyorlar hep (resmi ağıza göre, toplumsal yozlaşma CİA'nın gizlice yürüttüğü bir sabotaj). *Macaristan'da İşçi Olmak,* «kimseye karşılıksız bir şey verilmez» şiarının nasıl bir saçmalık ve bayağılık düzeyine indirgenmiş olduğunu sergiliyor. Ve biraz düşündüğünüzde, Doğu Avrupa'nın Batı teknolojisi ve «know-how»u istediğine ilişkin olarak yapılan tüm açıklamaların, işçilerden şimdi olduğundan daha fazlasını çekip almak için geliştirilmiş «yöneticilik»e, gittikçe daha fazla duyulan gereksinimden kaynaklandığını anlıyorsunuz. Sovyet yetkililerinin, «komünist» ya da liberal, sağcı ya da solcu olsun, deneyimli bir Batılı «yönetici»yle konuşmayı, Batılı toplumbilimciler ya

da ideologlarla görüşmeye yeğledikleri, artık herkesin bildiği bir sır değil mi zaten? Sosyalist ülkelerde endüstrinin düşük üretkenliğinin sadece planlamanın kaba yanlışlarından ve bir sürü bürokratın işe karışmasından ileri gelmediğini; bunların yanısıra düşük verimliliğin, başka bir deyişle insan etkeninin de önemli bir rol oynadığını söylemek, yanlış olmaz sanırım. Bu durumda, «detant»ın bir gereği olarak bir Sovyet ya da Macar yetkilisiyle bir Batılı uzmanın, Moskova yakınındaki ya da Balaton gölü kıyısındaki bir villada, üretimi arttırıcı yöntemler üzerine dostça sohbet etmesinin, bu ülkelerdeki işçiler tarafından «detant»ın en tatsız sonuçlarından biri olarak karşılanacağını görmek zor değil.

Miklos Haraszti'nin *Macaristan'da İşçi Olmak*'ı, fabrika çalışma sistemini ve bunun işçiler üzerindeki etkilerini anlatıyor. Kitabın ele aldığı fabrikada da «kimseye karşılıksız bir şey verilmediği» gibi, anlamsız bir özendiriciler - parça başı ücret, parça başı zaman ve tazminat üçlüsü kullanılıyor. Parça süreleri sürekli azaltılıyor. Bunun sonucu iş daha çabuk yapılıyor ve üretim de sürekli artıyor. «Tazminat isterken —ki çoğu kez alamıyoruz— harcadığımız zamanın kendisi de tazmin edilecek bir kayıp sayılmalı.» Tazı ile tavşan arasındaki bu amansız koşturmacadan kurtuluş yok. Yüzünde acımasız bir gülümsemeyle zafer naraları atarak, hep tazı kazanıyor yarışı. Tazıların tek bir yüzü ama bir sürü adı var Patron, formen, ücretçi, kontrolör... İşçiler onlardan hep «onlar» diye söz ediyor. İnsanın aklına hemen Wallraff Engelmann'ın *Siz Yukarıdakiler, Biz Aşağıdakiler* adlı kitabı geliyor. Patronlar «biz» demeye başladıklarında ise, işler daha da tehlikeli oluyor. «Özveride bulunmalıyız» diyorlarsa, «özveride bulunacaksınız» demek bu. Bizim endüstrimizin ağababalarının rica ve temennileri akla geliyor bu kez.

Haraszti'nin kitabı, gerçekleri çok iyi aktarmakla bir-

likte sadece durumu yansıtan bir kitap değil. Çoğu çoktandır emek yazınında görülmeyen bir dizi ilginç ögeyi de içeriyor. Her şeyden önce, bir metal fabrikasında kullanılan çalışma teknik ve terimleriyle, bu teknik, terim ve kategorilerin, işçilerin uğruna çalışmak zorunda oldukları o kutsal şeyle, günlük ekmekleriyle ilişkilerinin ayrıntılı bir dökümünü veriyor. Kitap, emek ile ücret zarfı arasındaki zorlu yolun ayrıntılarını, yan yollarını, dönemeçlerini ve tuzaklarını ortaya koyuyor. Birinci elden gözlemlere dayalı olması çözümlemeyi son derece berraklaştırıyor. Sosyolojik çözümleme ve değerlendirme yeteneğine sahip birinin, aşağıya inip, frezelerin ve tornaların arasından çıkardığı bir kitap bu.

Kitabın bir üçüncü özelliği, olayları ve deneyimleri ne kadar aslına bağlı olarak anlatırsa o kadar yüksek bir soyutlama düzeyine ulaşması... Özgül iş süreçlerinin ayrıntılı betimlemeleri, somut anlamlarından yükselerek birer soyutlama düzeyine çıkıyorlar. Örneğin, bugün Alman Ordusunun iç yönetmeliğinden kelimesi kelimesine bölümler aktarsanız (diyelim, yürürken, ayakta dururken, yatarken, bisikletle giderken, at sırtındayken, araba kullanırken vs. selam vermeye ilişkin maddeleri aktarsanız), Kafka'yı taklit etmekle suçlanırsınız hemen. Ya da, resmi dairelerdeki her zaman yapılan bürokratik hareketleri, ileri geri kaykılmaları, kalemlerin açılmasını, gözlüklerin çıkarılıp silinmesini ve tekrar takılmasını, ya da ağzına kadar dolu bir barda garsonun yaptığı binlerce küçük gereksiz hareketi betimleyip ölçmeye kalksanız, bu betimlemeleriniz, aslında çok doğru olsalar da, saçma ve gülünç gözükür. Kendi çalışma durumu böyle betimlenen bir işçinin de bunu «gerçekçi» bulması çok daha zor olacaktır.

Ama Haraszti'nin kitabının sonunda atlanamayacak estetik, toplumsal ve ütopyacı bir boyut var. Evlikler*

konusunda söylediklerinde ortaya çıkıyor ve «dostlukların çoğu evlik yaparken kuruluyor» ifadesinde doruğa çıkıyor bu boyut. Neredeyse şiirsel bir girişi var bu bölümün :

> «Evlik yaparak makine üzerindeki iktidarımızı yeniden kuruyor, özgürlüğümüzü geri alıyoruz. Beceri ve yeteneğimiz *güzellik duyusunun* (italikler benim) hizmetine giriyor. Yaptığımız eşya ne kadar önemsiz olursa olsun, yapılması sanatsal bir yaratım biçimini alıyor. Ayrıca bu eşyalar, (hırsızlık iftirasına uğramamak için) çok ender olarak pahalı, gösterişli ya da yarı mamul malzemeden yapılıyor. Genellikle kırpıntılardan, hurda demirden ve artıklardan üretiliyor evlikler ve bu da güzelliklerinin her şeyden önce ve en çok onlara verilen emeğin kendisinden geldiğini kanıtlıyor (...) Birkaç dakikalık kaçamaklarda ve ancak haftadan haftaya evlik yapma olanağı buluyor olmasak, yani evlik yapma işi bu kadar kesintili bir etkinlik olmasa, insan fabrikada iki akımın, bir 'işlevci' bir de 'farklılıkçı' akımın var olduğunu söyleyebilir rahatça.»

Haraszti burada, *sanat* tarihinin terimlerini çalışma alanına uyguluyor. Kim olduğu önemli olmayan bir sendika yetkilisi düşünün ki, «Kardeşler, kendinizi gerçekleştirmenin tek yolu evlik yapmaktır» sloganını yükseltiyor ve sendikadaki çalışmasına bu sloganı uyguluyor! Hükümet ve muhalefet (yine kimin hükümet, kimin muhalefet olduğu önemli değil) dehşete düşüp bu yetkiliyi kötü örnek diye mahkûm etmeye çalışacaktır. Yabancı-

* Evlik, işçinin fabrikanın malzemesini ve aletlerini kullanarak kendi zevki ve kullanımı için yaptığı eşyaya deniyor. Evlikler, satmak ya da ek bir gelir elde etmek için yapılmıyor. İngiltere'de ve ABD'de, kimi zaman değişik biçimlerde olsa da çok yaygın kullanılan bu sözcük, Oxford ve Webster de dahil birçok sözlükte yer almıyor (İngilizcesi: **Homer**).

laşmamış emek, ince zevklilik, güzellik, eğlence... bunlar ancak tatillerde olabilir çünkü. Sistemi tehdit eder duruma geldiklerinde, artık «anarşi» başlar. Doğulu olsun, Batılı olsun, Uzakdoğulu olsun, tüm teknokratlar bu konuda tartışmasız birleşirler. O uğursuz «şiir» sözcüğünü öne sürdüğünüzde ise, bu kez yalnızca Doğulusu, Batılısı, Uzakdoğulusu değil, sağcısıyla, solcusuyla tümü karşınızda saf tutacaktır. Sadece evlik yaparken mi çalışmadan zevk alınıyor yani? Peki, işçiler çalışmaları karşılığında o kutsal ücreti aldıkları zaman ne oluyor? «İşçinin biri maaş günü eve gelip de 'Fazla bir para getiremedim ama teknik talimatlara harfi harfine uydum ve normu gerçekleştirdim' dese, adamın kafayı iyice üşüttüğünü düşünür iş arkadaşlarım.» Haraszti'nin kitabı, işçilerin kıstırıldıkları o berbat döngüyü anlatan ifadelerle dolu. «Yoldaşlar anlayışla karşılayacaklardır ki, *biz* ne üretiyorsak onu verebiliyoruz ancak.» İşte yine ortaya çıktı: «Onlar»ına kullandığı şu ürkütücü «biz»... Tavşanlar koşmaya başlıyor ve tazılar onlarla köşe kapmaca oynuyor. Tavşanlar çoğunlukta olabilirler ama kuralları koyanlar, tazılardır.

Evlik konusundaki izlenimlerinden sonra Haraszti, «Disiplin ve başarının emrindeki üretim uzmanları, yani şu rızk dağıtıcılarımız olmasaydı, Altın Evlik Çağı'na girerdik» diyor.

1969'da yirmi dört yaşındayken şiirleri nedeniyle Haraszti hakkında açılan resmi soruşturmada, şairin «sınırsız demokrasi»yi ve «devrimci çileciliği» savunduğu gibi bir suçlama yer alıyordu. Demokratikleşme sözcüğüne bile toplumumuzda artan düşmanlığı anımsarsak ve «devrimci çileciliğin» yerine de çoktan gırgıra alınan tüketimciliğin reddini koyarsak, Haraszti'nin neci olduğu ortaya çıkar. «Kapitalizmin ajanı» falan olamaz kuşkusuz. Çünkü o tarafta olduğu gibi, bizim tarafta da hüsnükabul görmüyor. Çünkü o, tazıların zavallı tavşanları parça ba-

şına ücretlerin peşinde nasıl koşturduklarını, «biz» deyip duran «onlar»ın kimsenin karşılıksız bir şey almaması ilkesini nasıl kullandıklarını çok yakından biliyor. Haraszti aynı zamanda biliyor ki, «detant»ın Doğu'daki sonuçlarından biri, Batı'dan biraz daha fazla teknoloji ve know - how almak olabilir ve fabrikaların gerçekten işçilere ait olduğu konusunda resmi ağızlardan yapılan açıklamalar boş laftan başka bir şey değildir.

Buradaki ve oradaki «onlar»ın bu kitaptan hoşlanmama nedenleri çok açık. *İktidarlarını* göstermenin ve uygulamanın tek alanı olsa da, mahkemelerinde, güçsüzlükleri ve korkuları ortaya çıkıyor. Biz *burada*kilerin de, *orada* Miklos Haraszti ve arkadaşları üzerinde kaynatılan cadı kazanına bakıp kendimizi üstün görmeye pek hakkımız yok.

YAZAR ÜZERİNE

Altmışlı yılların ortalarından itibaren Batı Avrupa'da, geçmişin olumsuz mirasına karşın, Sosyalizmde yeni gelişim yolları aranmaya başlanmıştı. Doğu Avrupa'da ise bu olgu kendini doğrudan kitle eylemleri biçiminde gösterdi; 1968 Çekoslovakya olaylarını, 1970 Polonya grevleri ve sonunda Polonya işçi sınıfını bir bütün olarak kavrayan Dayanışma Hareketi izledi. Benzer nedenlerden doğsa da Avrupa'nın batısı ile doğusundaki gelişmelerin birbiriyle pek ilintisi yoktu.

Bu anlamda Miklos Haraszti, sayısı az olan örneklerden biri sayılabilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası kuşağının bir üyesi olarak Haraszti, Batı'daki kendi kuşağının Sol'undan ve özellikle Batı Almanya'daki öğrenci hareketlerinden etkilendi. Onun Doğu Avrupa'da yükselen sesi, her zaman gençliği ve boyun eğmezliğiyle dikkati çekti.

Miklos Haraszti, ailesinin Nazilerden kaçıp sığındığı Kudüs'te 1945'te doğdu. Ailesinin hemen tüm üyeleri işçi ve devrimci, sosyalistti. Sınıflarından gurur duyuyorlardı. Macaristan'da SSCB egemenliği iyice yerleştikten sonra 1948'de ülkelerine döndüler.

Orta öğrenimini tamamlayan Haraszti, bir köy okulunda bir yıl öğretmenlik yaptıktan sonra 1965'te Üniversiteye girdi. Girer girmez de Vietnam'la Dayanışma Komitesi'nin kurulmasına yardımcı oldu. Vietnam Devrimi'ni bağımsız ve coşkulu bir biçimde desteklerken, görüşleri Çin'in «Sovyet revizyonizmi»ne karşı açtığı tartışmanın etkisindeydi. Komite Üniversite'de büyük destek gördü ve polis Komite'nin önde gelen yöneticilerini resmen «uyardı». Ve sonunda, 1966'da, polis Komite'yi, kendini feshederek Parti'nin resmi kolu olan Genç Komünistler örgütüne katılmaya zorladı. Bu arada, Haraszti ve arkadaşları Üniversite'den atıldılar.

Haraszti, ertesi yılı, tüm dünya ülkelerinden derlediği şarkıları çevirerek geçirdi. *Ozanlar, Şiirler, Devrimler* adıyla yayınlanan bu derleme Haraszti'nin yeteneğinin ilk işareti oldu. Bir Shakespeare sonesinden Joe Hill baladına, Brecht- Weill şarkı sözünden Pete Seeger'in «Juantanamera» uyarlamasına kadar seçtiği tüm şiirler ya müzik için yazılmış, ya da sonradan müziklendirilmişti. Ayrıca şiirlerin tümü hem anlam, hem de yapı olarak müziğe uyacak biçimde çevrilmişti.

1968'de, küçük bir «Maoist» gruba dahil olduğu kuşkusuyla Haraszti «polis gözetimi» altına alındı. Macar Hükümetinin kullandığı özel bir yetkiydi bu. Bu uygulamanın asıl amacı, kişiyi mahkeme önünde yargılanıp mahkûm olmaktan kurtarmaktı. Ama pratikte polisin istediği gibi uyguladığı, gözetim ile ev hapsi arası bir şeydi. Yetkililerin isteğine göre uzatılıp kısaltılabiliyordu ve kurbana «Toplumun düzen ve emniyeti gereğince...» diye başlıyan bir kâğıt veriliyordu. Kâğıtta, girilmesi yasaklanan yerler ve uyulması gerekli ayrıntılar sıralanıyordu. Haraszti'ye verilen belgede her zamanki yerlere, üniversiteler ve yayınevleri de eklenmişti.

Üç ay sonra polis, Maoist grubun üyelerinin çoğunu

tutukladı ve grubun önderi György Por iki buçuk yıl hapse mahkûm oldu. Haraszti ise grubun «üyesi» değil, sadece yakın ilgi gösteren ve eleştirilerde bulunan bir ilişkilisiydi. Bu sırada polis, «olaylar»ın Haraszti için yeterince uyarıcı olmuş olduğunu düşünerek, onun Üniversite'ye, edebiyat ve felsefe öğrenimine dönmesine izin verdi. Böylece Haraszti, 1968'i ve sonraki yılı olağan bir biçimde geçirdi. Ama aslında hiç de olağan bir dönem değildi bu : Güney Vietnam'da Tet saldırısı başladı; Paris, Mayıs olaylarıyla sarsıldı; Çekoslovakya işgal edildi... 1968, dünyanın birçok yöresindeki insanlar gibi, Haraszti üzerinde de etkisini gösterdi.

1969 Aralık'ında *Uj İras* adlı yazınsal dergi Miklos Haraszti'nin, «Che'nin Yanlışları» başlıklı hicvini yayınladı. Altı ana bölümden oluşan bu uzun şiirin her bölümünde Sol'a karşı yapılan bürokratik haksızlıkların bir türü alaya alınıyordu. Resmi Parti organı *Nepszabadsag*' da şiire şiddetle saldırıldı ama Haraszti'ye de cevap hakkı tanındı. Haraszti, şiirin Brechtvârî ince alaycılığını koruyarak alışılmamış dobralıkta cüretli bir karşılık verdi ve yanıtı yayınlandı. Belki de Haraszti'nin cüretinden ürken yetkililer bir süre sessiz kaldılar. Bu arada tartışma geniş ilgi toplamış, Haraszti'yi tartışmalı ama resmen tanınmış bir şair konumuna getirmişti. Haraszti artık sık sık şiir okuma toplantılarına çağrılır olmuştu ki, 1970 Mayıs'ında tutuklandı.

Şiir okuma toplantılarında ve öteki toplantılarda yapılmış konuşmalara ilişkin, arapsaçı gibi karmakarışık bir sürü suçlama üzerine üç gün içeride tutuldu. Örneğin, polis, toplantıların birinde Haraszti'nin Rusya'da artık Sovyet kalmadığını söylediğini öne sürüyordu. Lenin'in yüzüncü doğum yıldönümü nedeniyle Şubat'ta yapılan bir başka toplantıda ise, ilgili bölümlerin yorumlarını atlayarak Lenin'in eserlerinden alıntılar okumuştu. Macaris-

tan'da polisin, soruşturma açmadan bir kişiyi üç gün gözaltında tutma hakkı var. Bu süre içinde zanlının arkadaşları ve «suç ortakları» sorguya çekilebilir. Bu uygulama tek başına bir uyarı ya da toplumsal ceza olarak kullanılabilir. Okuma toplantılarına katılan birçok kişiyi sorguya çektikten sonra polis, savcılığa sevketmeden Haraszti'yi serbest bıraktı. Ama bunu yaparken, Ceza Yasası'nın 60. maddesinin verdiği, mahkeme önüne çıkartılmasa da bir kişinin belirli bir suç işlediğinin polis tarafından kaydedilebileceği yolundaki yetkisine dayanarak, Haraszti hakkında bir belge düzenledi. Bu belge resmi bir hüküm niteliğini taşıyordu. «Sanık»ın mahkûmiyetten kurtuluş yolu yoktu. Büyük olasılıkla yine mahkûm edileceği mahkeme önüne çıkarılmayı talep ederek itiraz edilebilirdi buna. Böyle bir kişinin resmi işverenleri, bu belgeyi işten çıkarma için gerekçe olarak kullanabilirlerdi. Haraszti'nin durumunda ise, Üniversite, bu belgeye dayanarak onu okuldan kovdu. Öğrenimini tamamlamış olduğu için bu kovulma sadece diploma almasını ve Üniversite mezunlarının yararlandıkları ayrıcalıklardan yararlanmasını engelledi.

Bununla yetinmeyen yetkililer, Haraszti'yi bir kez daha «polis gözetimi»ne aldılar. 1970 Temmuz'unda Haraszti, artık tanışık olduğu ve toplumun ortak çıkarlarından, düzen ve güvenliğinden bol bol söz eden belgeyi bir kez daha aldı. O yılın ilk aylarında, okuma toplantılarında oldukça etkin olan arkadaşı György Dalos da aynı onura layık görülmüştü. Polis, yasaklamaları, azami süre olan altı aya çıkarmıştı. Dalos ve Haraszti, yasaya boyun eğdiler ama yeniden bir altı ay uzatmayı kabul etmemeye karar verdiler. Polis böyle bir yenilemeye giriştiğinde, yetkililere ve mümkün olduğu kadar çok insana uzun bir protesto mektubu yolladılar. Bu mektup, parti organlarına, Üniversite önde gelenlerine, yayımcılara ve

yazarlara ulaştırıldı. Mektup, «polisin ideolojik sorunlara karışmaması gerektiği»ni vurguluyor ve ne Dalos'un, ne de Haraszti'nin, kişisel hareket özgürlüklerini sınırlayacak yeni yasaklamalara boyun eğeceğini belirtiyordu.

İki ay hiçbir şey olmadı. Dalos ve Haraszti istedikleri yere, sinemaya, tiyatroya gittiler. Sonra 1971 Şubat'ında ikisi birden, «polis gözetimi»ne karşı gelmek gerekçesiyle gözaltına alınıp, 25 gün hapse mahkûm edildiler.

Dalos ve Haraszti, tutuklanmaları durumunda açlık grevine gideceklerini dostlarına söylemişlerdi. Bir hapishaneden ötekine uçurulurlarken yakınları ve arkadaşları onların yerini saptamaya çalışıyordu. Aralarında Lukacs'ın da bulunduğu çok sayıda aydın durumu protesto etti. Tutuklulara zorla yemek yedirilmiş ama kötü davranılmamıştı. 25 gün dolunca bırakıldılar ve üzerlerindeki «polis gözetimi» kaldırıldı. Yetkililer verdikleri hükmü uygulamış, sanıklar ise açlık grevini sürdürerek amaçlarına ulaşmış ve öteki yurttaşları gibi sınırlı özgürlüklerine tekrar kavuşmuş oldular.

Haraszti, «polis gözetimi» altında geçen altı ayı fabrikada çalışarak değerlendirdi. Sosyalist olduğu söylenen devlette işçilerin durumunun ne olduğunu kendi gözleriyle görmek istiyordu. Önce bir galvanizleme tesisinde çalıştı. Sonra, bu kitaba konu olan Kızıl Yıldız Traktör Fabrikası'na girdi. İçinde yaşadığı sistemin ne tür bir sistem olduğunu, kapitalizmin ne ölçüde ve nasıl varlığını koruduğunu, demokrasinin ne ölçüde gelişebildiğini ya da neden gelişmediğini, kısacası çağın bu temel sorunlarını, toplumun temel dinamik gücü olan işçi sınıfının günlük yaşantısı içinde görecekti. Şimdiye dek sosyalistler, işçileri örgütlemek ya da fabrika deneyimi edinmek için fabrikalara girmişlerdi. Haraszti ise, resmen üstü örtülen gerçekleri açığa çıkarmak için yapıyordu bunu.

Haraszti, 1972 sonuna doğru bitirdiği kitabın elyaz-

masını, çalışma koşulları hakkındaki izlenimlerini yazmasını isteyen yayınevine gönderdi. 1973 Mart'ında yayımcılar, «düşmanca» diye bir not ekleyerek kitabı geri gönderdiler. Bunun üzerine yazar, kitabın kopyalarını öteki yayıncılara ve arkadaşlarına dağıttı. *Szociologia*'nın Genel Yayın Yönetmeni İvan Szelenyi, Macaristan'ın belli başlı toplumbilim süreli yayınlarından olan dergisinde kitaptan geniş bölümler yayımlamayı kabul etti. Ne var ki yetkililer uyanıp hemen harekete geçtiler. Haraszti tutuklandı ve kitabın yayımı engellenmiş oldu. Szelenyi ise, Haraszti'nin yargılanmasında tanıklık ettikten sonra derginin genel yayın yönetmenliğinden atıldı.

Haraszti Mayıs 1973'te tutuklandı. Tutuklanır tutuklanmaz, 7 Haziran'da koşullu olarak tahliye edilene dek ikinci bir açlık grevine başladı. Yetkililer, Türkçesini *Macaristan'da İşçi Olmak* diye sunduğumuz bu metnin tek bir kopyasını bile dağıtmakla kışkırtıcılık yaptığı suçlamasını yönelttiler. Devlete karşı düşmanlık yaymaktı bu. Birkaç kopya dağıtmış olması kışkırtıcılığı daha da ağırlaştırıyordu. Sekiz yıla kadar hapis yiyebilirdi bunun için.

Yargılama uzun süre geciktirildi. Sonunda başladığında, bu kez soruşturmanın derinleştirilmesi için ertelendi. Sonra alelacele tekrar başlayıp 11 Ocak 1974'te, Haraszti'nin sekiz ay hapse mahkûm edilmesine, cezasının koşullu olarak ertelenmesine, 9.600 forint tutan ve usta bir işçinin dört aylık ücretine eşit olan mahkeme giderlerini ödemesine karar verilmesiyle sona erdi.

Kitap Batı'da ilk kez yayınlandığı zaman, Macar yetkililer oldukça değişik bir tavır aldılar. Gayrıresmi açıklamalarında, tüm bunların *geçmişte* kaldığını öne sürdüler. 1972'de Haraszti fabrikadan ayrıldıktan sonra Kızıl Yıldız Traktör Fabrikası başka bir fabrikaya katılmıştı. Savaştan önce Budapeşte Hoffer Fabrikası adıyla ünlü olan bu tesis, dev Györ vagon kompleksinin bir parçasıydı artık. Resmi ağızlara bakılırsa artık «var olmuyor-

du». Zaten yetkililer, Haraszti'nin anlattığı kadar olmasa da, koşulların o zaman kötü olduğunu kabul ediyorlardı. Ama şimdi durum düzelmişti. Ücretler düşüktü; yükseltilmişti. Kısacası, her şey iyiye gidiyordu; *eski*'yi tartışmanın ne anlamı vardı?

Ama kitabın özgün adı olan *Parça Başına Ücret* (Macarca: *Darabber*) sistemine kimse değinmedi. Görüleceği gibi bu sistem, fabrikada temel bir rol oynuyor. Verime göre ödeme sistemi gelişme ve düzelmeye pek açık değil. Ve parça başı ücret sistemi Doğu Avrupa'da bütün etkiliğiyle sürüyor. İşçiler de yaşamlarını sürdürecek bir ücret kazanabilmek için cehennemi bir koşuşturma içinde çalışıyorlar. Haraszti bu noktayı mahkemede de ustaca kullandı. Kitabının temel kurumlara bir saldırı olarak kabul edilebilmesi için Mahkeme Heyetinin parça başına ücret sistemini sosyalist bir kurum sayması gerektiğini söyledi. Mahkeme notlarından da anlaşılacağı gibi, bu noktada Heyet köşeye sıkışıyor ve konuya hiç değinmemeyi daha uygun buluyor.

Haraszti'nin yargılanması, bir bölümü mahkemede tanıklık eden Macar muhalifleri için bir deneyim oldu. Böyle bir yargılamaya göre oldukça cüretli bir biçimde kitabı övmeleri, Macar yetkilileri için de uyarıcı oldu. Yargılamadan sonra Haraszti'nin destekleyicileri saldırılara uğradılar ama evlerinden toplanıp tutuklanmadılar. Legal yayın olanakları kısıtlandı ama dışarıda yayınlanan eserlerinin gelirlerini alabiliyorlar. En önemlisi, Haraszti hapsedilmedi. Şimdi kendi ülkesinde, yalıtılmış bir sosyalist «muhalif» yaşantısı sürdürüyor.

Haraszti, kendi ülkesindeki sistemi, tüm önyargılardan ve tereddütlerden uzak bir biçimde ilk elden araştırmayı göze aldı. Bu sistemin özü neydi, demokrasi nerede düğümleniyordu, tüm bunların işçi sınıfı üzerindeki etkisi nasıldı? Kuşkusuz okur, bu soruların yanıtlarını, Doğu Avrupa ülkelerinde hâlâ legal olarak okunamayan

bu kitapta arayacaktır. «Onlar» ayrımının nasıl toplumu her alanda bıçak gibi böldüğünü; emeğin sömürüsünü azamileştirmek için ne tür mekanizmalar geliştirilip uygulandığını; fabrika örgütlenmesinin küçük bir örneğini oluşturduğu merkezci - yetkeci siyasal sistemin bu sömürüyü nasıl tamamlayıp güvence altına aldığını; işçi sınıfı ile sınıf bilinci ve dayanışması arasına duvar çekmek için ne tür ideolojik aygıt ve düşünme biçimlerinin kullanıldığını görecektir.

Ama, *Macaristan'da İşçi Olmak* bundan daha fazlasını da içeriyor. Yabancılaşma olgusunu, işçinin emeğine ve ürününe bir türlü egemen olamayışını, nedenleri ve değişim olanaklarıyla birlikte, evrensel boyutta ortaya seriyor. İnsanoğlunun geleceğini eline alıp özgür ve eşit bir dünya kurma özlemine, üretimin toplumsallaşmasıyla birlikte kapıya dayanmış ama hâlâ gerçekleşmemiş olan bu düşe, sorunun tam yüreğinden, işçi sınıfının günlük pratiğinden ışık tutuyor.

«Onlar»ın ve her şeye karşın «bizler»in olduğu her yerde aydınlatıcı olacaktır bu ışık.

İbrahim Altınsay

I

Yapılan işe göre ödeme ilgimi çekti. Bu konuda okuduklarımdaki çelişki kafamı karıştırmıştı. Bu yazılar birbirleriyle nasıl bağdaştırılabilirdi, aklım almıyordu. Örneğin, gazetenin birinde, «yönetim bilimi»nde uzmanlaşmış bir Macar bilim adamı, yapılan işe göre ödeme yönteminin sosyalist ücretin ideal biçimi olduğunu savunuyordu. Ona göre, «herkesten yeteneğine göre, herkese çalıştığı kadar» ilkesinin cisimleşmesiydi bu. Ama aynı gazetenin bir başka sayısında, şimdi yüksek bir mevkide bulunan eski bir komünist, savaştan önce, zamanın yürürlükteki «bilimsel» ücret sistemi olan Bedeaux sistemine karşı gösteriler örgütlemiş olan eski bir silah arkadaşını sevgi ve saygıyla anıyordu. İstatistiklere baktım ve sanayi işçilerinin çoğunun parça başına çalıştıklarını gördüm. Gerçi bunu bilmeyen yok ama, sosyalist ücretli emeğin bu katıksız ve saf biçiminin yalnızca sanayi işçilerinin ayrıcalığı olduğunu, patronlarının ise çoktan tarihe karışmış olan eski ödeme biçimleriyle yetinmek zorunda kaldıklarını da keşfettim.

Ama en çok ilgimi çeken şey, ben dahil kimsenin

şimdiye dek saygıdeğer kamuoyu önünde tartışmaya layık görmediği şu sorun oldu: İşe göre ödeme gerçekte nasıl bir şeydi?

«Görüyorum ki, ne yapman gerektiğini iyice göstermişler sana, ama ne kadar para alacağına gelince bu bahisten hiç söz açmamışlar» diye konuşmaya başladı M. Yalın gerçeğe daha fazla önem verir gibi düz vurgusuz bir sesle konuşuyordu. M, elli dört yaşında. Son on dört yıldır frezede çalışıyor. Her ay da evine 2500 forint* götürmeye kararlı. «Sen de böyle yapmak istiyorsan, hesabını bileceksin, tamam mı?» diye ekliyor. Tamam, işte hepsi bu kadar. Başımı sallayarak onaylıyorum onu ve ihtiyar M konuyu toparlıyor: «Hesabını bilmezsen, kazandığın parayla soluduğun hava için bile dilenir hale gelirsin. İnan bana, sana ne olduğu umurlarında bile değildir bunların.»

* Macar para birimi olan forint, 100 filler'e eşit. Doğu Avrupa'daki resmi kurlar gerçeği yansıtmadığı ve karaborsadan da sağlıklı sonuçlar almak zor olduğu için kesin olarak belirlenemiyorsa da, kitabın yazıldığı 1972 yılında 2500 forint yaklaşık 70 ile 120 dolar arası bir değere eşitti. Aynı dönemde 1 dolar 14 TL'sıydı. (Ç.N.)

II

Pekiyi, ne yapmam gerek?

Bizim bölümde 100 ile 120 arası insan çalışıyor. Çok büyük bir salona yerleştirilmiş makine sıralarından üçüne bakan tornacı, matkapçı ve frezecileriz. Öteki sıra başka bir bölümün parçası. Binada ise toplam dört bölüm var.

Bizim bölümün sekiz frezecisinden biriyim ben. İki vardiya halinde çalışıyoruz ve her birimiz iki makineye bakıyoruz.

Yeni makinelerle eskileri arasında pek bir fark yok. En eskileri yirmi ya da yirmi beş yıllık ve üzerlerinde iki ayrı marka var. Bir tarafta kabartmayla *Manfréd Weiss Csepel,* öteki tarafta ise *Rakosi Csepel Fabrikası* yazısı okunuyor.* Ama bu ikincisi kazınmış, öyle ki sadece *Cpesel Fabrikası* açık bir biçimde görülüyor.

Makinelerden her biri, bir insanın tüm emeğini gerektirecek biçimde yapılmış. «Bunda şaşılacak ne var?

* Manfred Weiss II. Dünya Savaşı'ndan önce ülkenin, en büyük şirketlerinden biriydi. Rakosi de 1945'den sonra ülkenin Stalinist önderiydi.

Bir anda iki makineyi de kullanacaksın, işte o kadar. İki makineli sistemi başlattıklarında yeterince gürültü çıkarmıştık zaten» diyor M, işe başladığım ilk günlerde. «Tek makinede çalışanlardan bir ben kaldım burada. Ötekilerin tümü işi bıraktı. Yeni gelenler doğrudan iki makinede başladılar. Zaten gidenler de, ayrılmamış olsalardı iki makinede birden çalışmaya başlayacaklardı.»

Makinelerin birinden ötekine koşup ayar yaparken, vidaları sıkar, levyeleri çeker, düğmeleri açıp kaparken ve her şeyi çalıştırıp sonra tüm bunları yeni baştan yaparken biri beni izlese, işin inceliklerini kaptığımı rahatça düşünebilir. Aslında doğru dürüst yetişemiyorum bile. Şaşkın bir haldeyim, soğuk terler döküyorum, midem buruluyor. İş koşullarının ve kafamdaki başka sorunların baskısı altında kendime hakim olabilmek için akla karayı seçiyorum. Tam makinelerin hakkından geldiğimi sandığım an hissettim bu duyguyu ilk kez. O zamandan bu yana da üstümden atamadım.

M ve ötekiler bu durumu çok iyi biliyorlar; «sinir kesilmek» diyorlar. Bürosunun dışında her zaman telaş içinde koşuşturan formen de bu halimin farkına vardı sanırım. Yanımdan hızla geçerken yüreklendirici laflar atmaktan geri kalmıyor: «Şu elli tanecik piston başının hakkından geliyoruz değil mi arkadaşım?» Fakat öyle bir söyleyişi var ki, ücretim ya da makinelerin dışında kişisel bir sorunumla ilgili bir şey sorsam, besbelli yüzü hemen ilgisiz ve karşı çıkar bir biçime girivercek. Söyleyeceklerim makinelerle ilgili şeyler olsa bile arkasından koşup olanca sesimle bağırmam gerek. Sorunları formeni tava getirecek biçimde ortaya koymasını öğrenmem bayağı zaman aldı. «Aksayan her şeyi iyice abartıp büyük bir sorun gibi ortaya koymaktan başka çare yoktur» diye anlatıyor komşum genç bir tornacı. «Böyle yapmazsan kimse bakmaz bile sana». Akla yatkın bir öğüt gibi gö-

düşüyor ama bu da her zaman işlemiyor. Tornacı arkadaşım öğüdünün geçerliliğini kanıtlayabilmek için çok uğraştı. Aslında onun yöntemi sadece küçük sorunlarda işliyor; ki bu sorunlar da zaten formenin doğrudan yetki alanı içinde. Üstelik bu sorunları, ancak üretimi kesintiye uğratmayacak biçimde ilettiğiniz zaman size yardım ediyor formen.

Beton zemine birbirine bakar biçimde oturtulmuş durumdaki iki makinemin arasındaki platformlarda çalışıyorum. Yatay durumdaki frezenin platformu, dikey olanınkinden bir basamak yüksek. Ne zaman makinenin birinden ötekine dönsem ya da parça takmak, bir yeri ayarlamak için makinelerin arkasına dolansam, ya aşağı inmem ya da yukarı çıkmam gerekiyor ve bütün gün bu iniş çıkışlarla geçiyor. İki makineli sistemin sırrına ancak ilk «sinir kesilme» krizimde varabildim. Eğitim ayı boyunca en büyük sorun her makineyi kendi başına çalıştırmasını öğrenebilmekti. İki makinenin çalıştırılmasının birbiriyle hiç ilgisi yok. Evet, makinelerin ikisinde de freze yapıyorum ama yaptığım işler birbirine hiç benzemiyor. Örneğin, makinelerin birinde kibrit kutusu büyüklüğünde on tane parça işlerken, ötekinde en azından otuz kilolük tek bir parça işlemek durumunda olabiliyorum. Her iki işi aynı sürede yapmak mümkün değil. Biri yarım dakika alıyorsa öteki üç dakika sürebiliyor. İşleri frezelere yerleştirmek için gereken zaman da değişiyor. Sonra, şunu da eklemek gerek ki, örneğin yatay freze düzgün bir biçimde sarsılıp mırıltılar çıkararak çalışırken, dikey freze cehennemî bir gürültüyle sarsılarak, tam hızla gidip etrafa kıvılcımlar ve alev alev talaşlar saçabiliyor. Her iki makine de tek bir saniye gecikmeden tam zamanında ve doğru levye çekilerek durdurulmak zorunda. Makinelerin üzerindeki gösterge ve kontrol düğmeleri ise birbirine hiç benzemiyor. Ama sürekli tekrarlanan işler belli bir ritim gerektiriyor ve her makine

kendine göre bir ritim istiyor. Eğer bunları bir arada gerçekleştirmeyi başaramazsanız üretiminiz iyice yavaşlıyor. Makineleri kullanmasını bana öğreten iş arkadaşım, «Bir fabrikayla bir genelevi aynı zamanda yönetmek gibi bir şey bu» dedi ve «ama» diye ekledi hemen : «Yalnızca biraz daha tehlikeli ve parası da daha az.»

Her iki makinede de iş parçaları tezgâha sıkı bir biçimde takılmalı. Yatay frezenin, makine ile paralel yönde hareket eden ve üzerine keskin freze bıçaklarının takıldığı bir şaftı var. Dikey makinede ise şaft makineyle dik açı yapıyor. Ve bıçaklar yerine bunda, dibinde kesici kalemler olan ağır çelikten koni biçiminde freze kafası var. Her iki makinede de tezgâh üç yöne döndürülebiliyor. Her şey ayarlandığında, parça elle ya da makine tarafından, daha önceden verilmiş hızda dönmekte olan bıçaklara ya da kafaya dokunana dek ilerletiliyor. Bu işlemin sonund yatay makine yiv açıyor, dikey olanı ise parçanın yüzeyini düzeltiyor. Elbette, makinelerin işlevleri tersine döndürülebilir : Yatay makineden uzun şaftı söküp yerine freze kafasını koyarsam pekâlâ onunla da düzgün bir yüzey yapabilirim, aynı şekilde dikey şafta freze bıçakları takarsam onunla da parçanın yanına yivler açabilirim. Ayrıca makinelerin herhangi birine bıçkı ya da başka bir alet takabilirim. Tornacılar onlara «kıyma makinesi» dese bile bu pis yağlı canavarlar aslında bayağı çok yönlü ve becerikli şeyler. Freze, metalleri kesmek için kullanılan bir makine : Malzemenin üzerinde çentik açıyor, yüzeyini boydan boya düzenli bir biçimde kaldırarak temizliyor. Bunları yaparken de, tornanın attığı mat spirallerden çok farklı olan alev alev yanan parçacıklar saçıyor.

Her şeye karşın bu frezeler insana kafayı çalıştırma, yeni şeyler yaratma ve uygulama olanağı veriyor. Ama tabii her gün birinde çalışılırsa; bugün bunda, yarın ötekinde... İş partilerinin çok büyük oluşu engellemiyor as-

lında bunu. Belirli bir işlemin elli kezden fazla tekrarlandığı çok ender. En fazla yüz kez tekrarlanıyor. Şimdiye dek bir gün boyunca aynı tür işi yaptığım hiç olmadı.

Zaten atölyedeki herkes gibi ben de parça başına çalışıyorum. Bu da her şeyi değiştiriyor. Çalışma ve emek tam tersine dönüşüyor. Her şey ters yüz edilmiş. Hiçbir şey bana bağlı değil. Yani, tüm yaratıcılık olasılıklarının anlaşılmaz bir biçimde ters yüz edilerek zorunluluklar haline getirilişine dayanma yeteneğim dışında, hiçbir şey bana bağlı değil. Tek sınır benim dayanıklılığım, yani «sinirler»im.

III

Bir aylık eğitim dönemi sırasında saat başına ücret aldım. «Bir ay uzun bir süre. Başka yerlerde bu kadar uzun alışma süresi tanımazlar pek,» dedi baş formen, iş koşullarımı konuştuğumuz gün. «İyi iyi, bir ayda her şeyi eksiksiz öğrenirsin. Bundan sonra gelip 'yeterince eğitim yapmamıştım' demenin bir yararı olmaz. Mazeret kabul etmem. Eğitimde olduğun için sana saat başına yedi forint vereceğim. Ayın dolmasını beklemene gerek yok tabii. İstediğin zaman gelip beni görebilirsin. O zaman parça başına geçiririm seni.»

Bizim bölüm için genellikle uygulanan koşullar bunlar. İlk birkaç gün içinde anladım bunu. Bir sürü adam beni görmeye geldi ve kendilerini tanıtıp ya da hiç tanıtmadan formenle ne tür bir anlaşmaya vardığımı sordu. Sessizce beni dinleyip, bir yorumda bulunmadan yanımdan uzaklaştılar.

Yanımda çalışan tornacı, «Tecrübe süreni, yani haber vermeden işten ayrılabileceğin süreyi söyledi mi sana?» diye sordu.

«Hayır, bu konuda bir şey söylemedi.»

«Bir haftadır, tamam mı. En azından bu süre içinde dokunmazlar sana umarım.»

«Evet, umarım dokunmazlar.»

«Tamam, anladın o zaman,» dedi, rakibini mat etmiş biri havasıyla.

Tabii ki, saat başına taban ücretim en başta kararlaştırılmıştı. Sonu gelmez bir girizgâhtan sonra miktarı söyledi baş formen: «Bizim fabrikada saat ücreti tümüyle bir formalitedir. Açıkça söylemek gerekirse parça başına ücret veririz burada. Herkes ne kadar üretirse o kadar kazanır, tamam mı? Her şeye rağmen, bir rakam belirlememiz gerek ama bunun hiçbir anlamı yoktur. İstediğine sorabilirsin. En vasıflı işçiler bile saat başına on forintten fazla bir ücret almaz. Tabii ayın ortasında alacağın avans yüz iş saati olarak saat ücreti üzerinden hesaplanacak ama ay sonunda evine çuvalla para götürebilirsin. Tümüyle sana bağlı bir şey bu. Tamam o zaman, başlangıç olarak sekiz forint diyelim. Sonra her zaman yükseltebiliriz bunu.»

«En vasıflı işçilerin aldığı taban saat ücreti bile bu kadar düşük olursa benimkini pek yükseltmezsiniz. Bir şey ifade etmiyorsa neden yükseltilmesi için uğraşayım ki zaten,» dedim kendi kendime. Son işimde aldığım ücreti hesaba katarak, 8.5 forint istedim. Baş formen suratını astı ve tüm açıklamalarını yeni baştan aldı. Sonra, iş karnemdeki* önceki ücretime baktı ve 8.5 vermeye razı oldu. «Her zaman böyle inatçı mısındır?» diye sordu. «Söyledim sana, formaliteden başka bir şey değil bu.»

Konuştuğum herkes görüşme sırasında izlediğim yolu onayladı. Ama her biri kendi görüşü açısından beğendi tutumumu. «Eğer 8 forinte razı olsaydın enayinin teki

* Tüm Macar işçileri, önceki işyerlerinin, ücretlerinin ve ayrılma nedenlerinin yazılı olduğu bir iş karnesi taşımak zorundadır.

olduğunu düşünecekti. O zaman işin bitikti. Bizim formen enayilere bayılır» diye anlattı genç bir tornacı. Askerlik çağrısı gelmişti ve bu yüzden sağda solda rahatça dolaşabiliyordu.

«Açlıktan kuduran adamın bir lokma ekmeğe saldırışı gibi saldırıyorlar şu elli fillere,» dedi frezeyi bana öğreten işçi. Sonra parmaklarına tek tek dokunarak anlatmaya başladı: «Birincisi, ortalama ücret ya da ne karın ağrısı diyorlarsa onunla ilgili bu; saat ücretine göre hesaplıyorlar bu ortalamayı ve düşürebildikleri kadar düşürdükçe kim bilir ne tür bir prim alıyorlar. Sonra, sadece ay ortası avansın değil, ücretli izinlerin ve raporlu günlerin de saat ücreti üzerinden hesaplanıyor. Bu kadar düşük saat ücretiyle hastalanma lüksüne bile katlanamazsın zaten.»

Saat ücreti tabanının düşük düzeyde tutulmasının yine de bazı «avantaj»ları var: Böyle bir saat ücretiniz olduğu zaman işten ayrılmadan önce enine boyuna düşünmek zorunda kalıyorsunuz. Diyelim saat ücreti 9 forint tespit edildi. Siz de tüm gücünüzle kendinizi işe verdiniz ve sonunda saat başına on bir forintlik iş yaptınız. Şimdi başka bir fabrikaya geçmek istediğinizi varsayalım. Orada 12 ya da 13 forintlik iş çıkartabileceğinizi umuyorsunuz, tamam mı? Eh, saat ücretiniz 11 forint olsaydı yeni yerde ücretinizi 11 forintten 13 forinte yükseltebilirlerdi, ama 9'dan 13'e - Asla. Sizin gerçekten 11 forintlik iş çıkardığınızı bilseler bile işi alamazsınız. Eski işiniz kadar para getiren yeni bir iş bulabilirsiniz ama eskisinden daha yüksek ücretli bir işe girebilmeniz çok ama çok zordur.

Tüm bunlar şimdilik bana çok uzak görünüyor. Şu an frezelemeyi öğrenmem gerek.

Beni eğitmesi için seçilen frezeci önümüzdeki ayın kendisine sağlayacağı olanaklardan çok memnun. Saat ba-

şına para kazanacak ve buna ek olarak birlikte ürettiğimiz her şey için parça başına ücret alacak. Formene göre, birlikte ürettiklerimizin eğitmenimin kendi başına üreteceğinden daha az olması kaçınılmaz. Eğitmenimin zamanının tümünü beni eğitmekle geçireceğini düşünüyor çünkü. Ama eğitmenim hiç de aynı kanıda değil. Sonraları böyle çalışacak olmama karşın benim iki makinede birden çalışmama izin vermiyor. Makineleri o kadar hızlı ayarlayıp hazırlıyor ki onu izleyemiyorum bile. Sonra bir tur yapmam için makineyi bana bırakıyor. Bu arada o, öteki makinede kendi başına çalışıyor ve iş bitene kadar tek laf etmiyor. Bu işte biraz şantaj kokusu var: Eğer oyunu onun kurallarına göre oynarsam şimdi ve daha sonra işin püf noktalarını anlatacak bana. Zaman zaman işten erken kaçıyor ve onun adına basmam için kartını bana bırakıyor. Karşılığında ise bana işlerin nasıl yürüdüğünü yarım saatliğine anlatmaya hazır.

Makineler hakkında değil de insanlar hakkında dedikodu yapmak daha çok hoşuna gidiyor eğitmenimin. «İşlerini tıkırına koyanlar» dediklerine karşı büyük hayranlık duyuyor ve kaytarıcıların en ünlülerini, başarılı olsunlar ya da olmasınlar, müthiş beğeniyor. Saygısı başarıya ya da başarısızlığa bağlı değil, onu esas ilgilendiren kaytarma düşüncesi. Hayranlıkla söz ettiği kimseler gibi olmak istiyor sanıyorum ama kendine yeterince güveni yok. Her zaman kuşkulu ve formenin söylediklerini gereğinden çok ciddiye alıyor. Erkenden kaçacağı zaman ertesi gün cepheye gidecek asker gibi heyecanlanıyor, yüzü kıpkırmızı kesiliyor ve formenin nerede olduğunu kestirmeye çalışıyor. Zaman zaman öteki işçiler de kartlarını bastıracak birilerini buluyorlar. Ama işi bu kadar büyütmüyorlar. Kartlarını arkadaşlarının gözüne bırakıyorlar sadece. Ertesi gün de teşekkür ediyorlar. Formenin dikkatini çekmişse şöyle ya da böyle bir mazeret uyduruveriyorlar. Çoğu kez de erken gitmelerine yol açan

gerçek nedeni söylüyorlar. Ama eğitmenim, yakalanırsa başına gelebileceklerden çok korkuyor. Yakalandığı zaman sonu gelmez iç muhasebelere dalıyor, kan ter içinde kalıyor ve zoraki zoraki gülümsemeye çalışıyor. Daha sonra yalnız başımıza kaldığımızda ise formene küfürler yağdırıyor.

Bir aylık eğitimimin sonunda baş formen beni bürosuna kabul etti. «Başlamaya hazır mısın bakalım? Güzel. Artık usta işçi oldun. Parça başında aynı parayı kazanamazsan, önümüzdeki üç ay içinde ücretini saat ücreti düzeyine çıkarma yetkim var yönetmeliklere göre. Ama merak etme. Buna gerek olmayacağına eminiz. Bu işi çok iyi becereceksin sen. Bir sorunla karşılaşırsan makinist çağır. Usta işçilerin makinist çağırma hakları vardır. Ama tabii, sorunu ne kadar kendi başına çözersen o kadar iyi. Makinistlerin de çok işi var.»

Sesinin tonundan, eğer sık sık makinist çağırırsam bunun hoş karşılanmayacağı anlaşılıyor. Aslında, sorunlarımla onları meşgul etmeyeyim diye uyarmak için makinistlerden söz etmiş gibi. Zaten ötekiler eğitim sırasında bunu söylemişlerdi. Başka türlü ifade etmiş olsalar da baş formenle bu konuda tam bir fikir birliği içindeydiler. «Makinist beklersen acından ölürsün» demişti M.

IV

Makinistler özel bir statüye sahip. Gerçekten saat ücreti alıyorlar. Görevleri, parça başına çalışan işçilerin makinelerini, üretimi aksatmayacak biçimde hazırlamak. Ya da en azından her parti arasında makinelerin ayarlanmasına yardımcı olmak.

Makinelerimin girdisini çıktısını biliyorum ve kendi başıma ayarlayabiliyorum onları. Otomatik değiller ve ayarlanmaları kullanılmalarından daha çok bilgi gerektiriyor. Yine de eğitim ayı sırasında freze işinin her türlüsüyle karşılaşmamıştım. Ve parça başına çalışmaya başladığım ilk gün, daha önce hiç görmediğim türden bir parti verdi formen. Bu tür işi ancak özel bir aletle tezgâha bağlıyabiliyordunuz. Garip şekli yüzünden mengenelere takmak, vidalarla ve kamalarla sıkıştırmak mümkün değildi.

O özel aletler de bölümde şuraya buraya bırakılıyor. Genellikle en son kullanıldıkları makinenin yanında duruyor. (Bazen büyük patronlar denetime çıktığında, formen sıralar arasında koşuşturarak dağınıklığımız yüzünden bizi azarlıyor. Ama, parça başına çalışan işçilerin

dakikaları bu aniden parlayan tertiplilik tutkusunu paylşmalarını önleyecek kadar değerli.) Gerekli aleti arayacak, ya da tüm bölüme soracak zamanım yok. Zaten öteki makinede de çalışmam gerek. Bu yüzden gidip bir makinist getirmeliyim. Bunun kolay bir şey olacağını düşünüyorum: Ben makinelerin birinde çalışırken, makinist de talimata göre öteki makineyi hazırlar.

Ne var ki, iş bundan çok daha karışık. Vardiyanın başında, makinisti makinelerin arasında dolaşırken görmüştüm. Şimdi ise izini kaybettim. Çevreme bakınıp soruyorum ama herkes onu başka bir yerde gördüğünü söylüyor. Ve tüm bu süre boyunca makinem boş duruyor.

Sonunda onu kontrolörlerin odasında buluyorum. Burada kontrolörler, kurallara açıkça aykırı olmasına karşın, işlerini yarım bırakarak ve haksız rekabet koşullarından yararlanarak vardiya boyunca fincanı 2 forinte kahve satıyorlar. Makiniste olanca nezaketimle hitap ediyorum ama sözlerimin onda hiçbir ivedilik duygusu uyandırmadığını kolayca görebiliyorum. Yaptığı espriye, kahve kaynatan kontrolörle birlikte gülüyor: «Benzin almayı bitirince gelir seni bulurum». Neye gereksinimim olduğunu ona söylememe olanak tanısaydı da, gelirken yanında getirseydi bari diye düşünerek makinemin başına dönüyorum.

On beş dakika sonra arzı endam ediyor, bir durum değerlendirmesi yapıyor ve öteki makineyi de durdurtuyor. Sonra, depodan bazı ölçü aletleri ve freze dişlisi getirmeye yolluyor beni. On beş dakika sonra döndüğümde makinist ortalardan kaybolmuştu. Geri geldiğinde yanında o özel aygıt yine yoktu ama bir şey sormaya korkuyorum artık. Yere dizdiğim aletlere bakıyor ve «git 300'lük derinlik ölçeri de getir, yemez seni» diyor. Ve, sonraları ezbere bildiğini öğreneceğim talimatı okuyormuş gibi yapmaya başlıyor. Ağır botlarımı beton zeminde öttürerek iki kat hızla geriye dönüyorum. Kesik tıkırtılar-

la, her saniye gittikçe büyüyen bir miktarı yazmakta olan taksimetre geliyor gözlerimin önüne. Ama benim için kayıp olan, makinist için kazanç. Çünkü saat başına para alıyor o. Ondan nefret etmeye başlıyorum.

Geri döndüğümde sanki hayatımı kurtarmış gibi, «haydi gidip şu aleti bulalım» diyor ve ekliyor «bir de süpürge al yanına.» M'nin makinesinin o yana gidiyoruz ve makinist bir talaş yığınını gösteriyor. Aleti çıkartıyor, omuzuma yüklüyor ve makineme taşıyorum. Makinist tezgâha nasıl yerleştireceğimi söylüyor. Sonra gerekli vidaları tek tek geçirmem gerekiyor. Anahtarlar makinenin arkasındaki dolapta tutuluyor. Makinist benim kadar iyi biliyor bunu ama öteki makinede çalışmama izin vermeyip durmadan çeşitli boylarda anahtar istiyor. Ben de gidip almak ve teker teker ona vermek zorunda kalıyorum. On dakika kadar öteki makinede çalışma olanağı buluyorum ama makinist tekrar müdahale ediyor: «Haydi bakalım. İlk parçayı frezelemeye başla.» Ve çalışırken izliyor beni.

Biten işi çıkartıyorum ve ölçüyoruz. Kontrolörler, partiye başlama iznini ancak parça kusursuz olursa veriyorlar. Parçanın biraz bozuk olduğunu söylüyorum makiniste. «A, evet» diyor sanki aklı başka yerdeymiş gibi, «Onda üç milimetre kadar daha ekle bakalım». Artık kendi kendime gülmekten başka yapacak bir şey yok. Şu tarafa onda üç milimetre ekle, şu tarafa onda iki milimetre ekle; işte buna makine ayarlamak diyorlar. Yapan da benim, o değil.

Bizim iki makinist bu yardım etme sanatını mükemmel uyguluyorlar. Hem de her seferinde değişik biçimlerde zenginleştirerek. Sık sık ya bir alete gereksinimim oluyor, ya da makinelerde bir aksaklık çıkıyor. Talimat ise ya eski laflarla yazılmış oluyor ya da makinelerin kapasitelerinden çok tasarımcının incelmiş fantezilerini

yansıtıyor. Her keresinde bin pişman olsam da, böyle durumlarda makinist çağırmaktan başka çare yok. Her iki durumda da kayba uğrayan ben oluyorum. Sorunu kendim çözmeye çalışsam daha iyi olacaktı diye düşünüyorum her seferinde. Sonunda, birbirimizle hiçbir zaman anlaşamayacağımız için artık makinist çağırmamaya karar veriyorum. Ancak son çare olarak baş vuracağım onlara. O zaman bile sanki sadaka veriyormuş gibi davranıyorlar. Böylece kendilerini tatmin ediyorlar sanırım.

Sonunda fabrikanın raconunu kaptım.

Böyle olacağını başından bilen genç tornacı komşum, makinistlerin her ikisi hakkında alaylı yargılar yürütüyor. «Bak, sen rahat edesin diye bulunmuyor onlar burada. Patronlar da onların zaman harcadıklarını pekâlâ biliyor ama her şeyin sana tepsi içinde sunulmasını istemiyorlar. Hem niye daha fazla yardımcı olsunlar ki? Bu işi sürdüreceksen, kendi başına altından kalkmayı öğrensen çok daha iyi olur. Ekmek kazanmak istiyorsan zorunlusun böyle yapmaya. Tek filler bile kazanmasan kimsenin umurunda olmaz. Normu hesapladıklarında, her parça için harcanan zamana makinistlerin yardımını da katarlar. Yani ayarlama ve hazırlama için hiçbir şey alamazsın. Senin usta olduğunu varsayarlar ama şu ayarlama kalifiye iştir. 'Makinistlerin varlığı da yokluğu da bir' diye istediğin kadar şikâyet et dur, yukarıdakilerin kılı bile kıpırdamaz. Makinistlere maaş ödemeye devam ederler, çünkü yolunacak kaz varsa yolacak adama da gereksinim vardır. Daha fazla üstelemenin anlamı yok, yoksa makinistler seni fena mimler. Hepsi patronların ahbabıdır. Bu yüzden de makinisttirler ya. Önleri açık onların.»

Son dediğini pek anlamadım ve anlamadığımı da söyledim. Yanıt olarak bir bilmece sordu bana. «Peki, sen şimdi bana eski makinistin son iki aydır nerede olduğunu söyle bakalım. Yerel Hakem Kurulu'nun başkanı oldu.

Tam maaşla ve tüm ek ödentilerle birlikte tabii. Ötekiler de öyle. Daha geçen yıl makinistliğe yükselen genç olanı, gelecek yıl sendika temsilcisi ya da parti sekreteri falan yapılır görürsün. Çalışma müdürü de bir zamanlar makinistti. Kısacası hepsi birlik bunların. Senin için kendilerini feda edeceklerini hayal etme. Her şeyi kendi başına yapsan bile farketmez. Yine makinistlerin parasını senden tırtıklarlar. Ortada bu. Sen de, gölgesini kovalayan adam gibi ortalarda dolanmaktan alamazsın kendini...» Hiç düşmanlık duymadan konuşuyor. Laflarını uzun uzun tartıyor. Gözlerini de tornada dönmekte olan parçadan hiç ayırmıyor.

Makinistlerin köşe başlarını gerçekten tuttuğunu gösteren binlerce belirti var. Formen'in bürosunda, bazen de daha yüksek yerlerde sık sık «toplantı» halindeler. Ne konuştuklarını kimse bilmiyor. Çalışmalarına belirgin bir etkisi olmuyor tabii bunun. Bazen bizim makinistlerin genç olanı bayağı heyecanlanıyor, sendika temsilcisini ya da bizim bölümde parti sekreteri olan kontrolörü yanına alıp yüzünde esrarengiz bir ifadeyle ve telaşla büroya dalıyor. Öğleden sonraları makinistleri pek göremiyorsunuz. Öğleden sonra çalışmayı kimse sevmiyor, özellikle de şu aile babası olanlar. İlke olarak, vardiya halinde çalışabilsinler diye iki makinist veriliyor her bölüme. Ama her keresinde ne yapıp edip işlerini ayarlıyorlar ve her ikisi de yalnız sabahları çalışıyor. Bir yerine iki tane olmuş hiç farketmiyor aslında. Ama öğleden sonra bir aksaklık olsa işim bitik.

Benim makineleri paylaşan işçi Szaboles'de* doğmuş. Üç çocuğu var. Çoktan kendini işlerin oluruna bırakmış. Akşam vardiyasında çalışırken bir saat erken geliyor. Vardiya sırasında kendisine gerekli olacak aletleri, bir an bile

* Kuzeydoğu Macaristan'da ülkenin en yoksul yörelerinden biri.

makinistlere çaktırmadan inatla ve yavaş yavaş topluyor. Bu yüzden makinistler ondan hoşlanmıyor, değişikliğin farkına vardıklarında işleri onun açısından çekilmez hale getirmek için ellerinden geleni yapıyorlar. İş için harcadığı zamanı, sonsuz uzunluktaki fazla mesaileri dikkate bile almadan hesapladığımda gerçekten korkunç bir rakama varıyorum: Peşte yakınlarında oturuyor, bir buçuk saatte evden geliyor ve aynı sürede geri dönüyor; akşam vardiyasına makinistlerimizin sözde yardımı sayesinde bir saat erken gelmek zorunda kalıyor. Toplam on iki saat ediyor. Ve iki üç saat uzakta oturan bir sürü insan var fabrikada.

V

Nasıl para kazanıyorsunuz?

Kazandığınız parayı hesaplamak, yaptığınız işin üstesinden gelmekten daha zor. Hatta bazı hesaplar, yaşamınızı kazanmanız üzerinde en ağır işler kadar etkili. Yaptığım işe karşılık bana para veriyorlar. Ama neden şu kadar değil de bu kadar verdiklerini anlayabilmem için, bir sürü hesabın ne olduğunu anlamam ve bir kez daha teker teker yapıp doğrulamam gerekli. Yoksa kolayca aldanmış olabilirim. Ne bitmiş işlerin parıldayan yüzleri, ne ölesiye yorulmam, ve ne de kupkuru ağzım ve titreyen midem, yaptığım işte başarılı olup olmadığım konusunda bir fikir veriyor. Kendimi fabrikanın standartlarına göre ölçmesini bilmem gerek. Dakikaların değerine göre o ayın ürününü, günlerini ve saatlerini hesaplamalıyım. Kendime karşı cömert davranmam da pek olanaklı değil. Bir dakikada şu kadar iş çıkarılacağını ve şu kadar para ödeneceğini zaten hesaplamışlar. Yöntem basit. Dakikalarımı yapılan işe, toplam üretimimi de parça başına ücrete dönüştürmüşler.

İş partisiyle birlikte gelen formun üzerinde «iş çizel-

gesi» yazıyor. Her parti için ayrı bir çizelge gönderiliyor. Kontrolör bunları denetledikten sonra bana kopyaları veriliyor. Bu çizelgelere «para» diyor işçiler. Eğitmenim hemen açıklıyor: «İş gelir gelmez hemen 'para'ya bak. Yollamamışlarsa derhal bir tane iste.» Sonra bir sürü gizemli sayı ve harfi eliyle bir yana itermiş gibi yaparak, «Bunlarla kafanı yorma. İşte senin allahın şurası,» diyor ve kâğıdın köşesindeki bir haneye parmağıyla vuruyor. «Parça başına ödenen ücret yazılı burada. Tek baktığımız yer burasıdır. Her parça için kaç filler verileceği yazılıdır. Yüze bölüp Forint olarak hesaplarsın. Gerisini boş ver.» diye anlatıyor.

Bir zamanlar o da, «para»daki öteki bölümlerle, örneğin, parça süresi ve «iş türü» gibi şeylerle ilgilenmiş olmalı. Ama deneyim sonucu görmüş ki, parça başına verilen ücret, her parça için belirlenen zaman gibi etkenlere falan dayanmıyor. «İstersen git kendin sor onlara. Kafan kazan olana dek anlatıp dururlar. Kâğıt üzerinde her şey düzgündür. Ağzını açmak için bir neden yoktur. Ama yukarıdaki herifler parça ücretini kırpmak istediklerinde, başka bir deyişle 'normları yeniden düzenlediklerinde', sadece emir verirler ve bu aşağıya yüzde şu kadar indirim olarak geliverir. Orada ücret tespitçileri kafa kafaya verirler; toplarlar, çarparlar, bölerler, yazarlar, bozarlar ve tüm bunların sonunda parça başına ücret düşüverir. Ama kâğıt üzerinde her şey düzgündür. İstediğin kadar inceleyebilirsin. Keyfine kalmış. Ama sen beni dinle: Parça başına ücrete bak sadece, gerisini boş ver...»

«Para»mı inceleyerek sonucu önceden kestirmeye çalışıyorum. Yeterince «iş çizelgesi» birikince bunları eve götürüyorum. Zaten iş sırasında parçaları bitirmeye uğraşıyor olduğumdan parça ücretini hesaplamam olanaklı değil. Ve bu saate karşı yarış evde de bırakmıyor peşimi. İş bitince saatlerce bir şey yapmadan dinlenmem gerek.

yoksa en basit çarpma işlemi bile başımı çatlatan bir ağrı haline geliyor, ellerim titremeye başlıyor.

Yaptığım hesapların, iş arkadaşımın dediklerini doğruladığını farketmem fazla zaman almıyor. «Hazırlık zamanı» ve «hazırlık ücreti» başlıklı bölümler boş bırakılmış. Ve böylece, bir iş için öngörülen zamanın içine makinenin hazırlanması ve ayarlanması için gereken zaman katılmamış. Makinistler yardım etse bile bu iş zaman alıyor. Ücret tespitçisinin çok iyi bildiği gibi, hazırlık süresi içinde makineden iş çıkarabilmek olanaklı değil. O zaman, yaptığım iş karşılığı para almak istiyorsam, iş arkadaşımın da belirttiği gibi, karşılığı ödenmeyecek işler de yapmak zorundayım. Bu tür karşılığı ödenmemiş işler sadece frezecilere özgü bir ayrıcalık değil. Parça başına çalışan her işçi bu hakka sahip!

Ama hazırlık sırasında kaybolan zaman, toplam iş süresi hesaplanırken dikkate alınmış olabilir belki? Her şeyden önce şu parça süresi de ne ki? Nasıl belirleniyor? Ücretlerin doğrudan doğruya buna bağlı olduğu iş çizelgesinde açıkça belirtilmiş olmasına karşın, niye herkes inatla tersini savunuyor? «Para» tek başına bu sorulara yanıt getirmiyor. Bu yüzden günlerce «para»ları biriktirip, kendi bildiğimce hesaplamaya ve sonuçlara varmaya çalışıp durdum.

İş çizelgesinde yazılı olan parça süresine, saniyesi saniyesine bağlı kalacağım. Talimatları büyük bir titizlikle uygulayacak ve makineyi öngörülen hızda kullanacağım. Makinenin hızını, paso miktarını ve kesme derinliğini ayarlamam gerekiyor, sonra ilk elli parçalık partiyi işlemeye hazır olacağım. Kontrolör ilk parçayı uygun bulur bulmaz, atölye saatine bakacağım. Geçen saniyeler dışında her şey sessizlik içinde. Ve işte makine belirlenmiş hızında dönmeye başladı. Sadece kendi hareketlerim bana zaman kazandırabilir.

Elli parça tamamlanınca bir kez daha atölye saatine

bakıyorum ve iş çizelgesini çıkartıp hesaplamaya başlıyorum. Her parça 3.3 dakikada yapılacak, parça başına da 41.60 Filler ödenecek diyor çizelge. Ben ise elli parçayı üç saat on beş dakikada bitirdim. Yani bir parçayı 3.3 dakika yerine 4 dakikada yaptım. Bunun içine makineyi ayarlamak için harcadığım zaman da dahil değil. Yirmi Forint 81 Fillere ulaşabildim ve iş günümün en verimli yarısı uçup gitti.

Her denememde üç aşağı beş yukarı aynı sonuca ulaşıyorum. On denememden ikisinde resmi zamana biraz yaklaşabiliyorum. (Deneyim eksikliği yüzünden değil bu. Bir kaç ay sonra bu testleri tekrarlayacağım ve her seferinde talimatlara sıkı sıkı bağlı kalacağım, ama sonuç hiç de farklı olmayacak.)

İş arkadaşım yine gülümsüyor: «Bu elektronik hesaplarla neyi kanıtlamak istiyorsun? Böyle yaparsan hiçbir zaman daha fazla para kazanamazsın. Sen toplama çıkartmalarını yaparken bak ben en az on forintlik iş çıkardım. Ve sen daha hesaplarına başlamadan sonucun ne olacağını biliyordum: Bunların insana beş paralık yararı yok.»

Evde yaptığım hesaplar daha kesin sonuçlar veriyor. İş çizelgesinde belirtilmiş normlara ulaşmanın olanaksız olduğuna karar veriyorum. Ulaşabilsem bile, yani üretimim yüzde yüz olsa bile, üstüne çıkıp ek bir gelir getirmem tümüyle olanaksız. Bu çok önemli. Çünkü şimdiye dek, gelirimin şu ya da bu biçimde benim çabama dayandığını ya da öyle olması gerektiğini düşünüyordum.

Tüm bunlardan, parça başına ücretin kılık değiştirmiş bir tür saat başına, daha doğrusu dakika başına ücret olduğu anlaşılıyor. Ne var ki sadece makinenin çalıştığı dakikalar için ödenen bir ücret bu. Konuştuğum işçilerden hiçbiri, göz boyamak için allanıp pullanmış bir saat ücretine çalıştıklarının farkında değillerdi. Bütün

numara, parça başına ücret sisteminin arkasına ustalıkla gizlenmiş.

Parça başına ücretle saat başına ücret arasındaki tek fark, ikincisinin sabit olması gibi gözüküyor ilk bakışta. Saat başına ücret alanlar —imtiyazlı işçiler değil de, gerçekten üretim yapanlar— minimum düzeyde üretimde tutulmuş oluyor ve sabit bir ücret alıyorlar. Ama eğer parça başına ücret son çözümlemede zamana göre yapılan bir ödemeyse, ya da tam doğrusu, sadece parçanın makinede işlenildiği dakikalar için ödenen dakika başına bir ücretse, o zaman bu işçiler, çıkardıkları işe göre para aldıkları yanılsamasından kurtulmalı ve saat başına ücret alan işçiler gibi şu soruyu sormalılar kendilerine: Bir dakika (ya da bir saat) içinde ürettikleri değerle, bir dakika (ya da bir saat) karşılığında kendilerine yapılan ödeme arasındaki büyük farka ne oluyor?

Parça başı ücret şöyle belirleniyor. Değişik türden işler kategorilere ayrılıyor. «Para»da, «İş. Kat.» diye bir bölüm var (İş, ya da belki İşçi kategorisi demek bu?). Burada, 0.2, 0.3, ya da 0.4 yazılı. Kategori, önceden kararlaştırılmış parça süresinden bağımsız olan dakika başına sabit bir ücretten başka bir şey değil aslında. 0.3 kategorisinde, ki benim yaptığım işlerin hemen hemen tümü böyle, her dakika için 12.60 filler kazanabilirim. Daha önce verdiğim örnekte parça başı ücreti 41.60 fillerdi: Bunu bulmak için, her parça için belirlenen zaman, yani 3.3 dakika, 0.3 kategarisinin dakika ücretiyle yani 12.60 fillerle çarpılıyor. Bu kategoride, 3 dakikada bitirileceği varsayılan bir parça için 37.80 filler, 2.2 dakikada bitirileceği varsayılan bir parça için de 27.70 filler ödeniyor. Kategori 0.4'de ise, ki çok ender bu kategoriden iş geliyor bana, (bunun üstündeki kategorilerden ise hiç iş vermiyorlar) dakika ücreti 14.30 filler.

Dakika başına ücret, açık bir biçimde, parça başına ücrete dönüştürülmüş durumda. Bunu da sadece parçayı

işlerken ve üstüne üstlük, parçayı önceden belirlenmiş zamanda bitirirsem kazanabiliyorum. Bayağı hakça gözüküyor, değil mi? Çalışan kazanır. Parça başına çalışan işçilerin çoğunun aklına yatıyor bu. Çizelgeyi inceledikleri, bir bardak su içtikleri, burunlarını sümkürdükleri, birazcık dinlendikleri ya da aletleri değiştirdikleri zamanlar için kendilerine bir şey ödenmemesinin nedeninin, kendi hataları değil de ücret sistemi olduğunu çok azı düşünüyor.

Bu dakika ücretin keşfiyle birlikte, aşağıdaki tartışma ortaya çıkıyor. Her işlemi öngörülen zamanda yaptığımı varsayalım. O zaman üretimim yüzde yüz olacak. Dahası, olanaksızın gerçekleştiğini ve benim bir saniye bile harcamadan tamı tamına sekiz saat kesintisiz çalıştığımı kabul edelim. O zaman ne kadar para kazanırım? Başka türlü söylersek, resmi normlara göre, yüzde yüz performans için bana ne kadar ücret ayırmışlar? Kolayca bulabiliriz bunu. Her kategori için belirlenmiş olan ve bir dakika işin ücretini temsil eden rakamı, bir iş günündeki dakikalarla, yani 480'le çarpmak yeterli.

Eğer ben bütün gün 0.3 kategorisinden işler yapsam, bunları öngörülen sürede bitirsem ve yemeden, içmeden, tuvalete gitmeden ya da herhangi bir *habersiz* toplantıya* katılmadan, ayrıca makineyi de temizlemeyip ayarlamadan 8 saat boyunca kesintisiz çalışsam, o zaman 61 forint kazanacağım. Özel olarak 0.4 kategorisinden iş alacak kadar şansım olursa, ki gerçekte pek olmuyor, o zaman da ücretim 69 forint olacak. Saat başına hesaplarsak da ücretim, işin kategorisine göre 7.6 ya da 8.6 forinte gelecek.

Böylece deneylerim şu sonucu ortaya çıkartıyor: Be-

* Önceden haber vermeden iş sırasında herhangi bir anda, siyasal konular ya da üretim sorunları üzerine yapılan toplantılar.

lirlenen sürelere ve talimatlardaki teknik uyarılara tamı tamına uyarsam ve kendi hesabıma yüzde yüz performans gösterirsem, bu durumda kesintisiz çalışma karşılığı alabileceğim en yüksek ücret, sadece bir formalite olarak tanımlanan minimum taban ücretten daha düşük olacak.

Dakika başı ücretle çalıştığından habersiz olan işçi, kuramsal olarak bir günlük yevmiyeyi hiçbir zaman doğrultamayacak. Yukarıda belirtilen, «bir an bile işe ara vermeme» koşulunu yerine getirirse doğrultabilir belki. Bu da tümüyle olanaksız kuşkusuz.

Dahası, parça başına ücret, yöneticilik ruhunu temsil eden biri gibi gözüküyor bana. Adil ama ödün vermeyen, beni bir makinenin ölçütleriyle değerlendiren çok ciddi biri bu adam. Şimdiye dek patronların bana göründükleri gibi yani. Adil biri çünkü makinenin düzeyine çıkma olanağı tanıyor bana ve makineninkine eş bir üretim kapasitesi gösterdiğimde de, makineye elektrik verildiği gibi, bana da her hareketimin karşılığı olan ücreti veriyor. Ama ciddi ve ödünsüz : Çünkü sadece insan olduğum için beni cezalandırıyor, makineyi parça işlemekten alıkoyduğum süreler için, yani makine olmadığım zaman için, para vermiyor. Ne var ki, şu yüzde yüz performans hakkında yaptığım hesaplar, parça başına ücretin bir başka özelliğini de ortaya çıkarttı. Açgözlülüğü körüklüyor bu ücretler. Bir norm belirliyorlar ama bunu belirlerken, yüzde yüz performans gösterseniz bile bunun kendinize yetmeyeceğine sizi inandırarak bu sınırı da aşmanız için sizi zorlamayı unutmuyorlar.

Neyse, zaten sadece iş sırasındaki duraklamaları hesaba katmadıkları için anlamsız değil normlar. Belirli bir güvenlik düzeyinde çalıştığınız ve ürettiğinizin belirli bir kalitenin altına düşmemesi için teknik talimatlara harfi harfine uyduğunuz zaman da, bu normları hiçbir biçimde

gerçekleştiremiyorsunuz. Başka bir akıl yürütme de benim o elektronik hesaplarımı bir kez daha doğruluyor. Normların bütün amacı ücretleri önceden belirlenmiş bir düzeyde tutmak olduğu için ücret tespitçileri, insanüstü bir çaba gerektiren üretim süreleri belirlemekle yetiniyorlar sadece. Örneğin, eğer bir günlük yüzde yüz performanslı çalışmanın ücreti toplam 61 forint olarak belirlenmişse, ücretçiler parça başına süreleri öyle ayarlamak zorundalar ki, bir dakikalık çalışma bile o kategori için belirlenmiş düzeyin üstüne, yani bir dakika için belirlenmiş ücretin üstüne çıkılmasına yol açmasın. İşçiler böyle düşünmeseler bile ücretçiler her zaman böyle hareket ediyor. Onların hareket noktası ödenecek paranın —İşçileri yaşam standartlarının düşmesi tehlikesiyle başbaşa bırakarak gayrete getiren «özendirici»nin— kendisi; yoksa bir parçanın gerçekte ne kadar sürede yapıldığının deneylerle ölçülmesi değil. Kronometreleri, çok önceden belirlenmiş bir süreyi gösteriyor. Zaten bu yüzden de her parça için öngörülen süreler, birkaç istisna dışında, gerçek sürelerin çok altında.

Parça başına çalışan işçiler ne böyle kapsamlı çözümlemeler ne de elektronik hesaplar yapıyor. Onlar pratikten öğreniyorlar. Çok basit olarak, parça başı sürelerin tümüyle biçimsel bir şey olduğunu, parça başına ücret dışında hiçbir şeyin anlamı olmadığını *biliyorlar*. Tek bir hesapla meşgul ediyorlar kafalarını: Şimdiye kadar yaptıklarının parça başına getirdiği para ne kadar? Ve o günün nafakasını çıkarmaları için daha kaç parça işlemeleri gerek? Bir toplumbilimci bu durumu şöyle anlatırdı kuşkusuz: «Özendiriciler üzerine kurulu halk ekonomisi sisteminde, norm, vazgeçilmez bir yapıntı, bir yanılsama rolü oynamaktadır.» Yanımdaki adam ise, «norm bizim canımıza okuyor» diyor.

Artık ben de herkes gibi, süre normlarını ve benzeri esrarengiz kavramları kafama takmıyorum. İşçinin biri

maaş günü eve gelip de, «Fazla bir para getiremedim ama teknik talimatlara harfi harfine uydum ve normu gerçekleştirdim» dese, bu adamın kafayı iyice üşüttüğünü düşünür iş arkadaşlarım. Zaten norm da hiçbir biçimde gerçekleştirilemez. Bu kısır döngüden kurtulmanın tek yolu var. Her genç işçi makinesinin başına geçmeden önce, her ücretçi de bu göreve getirildiği ilk günden beri biliyor bunu.

VI

AVANTA

Freze Makineleri İçin Güvenlik Yönetmeliği

1. *İş saatleri boyunca iş tulumları giyilmeli ve sıkıca iliklenmelidir. Kadın işçiler başörtüsü, uzun saçlı erkekler kep giymelidir.*
2. *İş sırasında, yüzük, saat, bilezik ve zincir takmak yasaktır.*
3. *İşe başlamadan önce, makinelerin çalışır durumda olup olmadığı ve güvenlik aletlerinin işleyip işlemediği kontrol edilmelidir. Bir aksaklık varken işe başlamak yasaktır.*
4. *İşler, belirlenmiş teknik talimatlara uygun olarak yapılmalıdır. (Belirtilen kesme hızı, paso ve derinlik miktarlarına kesinlikle bağlı kalınmalıdır.)*
5. *İşlerin ve aletlerin doğru olarak bağlanmalarına ve sıkıştırılmalarına dikkat edilmelidir.*
6. *Çalışan bir makine üzerinde aletleri ayarlamak, iş düzeltmek, ölçü almak ya da çalışır durumda olan bir makineyi temizlemek yasaktır.*

7. *Talaş çıktığında koruyucu gözlük ya da plastik maske takılmalıdır.*
8. *Herhangi bir aksaklık durumunda makine derhal kapatılmalı ve formen durumdan haberdar edilmelidir*
9. *Talaş sadece uygun aletlerle temizlenebilir. Makineleri basınçlı hava ile temizlemek yasaktır.*
10. *Makineleri kullananlar, makineler üzerinde elektrikle ilgili ya da mekanik hiçbir tamirat yapmamalıdırlar.*
11. *Tüm takımlar ve araçlar güvenlikli olarak saklanmalı, temiz ve düzenli tutulmalıdır.*
12. *Tüm kazalar derhal formene bildirilmelidir.*

İdare

Her frezenin bir yanına bu kuralların bir kopyası yapıştırılmış. Fabrikada işe başladığımda, bunları okuyup okumadığım soruldu. Sonra bir tür sınavdan geçirildim. Tüm kuralları birbiri ardına söylemem gerekti. Bu kurallar hakkında gelişigüzel sorular soruyorlardı. Sonra güvenlik görevlisiyle birlikte, benim kişisel dosyama iliştirilecek olan ve formenin hazırladığı kâğıdı imzaladık. Bu kurallara uymadığım için bir şey olacak olursa, formene sadece imzaladığım bu kâğıdı çıkarıp göstermek kalacaktı ve böylece her şey açıklığa kavuşacaktı : *Kuralları biliyordum ama uygulamamıştım.*

Daha önce çalıştığım ve bundan bile büyük olan fabrikanın galvanizleme bölümünde tüm günümüz, ağır metal parçalarını, siyanür, krom, hidroklorik asit, sudkostik gibi öldürücü ve zehirli maddelerden oluşan sıvıya batırmakla geçerdi. Aynı burada olduğu gibi ürettiğimiz parça miktarına göre para alıyorduk. Buradaki gibi gelişigüzel olan güvenlik testi sadec beş dakika sürmüştü. Zaten pek bir anlamı da yoktu. Dayanılmaz gürültüler çıkartan ve cereyan yapan zayıf bir havalandırma sis-

teminden başka —ki birkaç saniye sonra fişini çekerdik onun— sağlığımızı koruyacak hiçbir şey yoktu. Kurallara rağmen, gözlük ya da şişelerin devrilmesini önleyecek araçlar kullanmaksızın kimyasal maddelerle çalışırdık. Kimin gidip bunları arayacak zamanı vardı ki? Kauçuk eldivenlerimiz tam elektrolizin ortasında yırtılırdı ve biz de bu hain karışımın cildimizi yemesini önlemek için işten sonra ellerimizi hidroklorik asitle yıkardık. Zehirlenmeyi önlemek için her birimizin günde yarımşar litre süt hakkı olduğunu söyler dururdu biri. Ama o da böyle olduğundan emin değildi.

Sınavdan önce bize kısa bir belgesel film gösterdiler. «Artistler müthiş. Gerçekten çok öğretici,» dedi güvenlik görevlisi, ilgimizi kamçılamak için.

Ve gerçekten, Budapeşte kabarelerinin yıldızları birbiri ardına perdede gözükmeye başladı. Ervin Kibédi, kibirli, dağınık, işten kaytaran, memnuniyetsiz, hata üstüne hata yapan, güvenlik kurallarına aldırmayan bir kişiyi oynuyordu. Kendi tipik yüksek sınıftan Yahudi ağzıyla, işçilerin anlattığı fıkralar olarak filme konulan şeyleri, reklam filmlerinde araba sahiplerinin şikâyetlerini taklit ettiği gibi anlatıyordu. Laszlo Keleti ise, sadece üretkenlikle ilgilenen sert formen rolündeydi. Önceleri güvenlik kurallarını tümüyle gözardı ediyordu ama garip bir hareketle yüzüstü düştü ve neredeyse şaşı oluyordu. Sonunda o da ikna olmuş ve tavrını değiştirmişti. Sonra herkese örnek olarak sunulan melek yüzlü genç bir işçi çıktı. Bu gencin hayran olunacak özellikleri, çok ölçülü davranışları varmış. Üretkenlik açısından bile en iyi yolun, güvenlik yönetmeliklerine uymak olduğunu tüm dünyaya gösteriyormuş. Genç kahramanımız formenle tartışmaya başladı, «düşün bi kere» dedi, «kazalar yüzünden her ay kaç iş saati kaybediliyor!». Canlı, taptaze işçimiz kendinden o kadar emindi ki, filmin baştan beri gülünç göstermekten kaçındığı müdürü bile yanına aldı. Filmin

başında ve tabii sonunda müdür formene güveniyordu. Ama işlerin kötü gittiğini farkettiği gün, her şeyi düzeltmek için tüm gücüyle melek yüzlünün yanında yer aldı. İşlerinin içine gömülmüş olmasına karşın müdürün, tek tek işçileri formenden daha iyi tanıdığı da hissettirilmişti filmde. Önemli bir hamle için araştırmalar yapmaktaydı müdür ve bu tür bir olay çalışmalarını —umarız sadece birkaç saatliğine— kesintiye uğratmıştı.

Filmi birlikte izlediğim acemi işçiler anlatılanlarla çok iyi iletişim kurdu. Her kaza bir espriyle ve kan gözükmeden perdeye getirildiğinde, her türlüsünden yorum ve izlenimlerini mırıldanarak dile getirdiler. Her numarayı, filmin devirdiği her çamı önceden anlayıp kahkahayla güldüler. Bitince de, «amma boktan film ha!» dediler kısaca.

Bizim fabrikadaki on iki maddenin kaderi de genel olarak öteki on iki maddelerinkiyle aynı oldu.* İlk iki madde istisna sayılabilir belki, çünkü bunlara uymakla insan zaman kaybetmiyor. Yönetmelik maddesi olarak yazılmasalar bile genç işçiler dahil herkes bir sağduyu sorunu olduğu için uygulardı bunları. Yine de her bölümün uzun saçlı, disiplinsiz asileri var.

Ama öteki tüm maddeler bizim düşmanımız ve iş güvenliğiyle ilgili böbürlenmeleri, makinelerden uzaklıklarıyla doğru orantılı olan patronlar için de bir yük.

En önemlisi dördüncü madde. Parça başına ücret sisteminde, ya da üretilen işe göre ödemenin herhangi bir biçiminde, bu maddenin çiğnenmesi hem kaçınılmaz hem de göz yumulan bir şey. Parça başına çalışan bir işçi, sadece çalışarak değil, ama daha çok yönetmeliklere uymayarak para kazanıyor.

İş arkadaşlarım, emekleriyle yüksek kaliteli ve ya-

* Hem 1948-49 Macar Devrimi, hem de 1956 ayaklanması, on iki maddelik bildirilerle başlamıştı.

rarlı şeyler ürettikleri düşüncesini çoktan bir yana bırakmış. Ödedikleri bedel kendi sağlıkları bile olsa, sağduyunun en temel kurallarına uymakla bu kurallara karşı direnmeyi aynı oranda doğal buluyorlar.

Ama zorlanmadıkça kim kafasını duvara vurur ki? Hangi muazzam güç, her şeyi yaratan işçideki iyi iş yapma içgüdüsünü öldürebilir? Siz de gazeteler gibi işçinin hayatının bir anlamı olduğuna inanabilirsiniz. İyi para kazanan işçilerin bile, gazetede, hayatlarına iyi yaşama isteğinden başka bir anlam vermeye çalışan bir yazı gördüklerinde sayfayı okumadan çevirişlerindeki kayıtsızlığa neden şaşırıp kalıyor ki insan? «*Kanser*'in acısını azaltmak gerek, kesip atmamalı». İşçilerin ücretlerinin ve iş koşullarının düzeltilmesinden söz ettiklerinde en iyi niyetliler bile böyle bir şeyler söylüyorlar. Ama ücretli emeğin kendisinin acımasız insanlık dışı saçmalığı hakkında kimse tek laf etmiyor.

Verimi ücretimizin hesaplanmasında temel alınan bir makineyi kuralların öngördüğünün üzerinde bir hızla işlettiğimizde, buna resmen kendi kendini tahrip etmek (tüm evreni gündeme getiren akıl almaz bir kendi kendini tahrip bu) denmiyor da, «hileyle normları çiğnemek» deniyor.

Ne garip bir hile türü ki bu, hileyi yapana bu kadar zarar veriyor! Eğer bir dolandırıcılık varsa, birinin dolandırılıyor olması gerek. Bu durumda herhalde işverenler aldatılıyor. Çünkü üretim artışı, onların istediği gibi sadece bizim kaslarımızın ve sinirlerimizin aşırı derecede gerilmesinden değil, aynı zamanda makinelerin hızlandırılmasından da ileri geliyor.

Yüzde yüz performans yapsaydık ve karşılığında doyurucu bir ücret alsaydık, o zaman tamam, düpedüz hile olurdu bu. Çünkü bu durumda yüzde yüzden fazla üretmez, daha az çaba harcardık ve kalite de daha kötü

olurdu. Ama olan bu değil. Yüzde yüzlük performans gerçekten gerçekleştirilebilir olsa ve karşılığında doyurucu bir ücret alsak, koşulları aşırı zorlayarak üretimi sürekli olarak artırmaya bizi ne itebilir?

Ve böylece, parçalar makineden normların belirlediğinden daha hızlı çıkınca, buna pekâlâ bir tür hile denebilir. Ama bizim için bu, yüzde yüzlük verimin karşılığı olarak resmen öngörülmüş parça sayısından daha fazlasını çıkarmak anlamına geliyor. Niyetimiz de sadece bu. Daha az çalışma sorunu değil bu. Aslında tam tersi. Kabul edilebilir bir ücret kazanabilmek amacıyla daha çok üretmek için daha çok çalışıyoruz ve bu da ancak hileyle mümkün.

Biri çıkıp sorabilir? Kazıklanan kim? Besbelli patronlar değil. Biz daha fazla ürettiğimiz için, son çözümlemede onlar ancak memnun olabilirler. Makineler belki? Onlar da dayanabilir bu hıza. Dolandırılan sadece norm. Norm ve parça başına ücret sisteminin kendisi. Ve birden, bu norm somut bir varlığa dönüşmeye başlıyor: Patronun, insanın kazıklamakta olduğunu sandığı herhangi bir patronun görünümünü alıyor.

Normların hileyle çiğnenmesine «avanta» diyor işçiler. Parça başına çalışan milyonlarca işçi, hiçbir suçluluk belirtisi göstermeden, bayağı doğallıkla kullanıyor bu kelimeyi. Parça başı işçilerinin tanrısına, günlük avantayı vermesi için her gün milyonlarca dua edildiğine kuşku yok. Kelimenin bu anlamını hiçbir sözlükte bulamazsınız. «Hilekârlık» sözcüğünün karşısındaki açıklamalar, işçilerin gerçekte yaptıklarını değil de, rüşvet, hesaplarla oynamak ve benzeri gibi fabrikalarda hiç bilinmeyen şeyleri içerir.

Ama idare avanta hakkındaki her şeyi biliyor. Ne de olsa, bu işten geçinenler sadece işçiler değil, bir o kadar da patronlar... Ücretimi yüzde yüz performans karşılığı

saatte 8 forint olarak saptıyorlarsa, düpedüz avantaya zorlamış oluyorlar beni. Bu zorlamaya birinci derecede önem verilip buna bel bağlanmazsa üretim planları nasıl gerçekleştirilebilirdi ki?

Bir dakikalık ücretimi bulmak için benim yaptığım bütün o hesapları yapmalarına gerek yok. Yapacakları tek şey, bir parçanın üretim süresini, beni avantaya yöneltecek kadar düşük tutmak.

Her patron kendi parça başı işçilerinin avantasına bel bağlıyor. Bazen onlara çıkışsa bile, dikkatle, alçak sesle, belli birini hedef almadan ve çoğu kez şakayla karışık yapıyor bunu. Genellikle, avanta iş kalitesini çok görünür biçimde düşürdüğünde ya da kusurlu parça sayısının belirlenmiş ıskarta oranını çok aştığı zamanlarda böyle davranıyor.

Hiçbir patron avanta konusunda açıkça yüreklendirmez tabii bizi. «Çuvalla para götürebilirsin eve» diyor baş formen, «tümüyle sana kalmış bir şey bu». Ama saat başına ücretin palavra olduğunu ve önceden belirlenmiş hızın ciddiye alınamayacağını eklemiyor tabii.

M bana ilk avanta dersini verdi. Benim makinenin mıymıntılığını görmeye dayanamıyormuş. «Bunların uykularını bozmuyorsun hiç. Nasıl para kazanacağını kendi başına bulamazsan, kaçırdığın yüz forintleri kimse koymaz cebine. Söyle bakalım, makinistin işi bitince ne yaparsın?»

Makinem hakkında gereken her şeyi bildiğimi anlatmaya tam başlayacakken elini sallayıp beni durduruyor. «Şöyle yaparsın: Her şeyi yeni baştan ayarlarsın. Ve eğer makinist gelmeden başlarsan, teknik talimatların tümünü atarsın bir yana. Makinist talimat kâğıdına sıkı sıkıya bağlı olarak hareket eder. Bunun için para verirler ona. Ama senin de kafan çalışıyor, değil mi? Öyleyse, kesme hızını yükseltir, pasoyu artırırsın. Sadece havaya

uçmamaya bak, yeter. Eğer burdan ekmeğini kazanmak istiyorsan, her şeyin düzgün yürümesine göz yummaman gerek.»

Kolay olmuyor. İşe başlar başlamaz, hızlandırılmış tempo aşırı bir sinirliliğe yol açıyor. Gözlerim kıvılcım yağmuru üzerinde donup kalıyor, tüm gövdem levyeye doğru itiliyor, gerilime dayanamayıp zamanından önce levyeyi çektiğim oluyor. Makine sarsılıyor, titriyor. Malzeme üzerindeki aşırı baskı, ürkütücü vuruş ve sarsıntılara yol açıyor. Gittikçe yükselen sesleri duydukça şurama burama kramplar giriyor, korku ve suçluluk duygusuna gömülüyorum. Uyuşmuş dikkatim yerle bir oluyor.

Dikkatimi bir tek makine üzerinde topluyorum. Bu kez, değişik süreye ayarlanmış öteki makine, üzerindeki işi bitiriyor, freze dişlisi sert metale saplanıp cehennemi bir gürültüyle paramparça oluyor. Kırılan dişlinin dişleri mermi gibi vınlayarak başımın yanından geçiyor. İki makineyi de durduruyorum. İçimin titremesi ellerimi bastırıyor. Deneyimli işçilerin başına böyle bir şey geldiğinde, kaçma dürtülerine engel olmak için çıkıp çevredeki talaşları süpürüyorlar. Tanıdıkları bu şaşmaz gürültü ve ardından gelen ani sessizlik üzerine öteki işçiler, makinelerinden başlarını kaldırıp bana doğru bakıyorlar. Bakışları suçlayıcı değil ve yatıştırıcı sözleri içinde bulunduğum zor anı atlatmama yardımcı oluyor. Bilgiçlik taslamadan yavaşça yanıma geliyor komşum ve paramparça olmuş kafayı inceliyor. «Depoda bir sürü var bunlardan» diyor, «yedeği olan aletlerden bu.» (Her üretim toplantısında aynı konuyu gündeme getirir formen: «Yedeği olan aletlerin tüketimi, bölümün tümünde çok yüksek.»)

Sık sık olmasına karşın, böyle şeyler olay haline geliyor ve haber çabuk yayılıyor; zafer haberinin cephedeki askerler arasında hızla yayılışı gibi. Bıçağı kırmamdan sonraki sabah molasında, fabrikanın öteki ucundan

bir matkapçı yanıma geliyor ve ağzı kulaklarında, «demirin feryadını duydum» diyor. Sonradan öğreniyorum ki, böyle durumlarda bunu söylemek adet. Nerden geldiğini o da bilmiyor.*

Avantacılığın da kendine göre bir heyecanı ve raconu var. Genç işçiler ve dost olanlar birbirlerini avantacılığa teşvik ediyor. Gergin yüzler, sıçrayan parçalardan korunmak için yarı kısılı gözler bir an gülümsüyor. «Bastır Pista, evde karıya bastırdığın gibi.» «Haydi be, geçir şuna!» «Kızardı mı seninki? Ne bekliyorsun artık?» «Ulan Fonce, pilin bitti değil mi? Ne ödlek adamsın be!» «Vay Laczi, nerelerde dolaşıyorsun anam? Hayatın kaymış senin oğlum!»

Ama bu da sinir gerginliğinden kurtaramıyor bizi. Sinirlerimizin akut ya da kronik hassaslığı ile bir ilgisi yok bu durumun. Sürekli kaza tehlikesinden de öte, sinirlerin gerilmesine yol açan esas etmen, her tür işin ve her durumun avantaya olanak vermemesi. Avantayı kollamak, üstüne atlamak ve yakalamak zorundayız. Planlarımızı önceden yapmalı, pusuya yatmalı, uğruna öfke nöbetleri geçirmeliyiz. Avanta için her gün savaşmamız gerek. Kendi aramızda ve her birimiz hepimize karşı, küçük ama uzun vadede yaşamsal önemi olan muharebeler vermeliyiz.

Tüm bilgi, beceri ve uygulama yeteneği, yani iyi bir iş çıkarmak için gerekli olan her şey, avantanın hizmetine koşuluyor ve böylece ters yüz edilmiş oluyor. Artık sorun, iyi bir iş üretme sorunu değil, bunun tam tersi. Her avanta olanağını yakalayıp değerlendirmek için makinenizin yapabileceği her türlü işi bilmeniz, fazla çıka-

* İki savaş arası dönemde Macaristan'ın ve Avrupa'nın önde gelen şairlerinden Attila Jozsef'in **Bilinç** adlı şiirinden alınmış bir dize. 1937'de intihar eden muhalif komünist Jozsef'in bugün Budapeşte rejimince kahramanlaştırılması tarihin bir başka cilvesi.

racağınız işlerden elde edeceğiniz parça ücretini hesaplayabilmeniz, talimatta belirtilenden daha çok parçayı makineye nasıl bağlayabileceğinizi bulmanız, hızı nasıl artıracağınızı öğrenmeniz ve birden çok işlem gerektiğinde, tezgâhı bir kerede ayarlayıp, tek bir freze kafasıyla bir dizi işi baştan sona halletmenin yolunu keşfetmeniz gerek.

Tüm bunları gizlice ve kendi başınıza yapmalısınız. Çünkü, formen, kalite kontrolörü, ücret tespitçisi ve mühendislerin tümü —avantanı gözlerine sokmadıkça yaptığına göz yumsalar da— kurallara uyulup uyulmadığını denetlemek için orada bulunuyorlar. «Avanta» sözü pek edepli karşılanmıyor. Ama «iyi» işlerden ve «kötü» işlerden söz edebiliyorsunuz ve varılan üstü örtülü anlaşmaya göre, işlerin avantaya elverişli olup olmadığı anlamına geliyor bu. Formenle iyi ve kötü işleri açık açık konuşabilirsiniz. Avanta yoluyla meydana gelen üretim artışı onun lehine. Daha fazla ikramiye, daha fazla prestij demek. Kazalara ve zarara gelince, bunlar başka bir konu. Bunalmanız, tükenmeniz, «sinir kesilmeniz» ilgilendirmiyor formeni.

Örneğin M, iş başlamadan önce ve sabah molası sırasında çevreyi iyice kolaçan ediyor. Makinemin önünde duruyor ve yeni işlerimin «para»sını enine boyuna kontrolden geçiriyor. Artık yardımcı olmuyor bana. Beni çalışır izlerken gözleri kısılıyor. Benim işlerimin onunkilerden daha «iyi» olmadığı ya da en fazla onunkiler kadar «iyi» olduğu kanısına varırsa birkaç dostça laf ediyor. Aksi halde, partilerini bitirince formene gidip, günlerdir kendisine kötü işlerden başka bir şey verilmediğinden yakınıyor. «Sen bu işlerden anlarsın» diye geliyor her zaman yanıt, «kötü işler iyilerini getirir». «Avantaya yatkın işlerin önüne gelmesini istiyorsan, fazla para getirmeyen işleri de kabul etmek zorundasın», demek istiyor formen. «İyi iş» bir hediye, bir ikramiye. M'nin artık bir gelenek haline gelmiş yüksek sesli yakınmalarının,

formeni ikna etme gibi bir yararı pek yok. Dendiği gibi, bir sürü Eskimo var ama onlara yetecek kadar foḳ yok. Ama formenin sık sık gelip kendisini görmeyenleri unutma gibi bir huyu var.

Ayrıca formen biliyor ki, parça başı çalışan işçi için «iyi» iş bir ikramiye değil, ama makul bir ücret elde edebilmenin tek yolu. «İyi» işsiz bir gün kaybedilmiş bir gün demek.

İş «kötü» olunca, yani işi resmi sürenin altında bitirmenin hiçbir yolu olmadığı zaman, insanın sinirleri iyice tepesine toplanıyor. Bu gibi anlarda hassas işçilerin yanına bile yaklaşılmıyor; daha bir laf etmeden parlayıyeriyorlar. İş «iyi» iken dikkat bile etmedikleri şeyler onları çılgına döndürmeye yetiyor. Formen de uzak duruyor onlardan. Örneğin M, bu gibi durumlarda, durmamacasına küfürler savuruyor, hıncını makinesinden çıkartıyor, sertseler levyeleri tekmeliyor ve önüne ne çıkarsa vuruyor.

K, sakin huylu, ağırbaşlı bir adam. Bir keresinde, tam tamına üç gün, aynı bitmez tükenmez pis zımbırtılarla uğraşmak zorunda kalmıştı. Çok kısa bir zaman normuna sıkıştırılmış, karmaşık ve daha hızlı yapılamayacak işlerdi bunlar. Hiç avanta payı bırakmıyordu. Gerçekten kötü, ucuz işlerdi. Formenin bunun ardından «iyi» iş vereceğinden emindi K. Ama ne var ki, eskisinden hiç aşağı kalmayan, üstelik ayarlanması da daha fazla zaman alan bir iş partisi verdiler. İşlemeye başlayınca da bu kez kalite kontrolörü işe karıştı ve makineyi bir değil, iki değil, üç kere yeniden ayarlattı. Bunun üzerine K, tam formen yanından geçerken, en az elli kilo çeken freze kafasını elleriyle çevirip çıkardı, değirmen taşını savuran Toldi* gibi beton zemine dişleri üstüne fırlattı. Bununla yetin-

* Janos Arany'nin 19. yüzyılda yazdığı tanınmış şiirin, feodal baskıya karşı savaşmış kahramanı.

meyip freze kafasının üstüne çullandı ve etrafa jilet keskinliğinde kıymıklar saçarak, üç kiloluk çekiçle dişleri ezmeye başladı. «Çalışılır mı bu siktiriboktan şeyle? Çalışırım diyen varsa, gelsin çalışsın bakalım». Oysa, «iyi» iş verildiğinde, böyle bir freze kafasıyla şikâyet etmeden çalışmıştı. Formen, değerli aletin parçalarını taşıttırmakla yetindi —bu iş için iki adam gerekti— ve K'yi azarlamak ya da ona zararı ödettirmek aklından bile geçmedi.

Avanta gereksiniminin yarattığı sinir gerginliğini, avantanın kendisinden başka yatıştıracak bir şey yok. Tüm yaratıcılığımızı, bilgimizi, düş gücümüzü, inisiyatif ve cesaretimizi avantanın hizmetine koşmamız gerek. Ve avantayı elde ettiğimizde de bir tür zafer sevinci duyuyoruz. Parça başına çalışan işçilerin, sanki birini yenmişler gibi, çoğu kez sistemin hakkından geldiklerini sanmalarının nedeni de bu. Ama avanta işi daha kolay hale getirmiyor, daha çok fiziki ve ruhsal gayret gerektiriyor. Kazanılan zaman daha fazla parça işlenilmesinde kullanılıyor. Zafer sarhoşluğuna kapılıp durursak, elde ettiğimiz tüm avantajı yitireceğiz. Her şeye karşın yine de avantadan, gizli bir iş başarmışız, her günkü sonsuz muharebelerde düşmana öldürücü bir darbe indirmişiz gibi söz ediyoruz kendi aramızda.

M, ününden açıkça gurur duyuyor. Frezecilerin pis zanaatını geleneksel olarak hor görmelerine karşın tornacılar bile onun avantacılığından saygıyla söz ediyorlar. Gerçekten de akıl almaz numaralar buluyor. En çok tuttuğu numaralarından biri, en ağırından koskoca parçaları freze tablasının üzerine yatırıp, tabla öne arkaya gidip gelir ve kesiciler cızırdarken, gövdesinin olanca ağırlığıyla parçaların üzerine abanmak. Onu böyle izlerken bile insan kuyruk sokumuna kadar soğuk terler döküyor. Malzemedeki küçük bir defo, ya da bir döküm hatası yüzünden kafanın cehennemi hızı, parçayı her an M'nin elle-

rinden çekip alabilir. Ama böyle yapmazsa, o zaman her on dakikada kazanacağı iki dakikayı yitirecek M.

Emekliliği yaklaşan L'ye her gün aynı işi yapma olanağı tanınmış. Dişli çarkların diş aralarını açıyor. Her parçanın üç yandan işlenmesi gerek. L avantasını şöyle çıkartıyor: Bir yanın işini bitirdiğinde, tabla bütün hızıyla geri gelip şaft da dönmeye devam ederken, bir eliyle (zaten yönetmelikte belirtilenden her zaman daha az olan) mengeneleri gevşetiyor. Tabla ilk durumuna dönünce, freze kafasını durdurmadan parçayı hemen çevresinde çeviriyor, böylece mengeneleri yeni yerlerinde yeniden sıkıştırırken makinenin devrine devam etmesini sağlayabiliyor. Bu kadar az mengeneyle çalışmak güvenlikli mi? Mengenelerin yeterince sıkılıp sıkılmadıklarını ya da parçanın dönmekte olan kafaya çarpıp çarpmayacağını kontrol etmesi gerekmiyor mu? Hiç böyle sorular sormuyor L. Kurallara göre çalışsa, işi bir çırpıda «kötü» işe dönüşüverecek ve ekmeğinden oluverecek.

Yılbaşına yakın, L'nin nasıl çalıştığını trajik bir biçimde öğrendik. Yandaki bölümde, L'nin işlediği parçaların bir sonraki işlemini yapan frezecinin başına bir kaza geldi. O işçi de parçaları çevresinde döndürerek yolunu buluyormuş. Freze kafası sağ elinin parmaklarını kesip koparmış. Onu taşıdıkları sedye tam L'nin makinesinin önünden geçip gitti.

Formen frezecileri çağırtıp bürosunda kısa bir konuşma yaptı. «Bu son derece üzücü olay vesilesiyle, bölümümüzde aslında çok az kaza olduğu gerçeğiyle övünebileceğimizi belirtmek isterim. Tümümüzün çıkarına olan —en sevdiği laftı bu— bu durumun korunmasıdır. Yıl sonunda meydana gelen bu karışıklık hiçbirimiz için hoş bir şey değil, ama tümümüzü ilgilendiriyor, çünkü ucu hepimize dokunacak. Onun için, güvenlik oranını bu düzeyde tutup yılı kaza olmadan bitirirsek iyi olur. Az

önce olandan hepimiz ders almalıyız. Koca adamlarsınız biliyorum ama öğrenmekten utanmamalısınız. Sorusu olan var mı? Şimdi lütfen bu toplantının tutanaklarını imzalayın.»

Kâğıtta, formenin teknik talimatlara uyma konusunda dikkatimizi çektiği ve işçilerin de onunla aynı fikirde olduklarını belirttikleri yazılı. Bölümümüze döndük ve aynen eskisi gibi çalışmaya başladık. İhtiyar L de...

VII

Kendimde bir değişiklik fark ediyorum. Malzemeye, gücümü verimli bir biçimde harcama yollarına ve üretim tekniklerine karşı olan ilgim, para yapma kaygısı tarafından bastırıldı ve onun egemenliği altına girdi. Adı konmamış ama kadiri mutlak olan ezici bir tabunun, «işe hiçbir zaman, kurallara uygun yapılması, kolaylaşması, zevk vermesi ve güvenlikli olması amacıyla yaklaşmama» tabusunun tutsağı oldum..

İş çizelgelerini bize dağıtan, maşum, samimi ve konuşkan kadından neredeyse nefret etmeye başladığımı büyük bir şaşkınlıkla farkettim bir gün. Gözlerimin önünde, tümü de bana gelebilecek olan 150 parçalık bir partiyi, 75'lik iki gruba ayırdı. Biz frezecilerden tornacılara, kesintisiz parça akması için yaptı bunu aslında. İki ay önce olsaydı, bu tür işten sadece 75 tane verildiği için memnun olurdum, çünkü bu iş gerçekten insanın sinirlerini çatlatıyordu. Her parçanın uygun pozisyona gelmesi için çekiçle dövülmesi gerekiyordu ve her işlemden sonra mengenelerin yüzünde biriken talaş temizlenmeliydi, yoksa sonraki parçayı doğru ölçülerde işlemek ola-

naksızlaşıyordu. Ama o zamandan bu yana bu parçaları resmi sürelerinin üçte biri daha kısa zamanda işlemenin bir yolunu bulmuştum ve kalite kontrolörü bu yolla yaptığım parçaları kabul ediyordu. Partinin öteki yarısının bana verilmeyeceğini öğrenince tepem attı. İşin öteki yarısı sonra yine bana verilse bile makinemi yeniden ayarlamam ve baştan aşağı yeniden gözden geçirmem gerekecekti. Bu iş ötekilerden daha zor bir iş olmaktan çıkmamıştı ama «iyi» iş olmuştu ve artık ondan hoşlanmamam olanaksızdı.

Bana bu türden iş verildiğinde, (ki avanta her şeyin hızlanması demek olduğundan her sefer daha yorucu oluyor böyle çalışmak), ne kadar monoton olursa olsun işin sonsuza dek sürmesini, parçayı yeniden işleme gerektirmeyecek kadar hassas kesmeyi, işi benden sonra devralacak adamın hasta olmasını ve böylece fazla mesai yapabilmeyi, kimsenin benimle konuşmamasını, dikkatimi dağıtacak ve aklımı işten uzaklaştıracak herhangi bir şeyin araya girmemesini, acıkmamayı, susamamayı ve yarın her şeyin aynı biçimde yeniden başlamasını istemeden edemiyorum. Temel düşüncelerim değişmedi (belki de sürekli burada olmadığım ve ömür boyu bu işi yapmayı düşünmediğim için?) ama nedense bölünmüş gibiyim. Duşa girdiğimde, saniyeler boyu aynı hareketi birbiri ardına tekrarlarkenki hırsımı hatırlayarak kendimi suçlu hissediyorum. «Suçlu» diyorum çünkü bu hırsın avantanın gerginliğinden başka bir şeyden gelmediğini keşfettim.

Elbette «kötü» işler de yapmam gerekiyor. Bu durumda mümkün olduğu kadar az zaman yitirmeye çalışıyorum. Bu tür işler, avantaya elverişli işler almanıza olanak veriyor ama karşılığında da ücretinizi kabul edilebilir düzeyin yarısına indiriyor. Avantaya olanak vermeyen bir iş yaparken hissettiğim tek şey öfke ve sıkıntı. Böyle işlerde bile kendimi sınıra kadar zorlamam

gerektiği üzerinde aklımı bir türlü toparlıyamıyorum. İş çizelgesine bakıp da, en iyi durumda dakikada on üç fillere çalıştığımı görünce kafam hemen dağılıp gidiyor.

Sonunda tek çıkış yolu benim de makine haline gelmem oluyor. En usta işçiler bunu çok iyi beceriyor. Ne tür iş yapıyor olurlarsa olsunlar, sanki yüzlerine kıpırdamayan bir maske yapıştırılmış gibi. Gözleri kapanmış görünüyor ama hiçbir şeyi de kaçırmıyorlar. Hareketleri hiç çaba gerektirmiyormuş gibi. Manyetik kontrol altındaki cansız nesneler gibi önceden belirlenmiş yolu izliyorlar. Tüm gün boyunca hızlı ve düzenli bir ritmde çalışıyorlar. Onlar da makineler gibi, zindeyken işin üstüne atlamıyor, yorgunken de yavaşlamıyorlar. «İyi» işlerin «kötü» işlere oranı gerçekten acımasız olduğu zaman tepeleri atıyor sadece. Bunun dışında davranışları gerçeği yansıtıyor: «İyi» ve «kötü» işler, yani «ödenmiş» ve «ödenmemiş» çalışma, gün boyunca bir arada gider. İşçinin elde ettiği ücretin, bu gibi ayrımlarla pek ilgisi yoktur.

«İyi» ve «kötü» işler arasındaki fark kendi içinde bir yanılsamadan doğuyor. Bu ayrımı belirleyebilmek için berrak bir kriter yok.

Yüzde yüz performansla sekiz saatte elde edeceğim ücrete ulaşınca bunu vardiya arkadaşıma söyledim. Şaşırdı ve inanmadı. Elimi çabuk tutmam gerektiğini ve öngörülen zamanın sadece kâğıt üzerinde bir şeyler gözüksün diye oraya yazıldığını biliyordum ama, vardiya boyunca dürüstçe ve yüzde yüz performansla çalışırsam bile resmi saat ücretine ulaşamayacağımı fark etmemiştim. «N'apalım, bir kâğıt parçasına hiç güvenemez zaten insan!» deyiverdim ben de.

Özellikle yeni ve alışılmamış türden işlerin «iyi» mi, «kötü» mü olduğu sonradan hesap yapıldığında ortaya çıkıyor. Yeni başlamışsanız iki kat daha geçerli bu. Bir işin

«iyi» ya da «kötü» olduğunu deneyimle bile önceden belirleyemezsiniz. **Mutlak olarak kesin tek bir şey var**: «Teknik talimatlara kesinlikle uyma!». «İyi» bir işi atlamamayı garantiye almanın **tek yolu bu. Deneyim**, kazancımızı kesin olarak hesaplamamıza olanak vermiyor, en fazlası kaba bir tahminde bulunmamızı sağlıyor.

VIII

Parça başına olsun, sözleşmeli olsun, verime göre ödeme yapılan tüm işlerde güvence yoksunluğu esas hareket ettirici gücü oluşturuyor ve günün her anı sizi insafsızca izliyor. Verime göre ücretin, en iyi özendirici sayılmasının nedeni de bu.

Saate göre ödemede açıkça görülen zorlama ve bağımlılık, parça başına ücrette bir tür bağımsızlık görüntüsünü alıyor. Sabit hızda çalışan ve verimleri önceden belirlenmiş olan bantlarda ya da otomatik ve yarı otomatik makinelerde çalışan işçiler, kendi kontrollerinde olmayan makinelere hizmet ediyorlar. Karşılığında da önceden belirlenmiş bir ücreti, genellikle saat başına alıyorlar. Bu tür işçiler ancak fazla mesaiye kalıp, çalıştıkları saat sayısını çoğaltarak kazançlarını arttırabilirler. Resmi sınırlar içinde saat ücreti herkes için tek tek belirlenmiş : Sen bu kadar sen de şu kadar alırsın. Ücretini patron belirliyor ve uygun görürse kendi keyfine göre istediği kadar arttırıyor.

Bu yüzden saat başına çalışan işçi, kendisinden ne beklendiğini, kendisinin de karşılığında ne umabileceğini

biliyor. Saat ücretlerinin esbabı mucibesini ortaya çıkarmak için uzun boylu ekonomik çözümlemeler yapması gerekmiyor. Sekiz saati satın alınıyor ondan. Makine de değişmez bir tempoda çalışıyor hep. Aldatılması olanaksız. Ürettiği ve bir bölümünü aldığı değerin kimin çıkarına, nasıl, ne zaman, nerede kullanıldığı konusunda olduğu gibi, çalışma gününün fiyatı üzerinde de çok az etkisi var işçinin. İşin ayrıntılarına gömülüp, çalışmasının ne kadarının «ödenmiş» ne kadarının «ödenmemiş» olduğunu belirlemesinin ya da işleri «iyi» ya da «kötü» olarak ayırmasının yaşamına getireceği bir değişiklik yok. Bir şeyin, örneğin saat ücretinin, adaletsiz olduğu kanısındaysa ve durumunda bir değişiklik yaratmanın yolları üzerinde kafa yormaya başlamışsa, tüm sistemin adaletsiz olduğu sonucuna varmaktan ya da olan biteni kader olarak kabul edip, «böyle gelmiş, böyle gider» demekten başka çaresi yok. Ne konumda olursa olsun ve ne kadar iyi para kazanırsa kazansın saat başına çalışan işçi, ücretli emeğin temel özü olan zorlamayı, bağımlılığı ve kurallara boyun eğmeyi çok açık biçimde görüyor. Fazla para kazandığında sıkıntıları azalıyor. Hızlı çalıştığı ya da teknik talimatları çiğnediğinde, parça başına çalışan işçi gibi daha fazla üretmek için yapmıyor bunu. Tersine, üretiminin kendisinden istenenden fazla olduğunu hissettiği zaman işi yavaştan alıyor. Tek cümleyle, saat başına ücret, dolaysız bir «özendirici ücret sistemi.»

Saat ücreti alan işçi bir şey isteyemeyeceğini biliyor. Sonunda kendisine bir şeylerin verileceğini kabul etmek zorunda. Parça başına çalışan işçi de ne ummayabileceğini biliyor. Ama kendi çabasıyla bir şey elde edebileceğine inanmak zorunda: Para! Önceden belirlenmiş miktara ulaştığında, kişisel bir savaşın ödülünü aldığını sanıyor. Her gün sıfırdan başlıyor. Sınırsız fırsatların serabı ufukta beliriyor her gün. Kazandığı forintler, sonucu kendisine bağlıymış gibi görünen bir savaşın gani-

metleri sanki. Malzeme, kurallar, ücretler, denetimler gibi değiştiremeyeceği dış etkenlerin yanısıra kendi iradesi de var işin içinde. Kendi makinesini kendisi çalıştırıyor o.

Koşulların, işçiyi işin gidişine uymaya zorlayacak bir biçimde ustaca düzenlenmiş olması yeterli değil. Ona tümüyle yabancı olan bir zaman akışı, parça başına çalışan işçinin yaşamını parçalara bölüyor. Çalışma günü, kendinden durmaksızın sıkıp çıkardığı iradi çabalar halini alıyor. Kendisinden beklenenden daha fazla para kazanmanın, her koşul altında mümkün olduğu inancı, daha da güçleniyor. Ne var ki, tepede yapılmış duygusuz bir hesabın iradesini dikkate aldığını farketmiyor. Bu hesaba göre, belirlenmiş sınırları aşsa da, bu sınırlar içinde kalsa da, bir şey değişmeyecek. Çabası ancak daha fazla kâr ve kendisinden daha fazla istekte bulunulmasına yol açacak.

Belirsizlik, parça işinin en büyük sihiri... Makinesi başına geçtiğinde saat başına çalışan işçinin aklına bile gelmeyecek olan şu ayrıntılara bölüyor hayatı: Dişlinin dönme hızı, kullanılan teknik, ücret... Saat başına çalışan biri aldatıldığını hissederse, bütün olarak, mutlak bir biçimde aldatıldığını düşünüyor. Oysa parça başına çalışan bir işçi, aldatıldığını düşünür ve canı sıkılırsa, o gün işe hiç başlamıyor. Onun için işçinin ek bazı şeylerde değişiklik meydana getirebileceği olasılığı yaşamsal önemde... Elbette, aldatıldığını çok iyi biliyor işçi. Fakat, kendisine karşı tezgâhlanan dümene aktif biçimde katılmış olması, sahtekârlığı görmesini ya da, saat başı çalışan işçi gibi, bu sahtekârlığı hayatın gerçekleriyle özdeşleştirmesini olanaksız kılıyor.

Bunun yerine, küçük haksızlıklara, kayırmalara, dalaverelere karşı müthiş duyarlı ve dikkatli... Bu alanlarda kazanacağı zaferlerin yenilgilerini karşılayacağı inancıyla bu tür olaylar karşısında aslan kesiliyor. Her şeyi eline geçen paraya göre değerlendiriyor. Ve iyi bir ay

geçirdiğinde, kendisinin kazıklanan değil de kazıklayan olduğuna tüm kalbiyle inanıyor.

Eğer saat başına çalışan işçi, üretim hızının iki ay öncesine göre yüksek olduğunu farkederse, «ya konveyörü hızlandırmışlar, ya makineyi yenilemişler, ya yeni aletler almışlar ya da ham maddeleri değiştirmişler. Ne yapalım, onlara kalmış bir şey bu. Benim yapacağım bir şey yok,» diyor kendi kendine. Ama parça başına çalışan işçi, belirli bir iş için belirlenmiş normun daha da sıkıldığını gördüğünde, daha iyi bir ücret elde ederim umuduyla bir süre önce üretimini hızlandırıp, parçaları düşük sürede işlediğini anımsıyor. İradesinin, kendi dışında belirlenen bir bütünün parçası olduğunu, olanların şu ya da bu biçimde kendi dışında planlandığını nasıl kabul edebilir ki bu durumda? Başka bir açıklama arayacak ve söz konusu olayın geçici bir gerileme, kural değil de bir istisna olduğunu düşünecek.

IX

Ne kadar iş yapmamız gerekiyor?

İki yıl önce askerden gelen tornacı komşum, askere gitmeden önceki ücretini kazanmak için eskisinden çok daha fazla çalışmak zorunda kaldığını söylüyor. Oysa hâlâ aynı makinede çalışıyor ve aynı işi yapıyor. Şimdi aldığı parayla bile iki yakası zar zor bir araya geliyor. Saat başı ücret alan ve yarı otomatik makinelerde çalışan tornacılar da dahil, herkes komşumun söylediklerini onaylıyor. Frezecilerin de bu konuda söyleyecekleri çok şeyleri var. Örneğin M, yalnızca bir makinede çalıştığı o Altın Çağ'dan söz etmekten çok hoşlanıyor. Ya da sonraki vardiyada M'nin yerini alan ve bir keresinde televizyonda izlediği bir halterciyi durmadan anlatan işçiyi alalım. İnsan cesaretinin sınır tanımadığını söyleyerek halterciye moral veren spikeri duyunca bizimkinin tepesi atmış, «bu heriflerin yapıp yapacağı ötekilerden bir miligram fazla kaldırmak, o zaman altına boğuyorlar bunları» diye bağırmış ve espriyi patlatmış: «Bizim gibi bok içinde yüzmüyorlar tabii. Ben ondan iki kat daha fazla

yükün altına giriyorum ama kimse beni TV'ye çıkartmıyor, nedense.»

Parça başına işin gerçek anlamı üretimin durmaksızın artmasında yatıyor. Patronların bunu empoze etmelerine gerek yok. Onlar için, üretim artışını kaydetmek ve normları değiştirerek durumu istenen artışa resmen uyarlamak yetiyor. Elbette haksızlıklar ve yolsuzluklar oluyor bazen : Zaman zaman yönetim, durumu zorluyor ve avanta yönündeki baskı zaten aynı sonuçları verecekken, yeni normları belirlemede biraz ileri gidiyor. Ama akıllı bir yönetim gerçekleştirilen artışı onaylayıp kayda geçirmekle yetiniyor sadece. Gelecek artışları ise bu artışa dayandırıyor.

Üretim grafiği, normda bir düzeltme gerekip gerekmediğini belirlemek için kullanılıyor. Her işçinin durumunu ele alıp üretim grafiğinden geleceğe dönük tahminler yapabilirler. Ama genellikle bunu, örneğin tüm bölümdeki üretim artışını ya da yalnızca tornacıların üretim artışını alarak, mümkün olan en büyük örneğe dayandırmayı yeğliyorlar. Hesap çok basit. Resmi ölçülere göre yüzde 100 verimle çalışıyorsam üretimim yüzde 100 demek, daha fazla üretirsem daha fazla. (Sabit bir parça ücretine çalışıyoruz, azalan parça ücretine değil. Yani yüzde 100'ün üzerinde üretim yaptığımızda her parça için aynı ücret ödeniyor.) Zaten kim yüzde 100'ün üzerinde üretmiyor ki? Yüzde 100'ün ücreti öyle düşük bir düzeyde belirlenmiş ki daha fazla üretmek zorundayız. Bu çok açık. Bu yüzden, her işten çıkartabileceğimizin en fazlasını çıkartmaya çalışıyoruz. Eğer iş «kötü» ise kesinlikle «kötü» olduğu için böyle. Eğer «iyi» ise avantaya olanak sağladığı için böyle. Normlarımıza değil, alacağımız paraya bakıyoruz. Kimse de kayıtsızlık diyemez buna. Üretimin hesaplanma yöntemi, kendi üretim düzeyimizdeki oynamaları izlememize olanak tanımıyor. Nasıl çalıştığımızı ölçmek istediğimizde parça başına kazandığı-

mız ücretleri topluyoruz ama yukarıdakiler, her parça için belirlenmiş zamana uymanın olanaksız olduğunu ve biz aşağıdakilerin avantaya baş vurduğumuzu hesaba katmadan, yaptığımız parça sürelerini topluyor ve resmi süreyle karşılaştırıyorlar.

On beş günde bir, ya da daha çok ayda üç kez «On Günlük Bülten» denilen toplam rakamların yer aldığı bir kâğıt veriyorlar bize. Onların, yapılmasını akıllarından bile geçirmedikleri gerçek parça sürelerini açığa vurmasına karşın yine de aylık verimimiz konusunda bir fikir edinemiyoruz bu bültenlerden. Kompüter, bültendeki iş partilerini, yönetimin denetlediği düzende kaydediyor. Bu nedenle, önceki on günde yapılmış işleri de içeriyor sık sık. Birkaç sayfa uzunluğundaki bu bültenler yaptığımız işin çeşitliliğini yansıtıyor. Birbirine bitişik basılmış sonu gelmez küçük sütunlar şu sırayı izliyor: İşçinin şahsi numarası —yani ben; işin türü; parça süresi; parça miktarı; parça ücreti; ve sonunda en altta toplam parça ücreti. Üretim grafiğimizin neye benzediği konusunda bir fikir edinmek istiyorsak, o zaman her parça süresini parça sayısıyla çarpmamız ve sonra, birbirini izleyen üç bültendeki sonuçlar temelinde bir toplama ulaşmamız ve bunu o ay süresince harcadığımız iş saatleriyle karşılaştırmamız gerek. Bülten çok yardımsever bir şey: Parça başı ücretlerin nihai toplamını gösteriyor. Buna göre, tüm «para»ları biriktirip üşenmeden hesaplarsanız, en azından o partide sizi aldatıp aldatmadıklarını ve yapılan tüm işi hesaplayıp hesaplamadıklarını kontrol etmeniz kuramsal olarak mümkün.

Ama her birimiz, bir partiyi bitirir bitirmez, parça sayısıyla her parça için gerekli süreyi çarparak üretimimizi hesaplarsak ne olur? Ne olacak, avantayla kazandığınız birkaç dakikayı da kaybederiz sadece.

Bu yüzden gözümüz başka bir şey görmeden avan-

taya devam ediyoruz, ama şu kaçınılmaz sonuç da bizi sürekli olarak izliyor: Daha fazla kazanma peşinde koşmak parça başına ödenen paranın sürekli aşağı çekilmesine yol açıyor hep. Parça başına gerekli sürenin her seferinde azaltılması yoluyla oluyor bu ve bizim, kuşkusuz durmaksızın artmakta olan üretimimizi denetleyebilmemizi önlüyor. Aynı ücrete gittikçe daha fazla iş yapıyoruz, ama hayat pahalılığı da bu arada arttıkça artıyor; reel olarak aynı parayı kazanabilmek için çok daha fazla iş yapmamız gerekir.

Üretim grafiklerini, formenle ücret tespitçileri çiziyor. Ama sonuçları, zorunlu olarak üç ayda bir üretim hakkında yapılan toplantılarda bile ender olarak söylüyorlar işçilere. Söyleseler de bizim için kötüye işaret bu; Üretimdeki artışın, kısılmış yeni normların yürürlüğe konmasını haklı gösterecek düzeye eriştiği anlamına geliyor çünkü. Üretime ilişkin sorunlar açıklandığında ise yakında normların yükseltileceği anlaşılıyor.

İşçilerin çoğunun öteki ücret sistemleri konusunda deneyimleri var ve hangisinin iyi olduğu konusunda ateşli tartışmalar çıkıyor zaman zaman. Halihazırda kazanılan parayı garanti etmediği sürece saat başına ücretin tercih edilemeyeceği üzerinde birleşiyor herkes. Saat başına çalışan işçinin eline geçenle parça başına çalışanın eline geçen arasındaki küçücük fark, üretim hızında sonu gelmeyen artışları gönüllü olarak kabul etmelerine yetiyor. Parça başına ücret, üretim artışı için gerçekten bir «teşvik» işi görüyor.

Değişik parça başı ücret sistemleri üzerinde ise bir türlü sonuçlanamayan tartışmalar sürüyor. Büyük avantacıların yer aldığı taraf, parça başına ücret sisteminin çoğu kez tatmin edici bir miktara ulaşma olanağı verdiğini, bu sistemin işini bilen biri için yararlı olduğunu savunuyor. Ötekiler ise sözleşme sisteminden yana. Bu-

nunla yüzde yüz verime ulaşmak çok zor gerçi ama her şeye karşın işçiye, üretimi üzerinde daha fazla inisiyatif sağlıyor ve bu da işçinin, normlardaki artışlara karşı daha savunmalı olduğu izlenimi edinerek, huzur ve güvenlik duymasına yol açıyor.

Genel üretim sonuçlarını bize bildirdiklerinde, ki çok seyrek oluyor bu, tartışmalar bir süre için duruyor. Tartışmanın başını çekenler normların kısılacağını anlayarak sessizliğe gömülüyor. En cesurları, biraz önce vardıkları sonucun aslında alınyazıları olduğunu söyleyebiliyor. Avanta kahramanları boyunlarında yağlı ilmiği hissediyor.

Ücretli emeğin mantığı konusunda yeni bir şey daha öğreniyoruz. Şöyle toparlamak mümkün bu dersi: Zenginlik yaratan insan, ürettiği şeyin kalitesini ve kendi sağlığını bozacak biçimde çalışmaya zorlanır, ama öte yandan da, sanki ona kalsa isteyerek böyle yapacakmış gibi, bu şekilde çalışması resmen yasaklanır.

En aylak ve hayalperest sanatçı bile, varolan tüm şeyleri yaratan işçinin, kendisini ve ailesini ancak yaşatmaya ve ertesi gün işe başlayabilmesine yetecek kadar para kazanabilmesi için yüzde yüz verimin üzerine çıkmak zorunda olduğu bir «teşvik» sisteminde, gıkını çıkarmadan çalışacağını düşünemez. Ancak, bu işçinin düşüncesi de böyle bir üretime denk bir biçime sokulur ve kendisinin farkedemediği amaçlar için kullanılırsa pekalâ olur bu. Çünkü düşünceye de, uygun ahlaki kurallara göre, «teşvik primleri» verilebilir ve işçi, iş arkadaşlarıyla rekabete zorlanır. Ama üretkenliği ona kabul edilebilir bir yaşam düzeyi sağlar hale gelir gelmez, veriminin çok yüksek olduğu hükmüne varılır ve hakkında gerekli önlemler şöyle alınır: İşçinin gerçekleştirdiği üretim düzeyi, çok yüksek olduğuna hükmedilmesine karşın yine de kayda geçirilir ve buna dayanılarak parça süre-

leri ve parça başına ücretler düşürülür. Artık bundan böyle işçi, aynı üretim düzeyine daha az ücret karşılığında ulaşmak zorundadır ve bu ücret de günlük gereksinimlerini karşılamayacak kadar bir şeydir. Tüm bunlardan sonra —ki, Sisifus* olsaydı çok iyi anlardı bu durumu— «teşvik edici» ücretlerin kapısı sonsuz ufuklara doğru işçinin önünde tekrar açılır, manevi teşvikler nakaratı sürer gider, her şey yeniden başlar ama hiç bir şey bir sona varmaz.

Bu döngüden kurtuluş yolu yok. Ekmeğimizi kazanmak için avanta yaparken, ücret tespitçilerinin eline, normları gözden geçirmeleri ve böylece görülmemiş ölçüde gerçeğe aykırı parça süreleri ve parça ücretleri belirlemeleri için su götürmez kozlar vermek zorunda kalıyoruz. Bu da bizi, daha yüksek bir üretim düzeyi tutturmaya ve bu düzeye ulaşmak için hızımızı daha da artırmaya teşvik ediyor. Böylece, ağır ama emin adımlarla normların tekrar kısılmasına uygun zemini hazırlıyoruz.

Üretim grafiğindeki şeytani tehdit, bu acımasız tuzağı taşıyor içinde. Yapılacak tek bir şey var: Her şeyi unutmak. Ama ne zamana kadar? Kendi bedenimize doladığımız zincirleri ne zamana ve nereye kadar kafamızdan atabileceğimizi ilk üretim toplantısı hemen göstermeyecek mi bize?

Üretim hakkında sonu gelmez nakaratları tekrarlayan formen birkaç saniye sustuktan sonra ciddi bir havayla şunları söylüyor: «Bu yılın ilk üç ayında bu bölümün üretim düzeyi, aynen geçen yılın son üç ayında olduğu gibi yüzde 130'u geçti. Anlayacağınız gibi yoldaşlar, şimdiki normlar çoktan eskimiş durumda. İnanın bana, normları belirleyen yöneticiler çok sabırlı. İdare,

* Mitolojide, ağır bir kayayı sürekli olarak bir tepeye çıkarıp aşağıya yuvarlamaya mahkûm edilmiş olan kral.

genel bir gözden geçirmenin zamanının çoktan geldiğine inanıyor. Bu bölüm geçen yılın sonundaki amansız yarışta çok iyi iş başarmıştı. Bu yüzdendir ki ben, ağırlığımı koyarak normların yeniden gözden geçirilmesini önleyebildim bugüne kadar.»

Çoğumuz başlarımızı öne eğmiş sigara içiyoruz ya da pencereden, hiç değişmeyen fabrika avlusuna bakıyoruz. Geçen üretim toplantısı geçiyor herkesin aklından. Baş formen o zaman şöyle konuşmuştu : «İdare, mümkün olan her şeyi yaparak yıl sonunda başarılı bir sonuca ulaşacakları konusunda tüm tornacılara, daha doğrusu tüm bölüme güveniyor. Hükümet İktisadi Komisyonu, fabrikanın karşılaştığı güçlükleri önümüzdeki yıl ortadan kaldırmayı gündemine almış bulunuyor. Tüm gücümüzü ortaya koyarak fabrikayı, aslında hiç kimsenin kabahatı olmadan düştüğü durumdan kurtarmak hepimizin çıkarınadır. Üst makamların bize gösterdikleri güvenle görevlerimizin başında olduğumuzu eklememe de gerek yok sanırım.»

Ne demek istediğini çok iyi biliyorduk. Bizim fabrikanın ürünleri artık satılmıyordu. Bu ürünler, ellili yıllarda tarımın mekanize edilmesi kampanyasının nimetlerinden yararlanmış ve hükümet tarafından subvanse edilmişti. Ama şimdi en kısa zamanda fabrikanın tüm programını tersine döndürmek gerekiyordu. Aslında bu işe altmışlarda başlanılmıştı ama yeni ekonomik reformların yürürlüğe girmesi bu dönüşümü acilleştirmişti. Hükümet bir ültimatom vermişti fabrikaya.

İşçilerin çoğu ayrıldı. Kırsal kökenli bir sürü yeni işçi geldi. Onların aldırdıkları tek şey ücretleriydi. Bu duygusal isteğe sessizce boyun eğen birkaç eski işçi de vardı. Dönüşümün sonucunun normlarda geniş kapsamlı bir gözden geçirme olacağını kestirmeleri ve çalışma hızını düşürerek ya da toplu istifa tehdidinde bulunarak

ötekileri uyarmaları gereken birkaç eski işçi bu acıklı isteğe ilk boyun eğenler oldular. Hiçbir cezaya uğramadan avanta yapabileceklerinin farkına varmışlardı. Zaten yalnız kendileri için değil, büyük dönüşümde kendilerine düşen görevi yerine getirmek için de avanta yapacaklardı artık.

İdareden ne tür teşekkür beklenebileceğini geçmiş tecrübelerinden çok iyi bilen bu işçilerin, «fabrikaya duydukları bağlılık» ya da «emekçi gururu» yüzünden işi hızlandırdıklarını, fabrika gazetesi doğal olarak böyle demesine karşın düşünmek, büyük abartma olurdu. Adalete duyulan körü körüne ve çaresiz bir inançtan, ya da belki bu olağanüstü durumun gerçekten olağandışı bir dönüşüme yol açacağına duyulan inançtan söz etmek daha doğru olurdu. Eğer idare, kendisini bu acımasız yeniden örgütlenme hareketinin getireceği sıkıntılardan son çözümlemede yalnızca işçilerin kurtarabileceğini ısrarla belirtiyorsa, işçilerin göstereceği gayretleri bir ölçüde de olsa karşılıksız bırakmazdı herhalde.

İşçilerin tepkilerini gözlüyorum. Umutlarının tümüyle boşa çıktığı üretim toplantısında belli olunca öfkelenmiyorlar, ama kendi kendilerini avutmaya başlıyorlar: «Geçen yıl sonunda kazandığımız para bizim ama, kimse artık geri isteyemez onu.» «Neyse, uzun zamandan beri beklediğimiz adalet bu kadarmış demek ki: Normlardaki değişiklik hemen uygulanmaya konmayacakmış, uzun süre, mesela bir yıl ertelenir belki.»

İşçilerin kendi beklentilerine bile bir an olsun yürekten inanmadıkları açık. Zaten bu yüzden beklentileri, yarının yeni bir gün olacağı ve bir yolunu bulup yaşamlarını sürdürecekleri şeklindeki, umutsuz ama dayanılabilir bir kör inanca bir çırpıda dönüşebiliyor.

Bir şey değişti mi? Aylardır bir şeylerin değişebileceğini umduğunu ve böyle bir değişiklik için canını di-

şine takarak çalıştığını kimse kendi kendine bile itiraf edemiyor artık. Futbol, bira, motosikletler, ev, TV programları, işçilerin kafalarında ve tartışmalarında boş köşelere yerleşiyor. Arada bir ancak bir iki lafla değinilip geçilen öteki konular öylece kalıyor. Tartışmaya bile değer bulunmuyorlar çünkü.

X

Herkes kendi başına. Her işçi, makinelere ve zamana karşı tek başına savaş veriyor her gün. Yenilgi bile paylaşılamıyor. Bu durumda ortak başarıdan nasıl söz edebiliriz ki? Parça başına çalışan işçi, başarıdan da başarısızlıktan da kendine karşı sorumlu. Kendi sorumluluğuna giren bir konuda iş arkadaşına, hele arkadaşı normları aşmış, bir çırpıda makinesini ayarlarken, nasıl bir şey sorabilir ki? İş arkadaşı avantanın heyecanını bir yana itip yardımına koşsa bile bunun atölyenin geri kalanı üzerinde hiçbir etkisi olmayacak. «İyi» işler oldukça az ve bunları da kimin alacağına formen karar veriyor. Formen, iki işçi arasında gizli bir anlaşmanın varlığı konusunda küçücük bir kuşku duyarsa hemen ücret zarflarına yansıyıveriyor bu.

İşi uygun gördüğü gibi bölüştürmeye formenin mutlak hakkı var. Yalnızca özel makinelerde yapılabilen çok az iş var. Bu işlere saat başına ücret veriliyor ve bunları yapan işçiler, parça başına çalışan işçi güruhunu soğuk ve ayrıcalıklarının farkında olan bakışlarla süzüyorlar. Aslında, saat başına çalışan işçilerin kendilerini üstün

görmeleri için bir neden yok: Süre kontrolörleri makinelerinin çevresinde dolanıp, o işleri de parça başına geçirmenin bir yolunu bulmaya uğraşıyorlar zaten. Formen onları sık sık uyararak saat başına çalışabilmelerini tümüyle kendisine borçlu olduklarını söylüyor. Süre tespitçileri onları parça başına geçirmek için çok bastırıyor ama formen olarak o karşı duruyor. Ne var ki, işçiler de çaba gösterip başarılı sonuçlara ulaşmazlarsa daha fazla savunamayacakmış onları tabii ki.

Bir dik ve bir yatay frezeden oluşan her freze çifti az ya da çok birbirinin aynı. Tornaların tümü de hemen hemen aynı türden. Bunun dışında bizi birleştiren başka bir şey yok. Öylesine bölünmüşüz ki, tugaylara ayrılmış olmanın yapaylığının bile farkında değiliz.

Bölümde çalışanların hemen hemen tümü bir çalışma tugayının üyesi. İki ay sonra benim de «Bir Mayıs» tugayına bağlı olduğumu öğrendim. Öteki üyelerin ne tür insanlar olduğu konusunda bu güne kadar hiçbir fikir edinemedim. Yılda iki kez, genellikle yortu günlerinden birinde formen bizleri bürosuna çağırıyor ve özel bir ikramiyeye, yani «Sosyalist Tugay» unvanına ya da yeni bir gönüllü sözleşmeye hak kazanıp kazanmadığımızı bildiriyor.

Kimin hangi tugaya gireceğine formen karar veriyor ve sendika sekreteri de bir toplantı sırasında kararı bize bildiriyor. Son konuşmasının daktilo edilmiş birkaç kopyası çıkarılmış sanırım. Çünkü bize söylediklerinin, formenin bürosunda özenle saklanan tugay kayıt defterinin içinde bulduğum sararmış kopyada aynen yer aldığını hatırlıyorum: «Temel düşüncemiz, çalışma tugaylarının atölyenin karmaşık karakterini yansıtması gerektiğidir.»

Bir tugayın aynı tip makinede çalışan işçilerden oluşmadığı, aksine matkapçı, frezeci ve tornacılardan bir bileşimi kapsadığı anlamına geliyor bu. Bunun en etkili

yanı da tugay üyelerinin ortak bir sorunlarını tartışmalarını, ya da, bu mümkün olsa bile, kendilerini normların gözden geçirilmesine karşı korumak için üretim düzeyini ortaklaşa ayarlamalarını engellemesi.

Dahası, tugaylar biçimindeki bu bölünme, üretim sırasındaki tüm işbirliği olanaklarını ortadan kaldırıyor. Ama, tugaylardan bağımsız olarak kendimize ve ötekilere karşı acımasızca sürdürdüğümüz rekabet dışında oluşacak rekabet biçimleri de yaratmıyor. Parça başına iş kendi içinde bir rekabet kaynağı zaten ve bunu böyle adlandırıp adlandırmamalarının, ya da sizin onayınızı alıp almamalarının, bir önemi yok. Kendimizi tümüyle rekabetin kucağına bırakıyoruz ve bazen de bundan sonuçta bizim tugayın kârlı çıktığını öğreniyoruz.

Tugaylar arası çekişmeler ortalığı pek karıştırmıyor. «Onlar da biraz eğlensinler canım» diyor biri. Bunların tümünü, idarenin var olma mücadelemize, bizim için anlamı olmayan bir ahlak yüceliği ve sınıf bilinci etiketi iliştirme oyunu olarak görüyor ve anlayışla karşılıyoruz.

Daha çok şans oyunu gibi bir şey bu. Tugay sonuçları açıklanmadan birkaç gün öncesinden küçük bahislere girerek kendimizi eğlendiriyoruz. Tabloda tugaylar her seferinde şaşılası bir düzenlilikle birbirini izlediği için tahminlerimiz genellikle açıklananlara yakın oluyor.

Baş formen işini çok ciddiye alıyor. «Üretim barometreleri»nden doğan «sorumlu kararlar»dan söz etmesini çok seviyor. Hemen hemen her seferinde, kuralların gereğinden çok liberal olduğunu, bundan sonra tugayların değerlendirilmesinde çok daha ciddi hareket edileceğini ve ödüllerin tümüyle hak edilmiş olacağını söylüyor.

Yılda bir kez, Noel sıralarında, «Sosyalist Tugay» unvanına layık görülenlere ikramiye dağıtıyorlar. Ancak söz konusu para hiçbir zaman pek yüksek olmuyor. (Adam başına 200 ya da 300 forint kadar; bir işçi en çok 500 forint alabiliyor.) Ne kadar az olursa olsun yine de hoşa

gidiyor bu. Formen, kendisine verilen tahsisatın herkese hak ettiğinin karşılığını vermeye yetmediğini özenle vurgulamasına karşın ucuza gittiklerini düşünenler de çok oluyor.

İkramiye alanlardan biri, sevincini ilginç bir mantıkla haklı gösteriyordu. Ertesi Pazartesi arkadaşları duşta etrafını çevirip gırgıra başladılar. Kuşağının içinde biraz para kaçırabilmiş miydi, yoksa karısı tümüne el mi koymuştu?, falan, falan... İkramiye kazanan işçiye göre, şu tugaylar arası yarışma iyi yürekli birinin icadı olmalıydı. Yukarıda aklına gelmişti bu. İyi yürekli olmasa bile, fabrikanın her şeye pençesini geçirmesini istemeyen biri olmalıydı bu mucit. İşçiler, ürettiğinin bir kısmını evlerine götürebilsin diye icat etmişti bu ikramiye sistemini mutlaka. Kimse karşı çıkmadı bu mantığa.

Ama, soyunma odasında, o günkü sabah gazetesinde yer alan bir makale hakkında fikir yürütürken bir başka işçi gerçeğe daha fazla yaklaştı: «Bakın işte duvara yazıyorum. Şu tugay yarışması işinde bizi rahat bırakmayacaklar bunlar. Sistemi baştan aşağıya değiştirecekler. Bu işe el koymaları için mali müdürleri zorluyorlar. Benim kayınbirader saat başına çalışıyor. Onların orada ufak bir cetvelleri var. Yarışma sonucunda sadece yüzde yüz üretimin üstüne çıkanlara ikramiye veriyorlar. Yani anlayacağınız makul bir ücrete ulaşmanın tek yolu yarışmak. Bu rekabetle üretim grafiğini yukarı çekiyorlar. Görün bakın, her yerde uygulayacaklar bunu.»

Bizim fabrika için böyle bir şeyin uygulanıp uygulanmayacağı geleceğe kalmış bir şey. Ama şu an için işe göre ödeme, rekabeti yeterince güvence altına alıyor zaten. Rekabet, şu ya da bu biçimde hayatımızın ayrılmaz bir parçası olmuş durumda. Evde bile peşimizi bırakmıyor ve bizleri kendine köle ediyor. Çoğunluğun en çok ilgilendiği şeye bakın: Futbol. Yarışmaya dayanan bir

spor değil mi? Ancak kırk yılın birinde sporcunun biri ağzından bir laf kaçırdığında, bu yapay ve planlı yarışma dünyasını bizim finanse ederek ayakta tutmakta olduğumuz ve farkında olmadığımız doğrultularda sürmesini sağladığımız, aklımızdan şöyle bir geçiverir belki. Hepimiz, kendimizi belli bir takımla özdeşleştirerek yarışmaya alıştırırız. Televizyon ve basın, sporda ve öteki alanlarda yarışmanın hayatın görkemli bir amacı olduğunu ve kazananların olağanüstü bir soy oluşturduğunu durmadan kafamıza sokmaya çalıştığında onlara inanırız. Fabrika argosuna bile yarışmalı sporların dili egemendir: «Nakavt olmak», «Ofsayta düşmek», «finişe kalkmak» vb. Kısacası, yarışma olgusunu ve yarışma ruhunu kabulleniyoruz, bu nedenle de, kaldırılıp yerine hayatta ve işte işbirliği olgusunun konup konamayacağı ya da yarışmanın nasıl olup da yaşam koşullarımızı egemenliği altına aldığı sorusunu ortaya bile atamıyoruz.

Fabrika bültenini, sanki resmen korunan ve geliştirilen bir emek yarışmasının ürünüymüş gibi, üretimdeki bir artışı, o ağdalı çığırtan jargonuyla, «fabrika toplam veriminin utkan bir başarısı» olarak sunmaktan hiçbir şey alıkoyamıyor (ama bülten, yarışma sonuçları içinde normların gözden geçirilmesinden söz etmiyor). Yarışmanın geleneksel yan ürünleri olan bu tür yazılar ve kazananların fotoğrafları, bülteni okumaya zahmet edenlerden soğuk bir tepki görüyor. Kazananlar içinde olma sırası kendilerine geldiğinde, ya da oyunun kurallarını yerine getirerek tugay gazetesinin yayıncısına övgüde bulunmaları gerektiğinde bile, bunun «soytarılık» olduğunu söylüyor işçiler. Tüm bunları, siyasal bir gelecek tasarlayan ve parlak kariyerlerinin temellerini atmaya çalışan cici çocuklara bırakıyorlar seve seve.

Böyle işler büyük çaba gerektirdiği için değil bu. Anlamından boşaltılmış her şeyi usulüne uygun formüle

etmek için gerekli klişeler uzun süredir var zaten. Ahlakla ilgisi olmayan nedenlerle yüzde 120 verimi minimum kabul edenler gerekli kılığa girecek yetenekte kuşkusuz. Ama durumun kendisi utanç verici. Herkes bu sessiz film oyunundaki gülünç ve aşağılayıcı rolünün farkında. Oyunun ciddiyetini de, sessiz ve dikkatli olan ama hep göze batan formen sağlıyor ve koruyor. Tugay toplantısından önce herkes, onun ve arkadaşlarının yapılacak övgüleri baştan kararlaştırdıklarını biliyor ve susmasının anlamı konusunda yanılmıyor.

XI

ONLAR, ONLARA, ONLARIN: Fabrikada çalışmış ya da işçilerle şöyle bir konuşmuş herhangi birinin, bu sözlerin ne anlama geldiği konusunda bir kuşkusu olacağını sanmam. Her işyerinde, herhangi bir tanımlama ya da özel bir ifade, herhangi bir jest, göz kırpma ya da parmakla gösterme olmaksızın, *onlar* sözü tek bir anlama gelir: Yönetim. Yani, kararları alanlar, buyrukları verenler, işçi çalıştırıp ücret ödeyenler, görüş alanımıza girdiklerinde bile yanlarına yaklaşamadığımız adamlar ve emirlerindeki adamları... Bu *onlar* sözcüğü, insanın tanıdıklarını, tanımadıklarını; sevdiklerini, nefret ettiklerini; arasının iyi olduğu formenle, resmi olduğu dizayn mühendisini; dalkavukça bir saygıyla yanına vardığı müdürü, sekreterleri, tespitçileri, kontrolörleri, fabrika gazetesini ve bekçileri bir araya toplar. Esas olarak fabrikayla ilişkili sorunları konuşuyor olsak bile, *onlar* sözü, fabrikanın duvarlarını aşar ve konuşmakta olan her kimse, onun gücünün dışında, uzağında ve üzerinde olan her şeyi kapsar. *Onlar,* işçinin kolayca görülemeyen ve belirlenemeyen biçimde bağımlı olduğu herkestir; şunu ya da

bunu veren, şu ya da bu buyruğu gönderen, ya da tümüyle kendine yabancı olanlardır: Örgüt görevlileri, politikacılar, televizyon yapımcıları, doktorlar, polisler, ya da futbol alanındaki görevliler...

Bu *onlar* hem basit hem de karmaşıktır. Ama ne anlama geldiği konusunda en ufak bir kuşku yoktur. Lafı geçince herhangi bir anlam karışıklığına ve belirsizliğine yol açmaz. İşin kötüsü, bu ifade büyük bir doğallıkla ve rahatlıkla söylenir; sanki «karım», «işim» ya da «hadi bize gidelim» dermiş gibi hiç vurgulanmadan kullanılır.

Daha önce bürolarda çalışmıştım. Burada olduğu gibi oralarda da müdürler ve emirlerinde çalışan insanlar vardı. Bazıları ayrıcalıklıydı, bazılarıysa düşük maaşlar alıyorlardı. İri kocaman lahanalarla, koşuşturan küçük sincaplar gibi yani... Ama fabrika işçileri dışında hiçbir yerde bu *onlar*'ın böylesine saf, kesin, yerli yerinde ve kristal berraklığıyla kullanıldığını işitmedim. Bu ifadenin farklı kullanılışları yalnızca sanayi işçilerini ötekilerden ayırmıyor, aynı zamanda, fabrika içindeki büyük çoğunluk ile, mevkileri ve vasıfları ortak yazgıyı paylaşmalarına engel olanlar arasındaki ayrım çizgisini de belirliyor. Birisi *onlar* demeyi bırakıyorsa, bu onun gerçekten gözünü yukarıya diktiğinin belirtisi oluyor.

Öte yandan, kendilerini dıştalayarak kullandıkları bu *onlar* ifadesine karşıt olarak işçilerin, rastlantıyla, bir jest ya da dil sürçmesiyle, ya da yanlışlıkla ve belki de düşlerinde, *onlar*'ın karşı ucundaki *biz*'i bir kez bile kullanmamaları, dilbilimcilerce ya da filozoflarca incelenmeye değer şaşırtıcı bir muamma oluşturuyor.

Ama fabrika gazetesi ve baştan aşağı bütün yönetim her zaman yapıyor bunu. *Biz*'i, *bize*'yi, *bizim*'i ve *bizimle*'yi hep kullanıyor. Bu *biz*, yeni terfi etmiş bir patronun öğrenmesi gereken ilk sözcük belki de. Ve de tüm anlamıyla öğrenmesi gereken bir sözcük, çünkü bu *biz*'in anlamının, günlük dilde kullanılanla bir ilgisi yok.

Fabrikada *biz*, garip bir biçimde sözlük anlamından farklı olarak kullanılıyor. İnsanın usuna topluluk ve birliktelik düşüncesi getiren bu küçük sözcük, patronların ağzında, onları başkalarından ayıran bir işaret ve uyarı anlamı kazanıyor. Kim olduğunu bildiğimiz için ya da belki onu ilk kez görmüyor olduğumuz için, *biz* diyor patron konuşurken. «Biz bunu amaç edindik... Bizim hedefimiz», ya da «biz şuna karar verdik... biz şunu gerçekleştirdik»... Amacın kendisi kadar bu amacın belirlenmesindeki katkısını da size göstermek istediğini hissediyorsunuz sözlerinden. *Bizim* hedefimizden söz ediyorsa yalnızca işçileri şevke getirmek için değil bu, aynı zamanda da bir uyarı: «Son değerlendirmeyi de ben yapacağım» demek...

Bu sözcük normal olarak kararların alınışı ve uygulanışında birliği ifade eder ama patron kullandığında. böyle bir birliğin gerçekte var olmadığını, her şeyin patronun şahsında toplandığını gösterir.

Biz'in bu tür kullanımının kendi kuvveti ve yönü var; yukarıdan aşağıya ve tek bir noktadan birçok yöne yayılıyor. Yön değişir değişmez *biz* havaya uçup kayboluveriyor.

«Parçaların değiştirilmesi işlemini gelecek ay kesinlikle bitirmeliyiz: Çok acil bu,» diyor teknik servis müdürlerinden biri, bir üretim toplantısında. «İmkânsız bu» diyor bir işçi ve nedenlerini açıklıyor. «Sorunu biz hallederiz» oluyor müdürün yanıtı. Ama iki ayrı ifadede kullandığı *biz*'in aynı anlama gelmediğinin herkes gibi farkında değil. Farkı ancak, çalışmamızın nasıl düzenlendiğini bilmeyen biri yakalayabilir. Buradakiler bu ayrıma aldırmıyor artık, çünkü üzerinde düşünmeden biliyorlar ki bu *biz*'lerin ilki, günün her anında bölünüp duruyor.

Bu *biz*'i korumak için, radyo, televizyon ve basın iki-

de bir «gerçek işçi kim?» tartışmasını gündeme getiriyor. Soruyu sormalarıyla tartışmayı kapamaları da bir oluyor. Bu gibi tartışmaların amacı *biz*'in kapsamını ve anlamını genişletmek besbelli; ideolojik olarak hegemonyalarını işçilere bağlamaları gerek. Böyle tartışmaların en ilginç yanı, tartışmaya katılanların hiçbirinin, işçilikle ilgileri olmamasına karşın işçi olduklarını durmadan birbirlerine tekrarlamaları. Böylesi bir sihirli başkalaşımın, belirli aydın çevrelerde, örneğin işçiler hakkında her şeyi televizyondan öğrenen okul ve üniversite çevrelerinde gerçekte işçilerin var olmadığına kendilerini inandırmaları gibi garip bazı etkileri oluyor.

Bu televizyon tartışmalarının birinde, nasılsa tartışmaya katılmış yapayalnız gerçek bir işçi görmüştüm. Söyledikleri şeyler son derece kaba ve düzdü. Ama dönüp dolaşıp aynı soruna geliyordu. Gerçekte işçi olmayan biri nasıl işçi olurdu? Tartışmanın derin anlamını yeterince kavrayamıyordu besbelli... Mağrur karşıtları, gizli amaçlarını açıklayacak durumda değillerdi ve bu yüzden de işçiye çatmaktan başka bir şey yapmıyorlardı; kanıtlamalıydı söylediklerini, sadede gelmeliydi, ne demek istiyorsa açıkça söylemeliydi. Karşıtları sürekli olarak, üretim süreçlerinin kapsamlı özelliklerinden ve gelişmiş karmaşık politik kuramlardan söz ediyorlardı. İşçi, bunların hiçbirine karşı çıkmıyor ama aynı noktada direterek inatla şunu sorup duruyordu : Nasıl olur da işçi olmayan biri işçi olurdu?

Üretim süreçlerinin kapsamlı özelliklerini başka bir yerlerden öğrenmiş olsa bile, hissettiklerini söyleyecek durumda değildi işçi. Belki de nasıl söyleyeceğini bilemeyecekti. Şimdi artık hegemonya işçi sınıfına bağlandığına göre artık nazik sosyetede konuşulmayan kaba gerçeklerden söz etmesi gerekiyordu.

Fabrikada bu türden tartışmalar olmuyor. Burada her

şey apaçık, dosdoğru. Herkes neyse o. «Daha önce neymiş?», «Babası neciymiş?», «Bir işçi olarak üretimde ne ölçüde rol oynuyor?» gibisinden ölçütler kullanılmıyor. «Kim nedir?» gibisinden sorular da ortaya atılmıyor. Yönetim *biz* diyor ama, bu, kimsede bir duraklama yaratmıyor, yönetimin kendisinde bile. Çünkü onlar da çok iyi farkında ki, bu *biz, biz işçiler* anlamına gelmiyor.

Patron da işçi de olmayan insanların sayısı fabrikalarda gittikçe artıyor. Ama yukarıdan da aşağıdan da baksak, bunlar kafada bir karışıklık yaratmıyor. Onlarla olan günübirlik ilişkilerimizden edindiğimiz kişisel izlenimler bilimsel tanımlamalardan daha güvenilir oluyor.

«İşçi olmayanların tümü ya da hemen hemen tümü...». Bu söze dikkat edin : Bunlar işçi değil. Bunlar hiçbir yetki ve güçleri olmamasına karşın, buyruk verenlerin, kurallar koyanların, çalışma koşullarını belirleyenlerin, yani kendi başlarına patronların güç ve yetkisini şu ya da bu yolla paylaşıp, bizi denetim altında tutanların tümü ya da hemen hemen tümü... Bunlar, bizi değil şirketi oluşturuyor ve şirket bizim üzerimizdeki bir güç. Onlar bizimle ilgileniyorlar, biz de malzemelerle, makinelerle ve her şeyden önce de ücretimizle ilgileniyoruz. Onlar, işlevlerinin ne olduğuna kendileri karar vermiyorlar ama sonuçta işlevleri şuna varıyor : Bizi fişliyorlar, örgütlüyorlar, koruyorlar, sınıflandırıyorlar, güvence altına alıyorlar, bir arada tutuyorlar, ayrı ayrı tutuyorlar, yönetiyorlar, ölçüyorlar, paralandırıyorlar, kiralıyorlar, mühürlüyorlar, eğitiyorlar, onaylıyorlar, suçluyorlar, yedekliyorlar, gözlemliyorlar, inceliyorlar, göz altında tutuyorlar, arıyorlar.

Pek berrak göremese bile her işçi, zayıf bir aşıdan doğan geçici bağışıklığın tam sağlıklılıktan farkı gibi, iktidarı paylaşmanın, gerçek iktidar sahibi olmaktan farkını, ses tonundan anlayabiliyor. Formen'in bürosunda

çalışan memur fazla para kazanmıyor, çünkü hem memur hem de kadın. Fakat beni çağırtıp, şefin emirlerini iletebiliyor, bana iyilikte bulunabiliyor ya da kötü davranabiliyor. Bir personel memurunun yanıma gelip de, «ücretinizin hesaplanmasında bir pürüz çıktı, acaba vaktiniz müsaitse bir ara bizim odaya gelebilir misiniz?» diye sorması akla gelecek bir şey değil. Bu bay ya da bayan, «şu saatte gel!» diyor sadece. Ya da keyifsiz bir anındaysa geri gönderebiliyor beni. Kayıt memuru, şu kırmızı sargılı fare, penceresini suratıma çarpabiliyor. Güvenlik görevlisi yanına gitmemi bir bakışla buyurabiliyor. Fabrika muhabiri, formenimin onayıyla benimle röportaj yapabiliyor ama ne söylemem gerektiğini formen belirliyor.

Bu memur tipi ukala bir tip olabilir —soğuk, sinsi, iki yüzlü, provakatif biri olabilir—. Ne tür bir tip olursa olsun davranışları, kendi paçoz mevkiinin, fabrikanın bizim üzerimizdeki iktidarının parçası olduğunu kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde belli ediyor. Bir yerden sonra bu tipin dost havası ve iyi huyları ortadan kalkıveriyor, çünkü mevkiini ve konumunu size hissettirmesi gerekmiştir. Fabrikada, işçi olmayanların tümünün, sadece ses tonlarıyla bile işçileri küçük görme olanakları kurumsallaştırılmış durumda. Ama bunun tersi geçerli değil.

«Biz sizden daha iyi biliriz. Bize bırakın bu işi, tamam mı?», «Ee, ne var? Ne oldu yine?», «Sen de amma kafa ağrıtıyorsun ha!», «Bu pantolonlar işe yaramaz. Ortalığı karıştırmayı bırak artık!», «Daha form doldurmasını öğrenemedin mi? Saksıyı çalıştır, meşgul etme beni!»

Fabrika iktidarını paylaşmak, işçileri küçük görme şansına sahip olmaktan biraz fazla şey ifade ediyor bazen ve bu yüzden de her fırsatta kullanılıyor. Ne var ki, atölye hiyerarşisi tarafından biraz yumuşatılıyor. Çok

yaşlı olmamaları koşuluyla deneyimli vasıflı işçilerden ve kilit noktalarda olanlardan aşağı acemi çıraklara doğru inildiğinde, iktidarın bu sefil gölgeleri gerçek ideallerine, fahri genelkurmay başkanlığına yaklaşıyorlar. Piramidin en altındaki işçiler kimi zaman dayanılmaz hale gelen bir baskıya göğüs germek zorundalar.

Bir gün, biraz çatlak olduğu söylenen ve bir bakıma bizim bölümün eğlencesi olan genç çingene işçinin, parti üyeliği için başvurduğu söylentisi dolaşmaya başladı. Tümümüz hayret ettik bu habere. Sabah molasında kendisini gırgıra aldığımızda ise kibirli kibirli karşılık verdi: «Ben de yoldaş olacağım artık. O orospu gelsin benim kıçımı yalasın.» (Alımlı bir posta kız kastediyormuş. Oğlana karşı çok gaddar davranıyormuş kız.) Çingeneyi dinleyenlerin hepsi de bu düşünme biçimini tümüyle mantıksal buldu: Bu kısa ve düz formül, her gün içiçe yaşadığımız gerçeği dile getiriyordu. Sadece içimizden biri alaylı bir yorumda bulundu: «Eh, artık kıçınla ilgili dileğini de parti toplantısında yetkililere iletirsin...»

İşçiler, küçük memurların da emir kulu olduğunun farkında. (Zaten, bu memurlar, ne zaman hoşlanmadıkları bir görevi yerine getiriyor olsalar emir kulu olduklarını gereğinden fazla vurguluyorlar. Küçük memurlar da bir bağımlılık ve aşağılanma ortamında çalışıyorlar. Bunların işçilere karşı olan tutumlarının, üstlerinden gördükleri davranışın tekrarı olduğunu anlamaları için işçilerin büyük psikologlar olmaları gerekmiyor. «Kıçıma tekmeyi basabilse kendini daha iyi hissedecek herifçioğlu» dedi bir işçi, iş giysileri dağıtılırken meydana gelen bir olay sonrasında. Bu davranış ve olayların hiçbiri herhangi bir dayanışma duygusu uyandırmıyor. İşçi sınıfı uğradığı hakaretleri başka birine yöneltemiyor ve yetkisi olmadığı halde üstü gibi davrananlar tarafından itilip kakılmaktan büyük acı çekiyor.

Beyaz yakalı işçilerin hafif işlerde çalıştığı ve fazla

iş çıkarmadığı basit gerçeği, onlarla işçiler arasında dayanışma umudunu ortadan kaldırıyor. Onların işleri daha kolay ve daha az yorucu. Sabahın köründe işbaşı yapmaları gerekmiyor, iş saatlerinde yemek yemek zorunda değiller. Ve bürolarında fokurdayan kahve makineleri de, aslında ne kadar sınırlı olursa olsun, iktidardan pay aldıklarını gösteriyor.

Normların baskısı altında çalışmaktan doğan sinir bozucu gerginlik ve bitkinlik, işçinin, kendisinden beklenenle memurdan istenen arasındaki farkın sürekli bilincinde olmasına yol açıyor. Televizyon, radyo ve basın, aylak memur tipine karşı örnek («disiplinli, dürüst, kendini işine adamış») işçi tipini yayıyor. Böyle şeylere tümüyle sağırlaşmış durumda işçiler. Bununla birlikte, bir keresinde televizyon, saat ikiye çeyrek kala dolaylarında (yani, ilk sekiz saatlik vardiyanın sona ermesinden on beş dakika önce) endüstriyel elektrik kullanımının korkunç ölçüde düştüğünü, ama sıcak su kullanımının aniden arttığını söyleyerek başkent işçilerini «teşhir etmeye» kalkıştığında, bizim işçiler, sanki doğrudan kendileri suçlanıyormuş gibi çok öfkelendiler ve büro hizmetlerinde çalışan işçiler hakkında iğneleyici yorumlarda bulundular.

Fabrika gazetesi, işçilerin zamanlarını nasıl boşa harcadıkları konusunda sayfalarca öğretici ve eğitici istatistik yayınlıyor. Ama bu rakamları uydurmak ve yazıları döşenmek için bürolarda ne kadar zaman harcandığını soran yok. İşçinin zamana karşı bitmek bilmez bir savaş vermekte olmasına karşın, onu bekletip bekletmediğine hiç aldırmayan bir memur istediği mazereti öne sürebilir. Ama kimse de inanmaz buna. Amansız zaman çizelgesine bağlı olarak işinin başından ayrılmayan işçi için büro memuru, asalaklığın somutlaşmış ifadesidir.

Müdürlerin zamanlarını nasıl kullandıkları ve işleri-

nin ne kadar yoğun olduğu soruları hiçbir zaman ortaya atılmıyor. Delegelikler ve konferanslar dünyasına uygulanacak ölçütler yok çünkü. Böylesi etkinliklerin hesaplanamaz oluşu, «kaytarmak» ya da «şevkle çalışmak» kavramlarını anlamsız hale getiriyor. Patron olmalarının gereği yaptıkları... Emir altında çalışan memurların mesaileri ölçülebilir ve değerlendirilebilir. Oysa, patronlar yargıçlar gibi bağımsızdır. İyi bir patron personelini sıkı bir biçimde elinde tutar ve onlara gidebilecekleri yere kadar önderlik eder. Kuşkusuz memurlar, fabrika iktidarındaki minicik paylarını bize hissettirmek için hiçbir fırsatı kaçırmazlar ve üstlerinden gördükleri her türlü sert muameleyi bize aynen yansıtırlar. Patronlardan biri bir memuru azarladığında, işimizin daha serbest ve kolay hale gelmesini istediğimiz için bir an seviniyoruz. Ama ilişkiler böyle kaldığı sürece bu umut da boşa çıkıyor. Kendimize karşı en acımasız davranan, yine kendimiziz zaten.

Parça başına çalışan işçinin tek tatmin olduğu şey, şirketten yüklü bir parayı önünde sonunda koparacağına inanması... Her şeyi telafi edecek bir şey olarak görmek zorunda bunu. Kendisi kadar para kazanmayan bir memur tarafından herkesin önünde azarlandığında işçinin dengesi bozuluveriyor. Bu azarlara katlanmak, sinirleri bozulmuş ve bunalmış olarak eve gittiğinde, ruhunda açılan bu yaraların üzerini örtmenin bir yolunu bulmak zorunda. Bela arayanların memurlar değil her zaman işçiler olduğuna karar verildiğini geçmiş deneyimleri öğretmiş ona.

Yönetimle ilişkileri olanlar, kuru, soğuk, kişiliksiz davranışlardan nefret ettikleri kadar abartılmış iyi huyluluklardan da nefret ediyorlar. Belki de işçiler, *ellerindeki parçalara* nasıl bakıyorlarsa, kendilerinin de böyle *parçalar* olarak görülmesinden alınmaktalar. Yöneticilerden gelen nezaket, benim frezeleyeceğim parçaya karşı gösterdiğim mutlak duygusuzlukla özdeş... Bu nezaket de

onun teknik beceri ve bilgisinin iş gereği bir parçası... En hoşgörülen yöneticiler, kaşerlenmiş yönetici ağzına karşın, şakacı, hafif göz yumucu ve epeyce babacan olanlar... İşçiler, şirkete karşı görevini yerine getirirken, kendilerini de biraz hoş tutmasını bekliyorlar ondan.

Memur kadınsa, sanki rastlantıyla oluyormuş gibi, bize kur yapıyor görünmesini bekliyoruz. Erkekse fabrikayla ilgisi olmayan sıradan konularda biraz laflamalı... Bir erkekle suç ortaklığı yapmanın üstüne bir şey yok. Bu sohbetlerde yıllardır aynı laflar edilse de pek aldırmıyoruz.

Küçük memurlarda olan ilişkilerde müdürlerle olan ilişkilerden çok daha sık gerginlik çıkıyor. Müdürlerin hareketleri karşı çıkışa yol açmaz; onlarla olan ilişkilerimiz karışıklığa yol açmayacak kadar açıktır çünkü. Onlara olan bağımlılığımız apaçıktır ve kendi başına anlaşılır bir şeydir. İtaati güçlendirmek için patronların bizi aşağılamaları gerekmez, çünkü önceden sağlanmıştır bu itaat.

Müdürlerin gerekip gerekmediğinin ya da işlevlerinin ne olduğunun tartışma konusu yapıldığına çok ender tanık oluyor insan. Büro personeli ve kontrolörler için ise tersi doğru... Denizin derinliklerinde yaşayan balıkların, yalnızca ara sıra aralarına karışan yırtıcı balıkları tanıyıp, okyanusların yüzünden, havadan, karadan, dağlardan habersiz oluşları gibi, işçilerin de patronların dünyası hakkında hiçbir fikirleri yok. Dünyanın görüp tanıyabildikleri parçacığı için de, farklı anlamlara bürünebilen, «lüzumsuz» kavramını kullanıyorlar.

XII

Benim Meos* yani bizim sıradaki makinelerden sorumlu olan kontrolör, kendini şöyle tanıtıyor: «Umarım seninle iyi anlaşırız. Buradaki çocuklar beni iyi tanır.» Eğitmenimin de kendisini onaylaması için çevresine bakınıyor bu arada.

Kontrolör uzaklaşınca, «bu herif biraz sorun çıkartır ama işlediğin parçaları mühürlemek için fazla uğraştırmaz seni» diyor eğitmenim. «Görevi gereği, yapılan parçaları hemen onaylaması olanaksız. İlk parçayı gösterirsin, o da, makinelerin ayarlarını yeniden biraz düzeltmeni söyler. Ama sen hiçbir şeyi değiştirme. İşine devam et. Yeniden geldiğinde başka bir parça göster. Bir daha ayarlamanı söylemekten çekindiği için genellikle hemen iş çizelgeni mühürler. Makineyi düzgün biçimde ayarlamış olduğunu çok iyi bilir ama seni uyarmış olması ve kendini göstermesi gerekir.»

* M.E.O. (Müszaki Ellenörzü Ostaly). Teknik Kontrol Bölümü temsilcisi.

Bizim kontrolör ağarmış saçlı, pembe yanaklı, ince ruhlu, yaşlı bir adam. Kumpasına karşı çocukça bir bağlılığı var. («Kimse bana kendiminkini kullanmam için ek bir para vermiyor.») Yalnız dedikoduyu çok seviyor. İşçilerin içe kapanıklığını ve ketumluğunu aralayıp onlarla iletişim kurma yolundaki ısrarlı çabalarını sonuca ulaştırabilmek için özel bir sohbet tekniği geliştirmiş. (İşçilerin ketumluğunun özel olarak ona yönelmiş bir yanı yok. Denetimleriyle işçilerin başını boş yere ağrıtmadığı sürece istediğini yapabilir kontrolör. Onun makineler çevresinde dolaşmasından hoşlanmıyorsak, konuşacak ortak bir şeyimiz olmadığı ve işimizi bölmesini istemediğimiz içindir bu. Ama başımızdan defedemeyiz onu, çünkü hıncını çıkarma olanaklarına sahiptir her zaman.)

Herhangi bir karşılık beklemeden kendi kendine konuşuyor bizim kontrolör. Askerlik hikâyelerini ve savaşta teğmenken üstleriyle olan anlaşmazlıklarını anlatıp duruyor. Belirli aralarla tekrarlıyor bu hikâyeleri ama her keresinde, çoktan geçmişe karışmış olan bir olayda haklılığını kanıtlamak için yeni yeni kanıtlar öne sürüyor.

Lüzumsuz biri olduğu o kadar açıktır ki, bunu örtmek için, savaş hikâyelerini anlatırken içine bir kıssadan hisse yerleştiriyor. Askerler günlük teftişlerden iyice bıkmışlarmış ama günün birinde birden her kuralın ardında iyi ve haklı bir neden olduğunun farkına varmışlar falan...

Bizim tornacılardan biri, ihtiyarın ortalarda dolanıp durmasına dayanamamış. Anlatıldığına göre bir gün bu tornacı, etrafta dolanıp boş boş ötüp duracağına, gevezelik ederken hiç olmazsa parçaları vermesini söylemiş ona. O zamandan bu yana bizim *Meos,* bu tornacının yaptıklarını didik didik incelemeye adamış kendini. Onaylamadan önce her parçayı en az üç dört kez enine boyuna ölçüyor. Bu gibi dayılıkların bir işe yaramadığını, bu şekilde zaman kazanma isteğinin sonuç olarak daha fazla zaman kaybına yol açacağını kanıtlamak istiyor.

Öteki kontrolörler açıkça gözüken aylaklıklarını bu kadar dert etmiyorlar. Onların da durumu yumuşatmak için birkaç numarası var. Zaten kimse de fazlasını beklemiyor. Bizim ağır çalışmamızla kendi aylaklıklarını incelikle bir arada tutmak için iyi huylu görünme numarası yapmanın gelmiş geçmiş en büyük ustaları onlar. Herkese hakkını verme konusunda yaptıkları şakalar, kontrolör olmanın zorunlu bir sonucu olan şu lütfen iyilikseverliği çok iyi ifade ediyor. «Hadi gidip velinimetimiz işçiler ne yapıyor, bir bakalım!», «Öksüz gibi boynunu bükme öyle, şimdi geliyorum yardımına», «Tamam, tamam, geliyorum», «Bakıyorum, işe başlamak için yerinde duramıyorsun!», «Hey siz, ne diye kendinizi parçalıyorsunuz öyle, araba almak için para mı yapacaksınız yoksa?», «Şu karının kıçına bir vur, bak nasıl koşturur o zaman» vb., vb.

Kontrolörleri makine sıraları aralarına yerleştirilmiş küçük masalarında pek seyrek oturur görüyorsunuz. Tüm gün boyunca orada oturup bizim çağırmamızı bekleseler, gereksinim duyduğumuzda el altında olacaklar. Bizim *Meos* böyle yapmıyor, makinelerin yanında dolanıyor gerçi ama ötekiler baş müfettişin odasına takılmayı ya da formenin bürosunda gevezelik etmeyi tercih ediyorlar. Gidip onları bulmamız gerekiyor her zaman ve gelince de işlerine dönmekte sabırsızlanan son derece meşgul adamlar gibi davranıyorlar.

Meos'lar pisboğazlıklarıyla ünlüler. Ama sanıyorum ortamın getirdiği bir yetenek bu, çünkü bir şeyler yiyince zaman daha kolay geçiyor. Kontrol odasında, yumurta, sosis ve biber pişirdikleri küçük bir soba var. Gerekli şeyleri evden yanlarında getiriyorlar. İşçilerin ise bir kez yemek yeme olanakları var: Yirmi dakikalık sabah molası sırasında... Ve işçiler burunlarının ucunda sürüp giden bu kayıntı faaliyetini bayağı kararan ve do-

nuklaşan gözlerle izliyorlar. Pavlov'un köpekleri gibi! Yağda kavrulan soğanın kokusu, makine yağının ve yanan metalin kokusuyla karıştığında iştahınızı kabartmıyor ama sizi öfkeden kudurtuyor ve dayanılmaz bir kusma duygusu uyandırıyor.

Genç bir çırak, *Meos*'lardan birinin tepesini attırmak için adamın üstüne üstüne gidiyor: Sabah molası sırasında, genellikle *Meos*'un ortalarda gözükmediği bir sırada, izin almadan gidip onun masasında yemeğini yiyor. «Kontrolör bizim delikanlıyı yakalar da öfkeden kudurursa ne keyifli olur,» diye düşünüyor işçiler. Defalarca tekrarlanıyor bu olay. Delikanlının, kontrolöre karşı özel bir gıcığı olduğu için böyle yaptığını sanmıyorum. İkisi arasında pek bir alışveriş yok çünkü. Ama delikanlı işçilerin her keresinde kendisine sempatiyle bakmalarından hoşlanıyor. İşçiler genellikle alet dolaplarının yanında yemek yiyor. Bazıları sandıklarının üzerine oturup, nevalelerini bir lokmada yalayıp yutuyor. Kantin ya da benzeri bir yer bir yana, kalabalık atölyelerde sandalye, masa bile yok. Zaten umurumuzda da değil bu, çünkü parça başına çalışma, yemek için zaman harcamanın amansız düşmanı...

Bizim *Meos* bir gün bana kendi rolünü açıkladı. Platformumun yanında dikilip, «sen miktar adamısın» dedi, «bense kalite adamıyım. Sen yalnızca alacağın parayla ilgilenirsin, işlediğin parça sayısıdır senin bütün derdin. Ama bana saat başına para verirler çünkü kaliteye bakmaktır benim işim. Kusura bakma ama, size kalsa görülmemiş kadar çok defolu mal çıkardı burda. Mahkemeleri bilirsin, değil mi? Jüri üyeleri sadece sanıklardan değil, yargıçlardan da bağımsızdır. İşte biz kontrolörler burda jürinin işini yaparız. Ben senin yaptığın işi incelerim ve iyi mi, kötü mü olduğunu söylerim. Formen bile emir veremez bana. Ne dersen de, biz fabrika içinde bağımsız

bir birimiz. Formen yargıçtır. Yaptığınız parçalar karşılığında size ne kadar para verileceğine karar verir o. Bir yere kadar formeni de denetleriz biz. İsim vermeyeyim ama, buradaki formenlerden biri, kendi primi tehlikeye girince defolu mallar için ceza vermekten vaz geçmişti bir keresinde.»

Esas olarak haklı. Ama sadece kötü vicdanı, «ben kalite adamıyım» diye durmadan sayıklatıyor onu. Kaliteden söz etmek gerekirse, bu kaliteyi ortaya çıkaran, üreten benim. Onun tek işlevi, bu kalitenin elde edilmesi için beni zorlamak. Benim üzerimdeki dış baskıların karşımdaki somut ifadesi o ve malı ben ürettiğim için ona ödenen ücreti sağlayan da benim. Ama kendisinin kalite adamı olduğunu söylemesi, beni miktar bakımından daha fazla üretmeye zorlamadığı anlamında doğru bir bakıma. Çünkü bu başka yollarla yapılıyor.

Yaşlı bir usta işçi bir keresinde şöyle demişti bana: «Hayatımızı kazanmak için avanta yapmaya zorlanmış olmasaydık, kontrolörlere gerek kalmazdı.» Kontrolörlerin gereksizliğinin sadece görünüşte olduğunu anlatmaya çalışıyor diye düşünmüştüm. Biri çıkıp da başka hiçbir değişiklik yapmadan sadece *Meos*'ları kaldırsaydı, kalitenin canı cehenneme deyip, çılgınlar gibi parça üretmeye başlardık. *Meos*'ların aylaklığı, varlık nedenlerinde ifadesini bulan zorlamaya alışmış olduğumuzu, kendi çıkarlarımıza karşın gönüllü olarak bu baskıyı kabullendiğimizi gösteriyor sadece. Ama o yaşlı işçi başka tür bir aylaklıktan da söz ediyordu: Meos'lara olan gereksinimi, ücret sistemine bağlamıştı. Kontrolörler olmadan da kaliteye özen gösteren biri olmak istiyordu. *Kendisinin* bir kalite adamı haline gelmesini istiyordu.

Kontrolör bizi belirli bir kalite düzeyine çıkmaya zorluyor ama miktar bakımından bir engel oluşturuyor. İstese bile, işimize engel olmadan yaptıklarımızı denet-

leyemiyor. Parçaları mühürlemeyi bir tören olarak görüyor. Gerçekten de, onun bana bahşettiği ve aksi halde işime devam edemeyeceğim bir kutsama gibi bu işlem. Ona gereksinimim olduğunda gidip kendisini bulmamı çok doğal görüyor kontrolör. Bize yardım etmesine, işe katılmasına, hatta bazı parçaları şuradan alıp buraya koymasına gelince, bol bol zamanı olsa bile böyle şeyler yapması söz konusu bile değil.

«Bu herif adamı çıldırtır» dedi tornacı komşum, «kendisini semirtmemize yardım etse bari...»

Meos'lar bize yardım etmeye yeltenseler bile patronlar onlara engel olur. Meos'larının itibarı konusunda çok kıskançlar ve onların yaptığı işin özenilir ve saygın bir iş olarak görülmesi gerektiğini düşünüyorlar. Bu bağımsız «jüri» üyelerinin, patronların yanında, Parti'de ya da sendikada bazı görevlere sahip olmaları bir çelişki değil. *Meos*'luğa terfi edilmek, aynen futbolcuların ve öteki sporcuların sık sık «kalite adamı» düzeyine yükseltilmeleri gibi, bir işçiye bahşedilebilecek ayrıcalıklardan biri olarak görülmeli patronlara göre.

Kontrolörlüğe terfi etmek ulaşamayacağımız bir şey olmadığı için, her zaman, kuşku, dedikodu ve kinayelerle çevrili bu konu. Bizim fabrika da dahil her yerde, güzel kadınların Meos olduklarını görürsünüz ve Meos yapılan her işçinin, oraya nasıl geldiği konusunda, ille de uydurma olması gerekmeyen, kendine göre bir açıklaması vardır. İşçinin biri formenin arabasını bedava tamir etse, «Eee» der bir başka işçi, «adamın karısı, hiç de hak etmediği halde, başka bir bölüme kontrolör yapıldı ne de olsa.» Ama birinin müdür yapılmasının girdisi çıktısı bu denli fütursuzca didiklenmez pek. Her zaman bir dokunulmazlık ve kutsallık bulutuyla çevrilidir müdürlük mevkii.

Kendilerini paralarcasına aşırı çalışmaya hazır oldukları sürece, parça başı çalışan işçilerin çoğu kontrolörün

aldığı kadar para kazanabiliyor. Bu yüzden, işçilerin *Meos*'lara karşı tutumlarında aynı zamanda bir alay ve aşağılama var. «İktidarın kırıntılarıyla beslenmek, insanın gençliğine ve sağlığına, yani çalışmaya dayanma yeteneğine dokunur» gibisinden imalarda bulunuyor işçiler. Meos'lar genellikle hasta kişiler, çürüğe çıkmış ya da ihtiyarlamış işçiler. Ama fazla mesai gibi konulara gelince, *Meos*'ların sağlığı konusundaki bu derin kaygılar birden bire kesiliveriyor ve işçilerle kontrolörler arasındaki ilişki ve çelişkiler tüm açıklığıyla ortaya seriliveriyor.

Saat ücreti aldıklarından, kontrolörlerin fazla mesaisi ile parça başı işçilerinin fazla mesaisi arasında koca bir uçurum var. *Meos*'lar hiçbir şey üretmiyorlar. Kelimenin gerçek anlamıyla, mutlak olarak, hiçbir şey üretmiyorlar. Heykel gibi kaidelerinin üzerinde durmaktan çok memnunlar; benim ne yaptığımı seyredip durmalarında bir anlamsızlık görmüyorlar. Oysa, biz, en azından işçilerin büyük çoğunluğu, aile bütçesini denkleştirmek için bir zorunluluktan çok fabrikaya yapılmış bir ikram olarak ve bizden istek gelmediği halde formen tarafından konulduğu için fazla mesaiye kalınca, varlıkları bize bağımlı olan kontrolörler de fazla mesaiye kalmış oluyor. Dört saat fazla mesai yaptığımızda ilk iki saat için resmi saat ücretinin dörtte biri, üçüncü ve dördüncü saatler için de yarısı kadar prim alıyoruz. Birkaç forintten fazla bir şey tutmuyor bu. Sekiz saatlik ağır çalışmadan sonra bir dört saat daha çekmemizin nedeni bu küsürat değil tabii. Fazla mesaide de değişmeyen parça başı ücretin peşindeyiz aslında. Her kazanılan fillerle bunaltımız daha da artıyor.

Geceleyin, fabrikanın kocaman salonu gölgelerle doluyor ve sadece bir düzine makine homurtularla çalışmayı sürdürüyor. Herkesin fazla mesaiye kalıp çalışmayı sürdürmesi ancak rüyada görülecek bir saçmalık. Kuş-

kusuz canı burnundan gelmiş biri de boş boş durmakla dinlenemez, ama bu, mesaiye kalmakla kalmamak arasındaki farkı silmeye yetmiyor. Mesailerde, servis formeni bürosunda horuldarken, bizi ezen her şeyin somut ifadesi kontrolörün kendisi oluyor. Bu uzun gece saatlerinde fabrikanın gerçekte ne olduğunu *kavramak* mümkün oluyor: Her bölümde 100 ile 120 arası işçi çalışmaya çalışıyor; kontrolörler ağızlarında sürekli bir şeyler çiğniyorlar; bir avuç patron bürolarında telaşlı telaşlı koşuşturuyor; kapıda ise, güvenlik görevlilerinin çoğu iskemlelerine oturmuş, elleri dizlerinde uyukluyorlar. Böylesi saçma bir sistemi bir arada ve ayakta tutan ne olabilir ki? İşimi yaparken, bir yandan da bu soruyu soruyorum kendime.

XIII

Eğitim ayım sırasında formenler hakkında iki değişik görüşe rastladım. Sonraları ilkiyle, çeşitli biçimlerde defalarca karşılaşacaktım, ama ikincisinin gelip geçici bir izlenimden başka bir şey olmadığı kanısına vardım. Çünkü bunu bir daha hiç duymadım.

«Onlar imparatordur burada. Avuçlarında oynatırlar bizi. Keyifleri olursa sadaka verir gibi iyilik yaparlar. Bütün makineleri bilirler ve senden hoşlanmazlarsa burnundan getirirler. Bunu yaparken bile senden almak istediklerinin tümünü sıkıp alırlar. Neyi nasıl yapacaklarını çok iyi bilir bunlar.»

Bu tür «teknik» beğeni ve takdir, duyduğum ikinci görüşle açık bir biçimde çelişiyordu. Tepesinin attığı bir sırada, yarı otomatik torna çarkını döndüren genç bir işçi şöyle demişti bana: «Bunların sürüsünün yaptığı işi, yani *gerçekte* yaptığı işi, sayı saymasını bilen ve otomatik bir makinede çalışan vasıfsız bir işçi tek başına yapabilir. Aslında saymayı bilmesi de pek gerekmez. Her sabah işleri, iş partileri listelerine bakarak adil bir biçimde dağıtsa ve makinelere götürse yeter. Herhangi bir

aksaklık çıkarsa, o da yerinde halledilir.» Bunu söyleyen işçinin kendi sözlerinin çarpıcılığıyla geriye doğru irkildiğini gördüm. Öne sürdüğü düşünce, bizim her dakika oynadığımız oyunun kuralı ve gerçeği ile çelişiyordu. Kaba ve çıplak sözlerinin arasından, kollektif ve doğru dürüst bir dünyanın yoğunlaşmış ifadesi fışkırıyordu.

Sinirli olduğunu görüyordum. Kuşku yok ki, formenlerin biriyle bir konuda tartışmıştı. Ama öfkesi gerçeğe doğru dev bir adım atmasını sağlamıştı. Vaz geçilmez olan üstlerimizin işlevlerini ve yetkilerini gereksiz olarak nitelemişti.

Formen sadece işimizi örgütlemekle kalmıyor; en başta ve ilk önce *bizi* örgütlüyor. Ücretimizi, işimizi, fazla mesaimizi, ikramiyemizi, çok sayıda işimiz geri çevrildiğinde bunlar için yapılacak ücrette indirimi formenler saptıyor. Ne zaman tatile çıkacağımıza onlar karar veriyor, hakkımızda rapor isteyen devlet örgütlerine kişiliğimize ilişkin raporlar yazıyorlar, daha ileri eğitim görmek ya da pasaport almak için başvuranlar hakkında değerlendirme yazıları yolluyorlar, bölümdeki sendikal etkinliklere nezaret ediyorlar. İşe alıyorlar, işten kovuyor, nakilleri düzenliyor, çıkış veriyor, para cezası kesiyor, ikramiye veriyorlar. Olağan işlerin dışında herhangi bir şey yapabilmek için onların imzası mutlak gerekli. Sadece onlardan gelen bilgi resmi olarak kabul edilebiliyor. Sadece onların toplantıya çağırma yetkisi var.

Soyunma odasının gri duvarında yarım metrelik kırmızı harflerle «İş saatleri sırasında formenin izni olmadan soyunma odasına girmek yasaktır» yazılı. Bu yazıyı ilk gördüğümde kasvetli geçen çocukluğumun beden eğitimi öğretmenlerini anımsadım. Sürekli zapturapt altında tutulması gereken bir canavarlar sürüsü müyüz biz acaba?

Bu kuralı düşünmüş olanlar (ve ne anlama geldiğini

bilenler), bu yasaklama olmazsa, işçilerin hiç gereği yokken soyunma odasına doluşacaklarına inanıyor olmalılar. Gereksinimlerimin hangilerinin yasal, hangilerinin yasal olmadığına karar vermesine izin verilen tek kişi formen. Onun otoritesi bu gibi yasaklamalardan doğuyor. Ve buna ek olarak o ,çalışmanın 'gereksiz' yere ve *bireysel olarak* kesilmesine engel oluyor. Örneğin, yazın işçilerden biri iş saatleri sırasında duş almak isteyebilir. Buram buram ter kokan giysiler içinde burnunuzdan ter damlarken ve levyelerden kayacak kadar ıslanmış ellerinizle kırk derece sıcaklık altında sucuk gibi terlerken çok makul bir istektir bu. Ama bu isteğin reddi şu sözlerle haklı gösterilir: «Şimdi sana izin verirsem, aklına esince duş almak isteyen herkese izin vermem gerekir.»

Fabrikanın daha arka bölümlerinden birinde, eskiden işçi olan bir formen var hâlâ. Bir zamanlar iş arkadaşları olan işçileri habersiz toplantıya çağırıp terfi edişini açıklamış ve şunları söylemiş: «E, ne yapalım çocuklar, insan hayatta iki şeyi kendi seçemiyor: Bir anasını, bir de patronunu!»

Büyük bir tepkiyle anlatılmıştı bu hikâye bana. Ama adamın terfi edişine ya da açık sözlülüğüne kızmamıştı işçiler. Makinemin kumanda kutusunu tamir eden teknisyen bunu anlattıktan sonra, gözleri dışarı fırlamış, neredeyse büyük bir umutsuzluk içinde şöyle mırıldanmıştı: «Bu herif gibi ibneler istedikleri zaman anama söverler ama ben heriflerin suratına patlatamıyorum yumruğumu.» Formenin, varlığından haberi bile olmadığı kuşku götürmeyen anasına küfrettiği kanısına varmıştı bir kere ve kimden gelirse gelsin böyle bir şeye katlanamazdı.

Bizim bölümdeki formenlerin çoğu, baş formen ve «Akordiyoncu» diye takma ad takılan da dahil, bir zamanlar işçiymiş. Formenlerin tümünden daha genç olan, en fazla otuz beş yaşında gösteren baş formenle bir zamanlar yan yana çalışmış birkaç işçi var hâlâ bölümde.

Bu baş formen parti çizgisinde yoluna devam etmiş ve kısa sürede kontrolörlüğe terfi etmiş. «Adamın böyle politikacı olduğunu kim bilebilirdi ki?» dedi beni eğiten işçi. Baş formenle zamanında hiç kişisel ilişki kuramadığına pişman olmuş gibiydi. Eski işçilerin çoğunun kişisel ilişkileri varmış oysa, bu da onlara birazcık farklı davranılmasına yol açmış. «Gyula iyidir, eski dostlarına eşek muamelesi yapmaz» demişti yaşlı işçilerden biri. «Çıktığı yerde durmaz o. Şansı açık. İşler tam istediği gibi gidiyor. Sonunda en yukarı çıkacak.» Yalnızca eski işçiler Gyula diyebiliyor baş formene, ötekiler için onun tek bir adı var: «Yoldaş».

Baş formen ne yaptığını kesinlikle biliyor. Genç gösteren, ufak tefek, temiz, bakımlı ve özenli giyinen biri. Gümüş kaplama bir dişi gülümsemesini bozsa da iyi görünümlü olmanın önemini kavramış durumda. Ağır ağır ve kendinden emin konuşuyor, sesinin tonunu ustalıkla değiştirmesini biliyor; tam yerinde celalleniyor, gülünecek yerde de ilgisiz bir havaya giriyor. Konuşması akıcı, ikna edici ve amacına tümüyle uygun. Ayrıca notlara falan bakmadan konuşuyor. Genel toplantılarda ve üretim konferanslarında çoğunlukla söze şöyle başlıyor: «Yoldaşlar, siz hepiniz, sürekli gazete okuyan insanlarsınız...» «Yurt dışındaki siyasal durum»a ya da «ulusumuzun önündeki ivedi görevler»e fazla dalmıyor. Ortodoks jargonu kullansa da, makul ölçülerde yapıyor bunu. Gazeteci ağzıyla tornacı ağzını kaynaştırmada bayağı becerikli. Fabrika görevlilerinin çoğunun aksine, söyledikleri «antik çağlarda kalmış bir bülten» olmuyor hiçbir zaman. Sözcük dağarcığına günün en son moda laflarını katmada gerçekten büyük yeteneği var. «Hepimizin çıkarına olan şudur ki...» lafı da en tuttuğu cümlecik.

«Akordiyoncu» da vasıflı bir işçiymiş —tornacıymış—, ama epey zaman önceymiş bu. Kırk beş, elli civarında

gösteriyor. Hastalıklı ve zayıf bir görünüşü, sinirli bir havası var. Bazıları akordiyon çaldığı için, bazıları ise iki dakikada bir omuzlarını akordiyon çalgıcısı gibi geriye attığı için, ona «Akordiyoncu» dendiğini söylüyor. Görüşlerini, düşünmeden ve yüzüne gözüne bulaştırarak söylüyor, bir konudan ötekine atlıyor. Ne zaman bize bir tavsiyede bulunmaya kalksa, gereksizliğini bir kez daha ortaya seriyor, çünkü birkaç saniye sonra söylediğinin tam tersini söylemek zorunda kalıyor. Ama dediklerini dikkate almayıp kendi bildiğiniz gibi ve daha verimli çalıştığınızda da olay çıkartmıyor. «Akordiyoncu» her sabah işleri paylaştırıyor; bu konuda oldukça uzmanlaşmış durumda. Peşinde iş dağıtıcısı kızla makine sıraları arasında koşuşturuyor ve laf olsun diye elinizi sıktıktan sonra değişik iş partilerinin numaralarını önünüze atıveriyor. Kız numaraları kaydederken o, malzemenin dağılımı konusunda vasıfsız işçilere açıklamalarda bulunuyor. İş dağılımındaki öznel tercihlerini gizlemek için makinelerin durumu gibi ikincil konular üzerinde duruyor. İtirazlar olursa da bunları duymamazlıktan geliyor. Ama köşeye sıkışırsa ya da boş bulunup duyduğunu belli ederse, çok acil bir işi olduğunu öne sürüp itiraz edenin baş formene gitmesini söylüyor. Hırslı biri olmadığı için, Parti okulunu bitirmiş olması nedeniyle fabrika hiyerarşisinde üstüne fırlamış olmasına karşın baş formenle de iyi geçiniyor.

Öteki iki formen sadece sabahları çalışıyor ve birbirleriyle değişiyorlar. İhtiyar Gyuri herkesçe seviliyor ve iyi huyluluğuyla tanınıyor. Kalın bir bıyığı var ve yaz kış demeden hep aynı mavi bereyi takıyor. Çatal konveyöre binip malların taşınmasına yardım ederken bile çıkarmıyor onu. Bir şeye izin verebiliyorsa veriyor ve biz de bir isteğimiz olduğunda ötekilerden daha çok ona gidiyoruz. Reddetmek zorunda kaldığında da, yüzünde

sanki suç ortaklığı ediyormuş gibi bir ifadeyle parmağıyla formenlerin odasını gösteriyor ve «maalesef» diyor.

«Kazmer»in ise bazı garip huyları var. Davranışları çok katı ve kuralcı. Baş formen bile mavi iş giysileri giymesine karşın o tertemiz kahverengi iş giysileri giyiyor. Ellerini kirletmekten nefret ediyor. Herkese karşı çok resmi. Neden ona «Kazmer» denildiğini kimse bilmiyor ama herkes onu bu adla biliyor. Teknik okulların birini bitirmiş. «Mühendis ayağına yatıyor» dedi yanımdaki işçi.

Parça başı çalışan bir işçinin nominal saat ücretini baş formen tespit ediyor. Benimkini de, ötekilerinkini belirlediği gibi belirledi. Kimsenin bu konuda herhangi bir söz hakkı yok, sendika temsilcisinin bile. Yeni gelen bir işçi ile baş formen arasında nominal ücret bir kez belirlenince, «Akordiyoncu» bunu, vereceği iş kategorisini aydınlatan bir talimat olarak alıyor. Yüksek kategoriden işler, dakika başına yüksek bir ücret, dolayısıyla parça başına daha iyi para demek ve bu tür işler çoğunlukla daha yüksek nominal saat ücreti olanlara gidiyor. Böylece herkes nominal ücretinin üzerinde para kazanıyor ama aradaki fark hiçbir zaman çok büyük olmuyor. Fazlalık da avantadan ileri geliyor tabii.

Böylece, herkes, ücretinin düzeyini belirleyen baş formene kişisel olarak bağımlı : Parça başına ücretin paradoksu işte bu. Bir işçinin öteki işçilere karşı tek ilgisi, kıskançça bir kuşku: «Acaba ötekiler birkaç filler önde mi benden?», «Onların saat ücreti daha çabuk mu yükseliyor?», «Gelen 'iyi' işlerin en iyilerini onlar mı alıyor?» Son sözü baş formenin söylediği tatil, fazla mesai, ikramiyeler, primler gibi konularda da bu çekişme ve rekabet aynı amansızlıkla sürüyor.

Formenlerin herkesle uzlaşarak işlerini yürüttüklerini biliyoruz hepimiz. Aslında onlar da gerçekte olduğun-

dan daha fazla önem veriyorlar bu tutuma. Gerçekten de, alkolün tutuşturduğu küfürlü dalaşmalar, öfkelenmeler, suçlamalar, saçmalamalar, yakınmalar ve kıskançlıklar arasında gemisini salimen yürütmeyi yalnızca formenler becerebiliyor. Ortaya çıkan sorunları, (ki bunlar esas olarak herkesin onlara olan zoraki bağımlılığından doğuyor) ilgili ve sevecen bir ifadeyle, ve durumuna göre esprili, yatıştıran sözlerle «çözüyorlar».

Saat ücretlerinin baremi 8 forintle 12 forint arası. Bu baremde ufak ufak ilerliyorsunuz. Çok ender olarak iki yıl içinde iki kez yükselebiliyorsunuz. Beklemenin yarattığı gerginlik hiçbir zaman sona ermiyor ve aslında kimseye de en ufak bir yararı olmuyor.

Bireysel bir ücret artışı nedeniyle yaptığı kişisel konuşmalarda, baş formen çok ender olarak ideolojik ilkelere ilişkin sorunlara değiniyor. Ama üretim toplantıları sırasında, «kaba eşitlikçiliğe karşı mücadele»ye değinmeyi hiç unutmuyor.* Ama bu «mücadele» bırakalım müdürlerin ücretleri ile işçilerin geliri arasındaki farkı, işçilerinki ile formenlerin geliri arasındaki farka bile değinmiyor hiç. En azından ben bu konuya ilişkin hiçbir şey duymadım. Ve eğer bu alanda da bir mücadele verilecekse, fabrika içinde kararlaştırılacak bir şey değil bu zaten.

Baş formenin öteki favori teorisi de şöyle: «Yoldaşlar anlayışla karşılayacaklardır ki, biz ne üretiyorsak onu verebiliyoruz ancak.» Bu sözün anlamı açık ve kesin. Kimsenin en ufak bir itirazının olacağını sanmıyorum. Belki işçiler bunu formenden farklı yorumlamış olabilirler. Arkamdaki sıradan biri «Kendi ikramiyesini de bize dağıtsın bakalım. Freze bölümünde biz ürettik onu» diye

* Maddi özendiricilerin gerekliliğini vurgulamak için geliştirilen ve 1968 ekonomik reformlarından sonra daha etkin yürütülen «kaba eşitçiliğe karşı mücadele» kampanyası.

alaylı alaylı fısıldıyor. Formenin kral gibi çıkıp «biz» deyişine gıcık kapmış besbelli.

«Kaba eşitlikçiliğe karşı mücadelenin» tekil durumlarda, öne sürülmemesine pek şaşmamak gerek. Parça başı çalışan bir işçiye, ücretlerin şu durumda neden düşük, bu durumda ise neden yüksek olduğunu açıklayabilecek tek bir patron yok. Herkes, parça sürelerini nasıl saptadıklarını biliyor. Bu halledildikten sonra iş belirli bir kategoriye sokuluyor. Bu şekilde, aynı parça süreleri belirli bir durumda daha fazla para getirirken başka bir durumda daha az getiriyor- ve tabii işçinin çıkarabileceği avantaya göre de aynı oranda daha fazla ya da az ek para getiriyor.

Formen, tek tek işçilerin nominal saat ücreti düzeylerine göre yüksek ya da düşük kategorilerden işler vererek iş partilerini bölüştürüyor.

Sonuç çok açık: Genç bir işçiyle eski bir işçi aynı miktar işi aynı kalitede yapabiliyorlar ama üretimleri formenin odasından kontrol ediliyor. «Kaba eşitlikçiliğe karşı mücadele» sadece törensel vesileler için saklanıyor ve o zamanlarda bile belirsiz genellemelerle geçiştiriliyor.

Ücret sistemimiz konusundaki kişisel konuşmalarımızda formen her şeyi kişisel bir sorun haline sokuyor, farkı, yaşa, aile yapısına, ya da makinelerin durumuna bağlıyor. Bazen de, normların gelişigüzel ve önemsiz şeyler olduğunu söyleyecek kadar ileri gidiyor. Böylece, nasıl kontrolör kendisinin formenden bağımsız olduğunu kanıtlamak istiyorsa, formen de kendisinin norm tespitçilerinden bağımsız olduğunu göstermek istiyor. Fakat formenin değindiği bu kişisel koşullar tersi sonuçlara da yol açıyor. Bu koşullarda olanlar durumu herkesten iyi biliyorlar ve dediklerine göre, formenin kararları daha insancıl ve anlayışlı olması gerekirken tam tersi oluyormuş. Formenlerin kararları doğrudan işin içinde olma-

yanların da ilgisini çekiyor. Birilerine verilmiş gibi görünen küçücük ayrıcalıklar bile, herkesin içindeki genel rekabet duygusunu kuvvetlendiriyor.

İlke olarak, saat ücreti oranlarının belirlenmesi söz konusu olduğunda sendika sekreterinin de görüşünü belirtmesi gerek.

Sendika sekreteri de çalışması gerekmiyenlerden. Baş formen tarafından atanıyor bu göreve. Başka bir aday gösterilmesi ve ona oy verilmesinin istenmesi baş formenin doğrudan bir provokasyonu olarak kabul ediliyor. Böyle olmasa da ne değişir ki zaten? Seçimden sonra baş formen, bu iki efendili sekreterin ücretini belirliyor. Sendika sekreterinin ikinci efendisi, fabrika idare binasında masa başında oturan ve sendika hiyerarşisi içinde kendi üstü olan bir başkası.

Şu andaki sendika görevlimiz eski bir tornacı, ondan önceki de kontrolörlerden biriydi. (Bölüm sendika komitesinin altı üyesi var; ikisi kontrolör, biri de idare'de çalışıyor). Bu tornacı, hiç geç kalmayan ve sürekli fazla mesai yapan son derece titiz bir işçiymiş. Neredeyse ayrılmaz bir parçası haline gelmiş olan makinesini temizlemek için sirenden yarım saat önce işi bırakırmış. Baş formen ondan, mümkün olan en büyük övgüyle, «paraca bir kayba uğramayacak olmasına karşın bu yeni görevi kabul etmek arkadaşımız için çok zor oldu,» diye bahsediyordu. O da baş formenle arası iyi olan eski tüfeklerdendi. Şimdi atölyede aylak aylak geziniyor ya da arkadaşlarını görmek için sağa sola gidiyor. Kimi gelip bir derdini açtığında, hiç tartışmıyor ve sadece, sorunu baş formene götüreceğini sinirli bir havayla söylüyor. Tekrar sorduğunuzda ise yanıt şu: «Gyula'nın ortak toplantıda söylediği gibi şimdi sırası değil.» Buradaki gizli mesaj, baş formenin kendisine dolaylı yoldan ulaşılmasından hoşlanmadığı. Eğer istekte bulunan ısrar ederse sen-

dika temsilcisi sonunda sorunu baş formene götürüyor. Ama çoğumuz zaten doğrudan baş formene çıkıyoruz. Böyle yapınca başarı şansımız daha fazla oluyor ayrıca.

Aynı şey saat ücreti oranlarının gözden geçirilmesi sırasında da oluyor. Onayını almadan önce baş formenin sendika temsilcisiyle uzun uzun tartışması çok olağandışı bir şey. Ama sonuçta, sekreterin herkesin özel durumu hakkında bilgisi olduğu kabul edilmiş ve onun görüşü de hesaba katılmış oluyor ya, yeter.

Ama tugay toplantıları yaklaştığında sendika sekreterine yapacak çok iş çıkıyor. Genellikle formenlerin birinin eşliğinde bu toplantıların tümüne katılıyor. Baş formenin kendisine verdiği talimatlar doğrultusunda toplantılardan önce uygun müdahale biçimleri hazırlamış oluyor. Bu toplantılarda, formen, o genç makinist gibi Parti üyeleriyle baş ederken sendika temsilcisi, eski tüfeklerle görüşüyor. Elbette öteki fabrika toplantılarında da görünüyor temsilci. Habersiz toplantılarda ya da üretim toplantılarında, kendisinin de yazmış olabileceği, ama baş formene göstermeyi ve onayını almayı hiçbir zaman ihmal etmediği kısa bir giriş konuşması ya da daha geniş bir rapor okuyor.

Konuşması bitince de «Yoldaş Gyula D., baş formen» diye bağırıyor ve baş formen, «kapsamlı ve öğretici açış konuşması» için sendika sekreterine teşekkür ederek konuşmasına başlıyor.

Sendika temsilcisi, tüm bölümü ilgilendiren kararlara ilke olarak karışamıyor. Bu kararlara, fabrika sendika temsilcileri ile mali müdürler arasında varılıyor. Baş formen sendika temsilcisinden önce kararlardan haberdar ediliyor ama her durumda ikisinin de bizden önce haberi oluyor.

Bir bakıma biz, sendika görevlimizi, sendika aygıtının gerçek bir parçası olarak bile görmüyoruz. Ona daha

çok bir korkuluk, bir kukla gözüyle bakıyoruz. Kariyeristin biri olsaydı, tereddütsüz *onlar*'dan biri sayardık onu. Herkes fikir birliği içinde: «Bir sendikamız olması gerektiği için sendikamız var sadece. Kesintileri topluyorlar ama bir şey istediğimizde aynı formen gibi feveran etmeye başlıyorlar: 'Daha çok üretirseniz, daha çok kazanırsınız.' Sendika bizim kendi paramızla beslediğimiz düşmanımız.» «Bir grev olsa ilk önce onlar polis çağırır.»

Gayretkeş basının ve TV yorumcularının, sendikaların önderlik ettiği Batıdaki ücret mücadeleleri hakkında dayanışma nutukları atması garip sonuçlar doğuruyor. Sürekli olarak bizim sendikaların «başarı»larından söz ediliyor ve fabrika gazetesine inanacak olursak, bizim sendikanın onayı olmadan fabrikada tek bir adım bile atılamıyor. Ama kimse kalkıp bizim sendikayla Batıdakileri, bizimkinin lehine bile olsa, karşılaştırmaya cesaret edemiyor.

İşçilerin çoğu, özellikle kırsal kökenli olan yaşlı işçilerle genç işçiler, sendikaya girmiyor. Sendika sekreteri nazik bir biçimde üye olmaya zorladığında ise yanıtları şu oluyor:

«Sokağa atacak paramız yok.»

XIV

Bir kollektif anlaşma var. Hemen hemen herkes böyle bir şeyin olduğundan haberli ama ne anlama geldiğini kimse bilmiyor. Genel eğilim, «Böyle saçmalıklardan bana ne!» şeklinde. Hemen belirtmeli ki, fabrika sendikası ile İdare'nin «karşılıklı hak ve sorumlulukları» ortaklaşa belirlemesinin adı olan bu «kollektif» teriminin ne anlama geldiğini pek az kişi biliyor. Bilenler de resmi açıklamadan farklı bir biçimde açıklıyorlar; «Ne için boyun eğdiğimiz dışında boyun eğmemiz gereken her şeyi belirtir bu söz» diye anlattılar bana.

Kollektif antlaşma bizim fabrika için ne zamandan beri yapılmış? Bu konuda görüşler çeşitli: «Her zaman vardı», «Birkaç yıldan beri vardır», «Tüm ayrıntılarıyla ilk kez geçen yıl yayınlandı», «Geçen yıl yeni bir antlaşma yaptılar».

Bazıları, geçen yılki üretim toplantılarının birinde bu «kollektif»in yüksek sesle okunduğunu anımsıyor. «Ama o sadece tartışmaya sunulan bir taslaktı» diye açıkladı başka biri. «Oylama oldu mu?» diye sordum. Hepsi acı

acı güldü bana. Bu safça sorumu yanıtlayan tek işçi, «Eh, itirazları yanıtladılar biraz. Böyle şeylere de pek itiraz edilmez ya zaten. Sonra 'kollektif' tamamlanmış oldu ve büroda rafa kaldırıldı. O zamandan beri değişen bir şey olup olmadığını sorarsan, bilmem... Üretim toplantılarında konuşulanlarla pek ilgilenmem de,» dedi. Yıl sonundaki o büyük telaşlı çalışma sırasında baş formenden bir gün izin istedim. «Ücretsiz bile olsa kimseye izin veremiyorum» dedi kafasını sallayıp. Tartışacak oldum, hemen sözümü kesti. «İnanmıyorsan» dedi, «git 'kollektif'e bak». Öylece kalakaldım.

Büroya gidip, idari memura «kollektif»i vermesini, incelemek istediğimi söyledim. Aslında baş formenin sekreteriydi bu memur. Gidip baş formeni gördü, dönünce masasından kalın bir fotokopi cildi çıkardı. «Beni formen göndermemiş olsaydı, gene gidip soracaktın, değil mi?» diye sordum. «Kurallar böyle» diye yanıtladı soğuk bir ifadeyle, «burada inceleyeceksin. Dışarı çıkarmak yasak.»

Birkaç saniye içinde baş formenin sözüne güvenmediğime pişman oldum. İlgili maddeyi bulmak kesinlikle olanaksızdı. İndekste, «ayrılma» sözcüğü altında bir sürü uzun bölüm başlığı ve her bölüm başlığının altında da en azından bir düzine altbaşlık vardı ve hiçbiri benim durumuma uygulanacak şeyler değildi.

Yardım istedim ve memur uygun başlığı gösterdi. O sayfayı açtım ve şunun gibi bir şeyler buldum: «1972/ xIx Min. Tvr. 26 a (4)-(6)'ya ve ek olarak M. Trvk. 47 a (5)'e göre...» (Ne rakamları ne de kısaltmaları aynen aktardığım konusunda güvence veremeyeceğim maalesef.)

Bir kez daha baş formene gittim. O da bana şu açıklamayı yaptı:

«Havadan konuşmuyorum ben. Her şey kurallara bağlı burada. Sana izin vermek zorunda olmadığım 'kollektif'te açık bir biçimde belirtilmiştir.»

«Ama isteseniz verebilirsiniz, değil mi?»

«Evet ama benim kararıma kalmış bir şey bu.»

Olanaksızlığı kabul ettim ama inatçılığım zaten o ana kadar bana yirmi dakika kaybettirmiş olduğu için gidip kollektif'e bir daha göz atmakta bir sakınca görmedim.

İnsanın dilinin dönmediği bir sürü kısaltmayla izlenmesi olanaksız bir biçimde numaralanmış anlaşılmaz paragraf ve ifadelerle dolu 150 sayfa kadar bir şeydi bu antlaşma. Bu balta girmemiş ormanı aralayıp esas metni ortaya çıkarttığımda ise bunun, sadece bir kurallar çerçevesi olduğunu ve inanılmaz bir bürokratik - hukuki jargonla yapılmış tekrarlardan oluştuğunu, mümkün olabildiğince itici olması için elden gelenin esirgenmediğini gördüm. Sorumlulukları belirleyen yerlerde son derece muğlak bir ifade kullanılmıştı ama şirketin çıkarlarının söz konusu olduğu satırlar son derece açık ve kesindi. Bu sınırlar içinde, her şey ilgili formenin kararına bırakılmıştı. Mantıklı bir ilkeydi bu, çünkü antlaşmaya sıkı sıkı bağlı kalarak hareket etmeleri gerekseydi bir adım bile atamazlardı yöneticiler. Kendi sezilerinden ve deneyimlerinden fabrikanın gerçek çıkarlarının neler olduğunu biliyorlardı, bir sürü karışık maddeyi metne geçirmeye ne gerek vardı. Böylece günlük gazetelerin danışma köşelerinin işi çok kolaylaşıyor: «Karşı çıktığınız kararın yasal olup olmadığına ilişkin bir ibare fabrikanızın kollektif anlaşmasında mutlaka bulunmaktadır.» Şikâyetlerini yazan okurlara gazeteler hep bu yanıtı veriyor.

Bu küçük tartışmanın haberi bizimkilere uçuvermiş. Arkadaşım gırgıra aldı beni: «Onlara günlerini gösterdin değil mi? 'Kolektif'te onların hoşlanmayacağı bir şey bulacağını mı umuyordun?» Yine gırgıra alınma riskini göze alıp yine sordum:

«Peki kim bu *onlar*?»

«Sendika, şirket... bu allahın belalarının tümü.»

M, tüm olup biteni kendi bakış açısıyla toparlayıverdi hemen: «Boş ver. Sana karşı açık vermez bunlar. Belki binde bir yanılırlar. Ama bu bile tesadüfen olur. 'Kollektif' onlara çalışır hep, sana değil.»

XV

Formenle konuşmalarımızın büyük bir bölümünü tazminatlar kapsıyor. Her işçinin aldığı ücreti ayarlamak için ellerinde büyük miktarda para var. Ama tam olarak ne kadar olduğunu, tümünün mü yoksa bir bölümünün mü kullanıldığını kimse bilmiyor. Formenin hesaplarında bu konuya hiç değinilmiyor, siz de, ne «zarar»ın ne «giderler»in altında, ne de resmi «Üretim Sonuçları Bülteni»nde bunun izine rastlayabiliyorsunuz.

Tazminatların bizim için önemi büyük. Resmi bakış açısından bile, kendilerinin hatasından değil de iş koşullarından doğan nedenlerle az para kazanan işçilerin ücretini biraz düzeltiyor.

Teknokratlar, hedeflere ulaşılması için hareketlerimizi makinelerin gücüne ve ritmine uydurmamızı, öngörülen sürelerden sapmayacak biçimde parçaları bir elimizden ötekine durmaksızın geçirmemizi bekliyorlar bizden.

Ama bu alanda en büyük biz değiliz; doğrusunu söylemek gerekirse en büyük doğa... Otomasyon belki bir

gün bir çözüm sağlayacak ama böyle devam ettiği sürece, fabrika bu amaca ulaşamaz. Fabrikanın hantal örgütlenmesi ve düpedüz malzemelerimizin ağırlığı karşı duruyor buna.

Hedeflerin gerisinde kalmak bizim lehimize işlemiyor, fabrika da farkında bunun. İşimiz standartlaştırılmış durumda ve normlar çalışmamızın hiç aksamayacağı varsayımına dayandırılmış. Bir zorlukla karşılaşıp işi durdurduğumda normlar bunu iyi bir davranış olarak değil bir kusur olarak kabul ediyor ve beni cezalandırıyor. Norm, ücretimden indirim yapılmasını sağlayarak, işçiye hiç gereksinim duyulmayacağı ve işin hiç kesintiye uğramayacağı tam otomatizasyon cennetinde henüz bulunmamamızdan doğan zararı gidermek için beni bağışta bulunmaya zorluyar sanki.

Tazminatlar, gazetelerde, bir hata yapıldıktan sonra yayınlanan ve sayfanın en dibine küçük puntolarla ve ancak yazı işlerine defalarca protesto geldikten sonra konan özür yazıları gibi küçük düzeltmeler.

Tazminatlar normun ayağını yere bastırıyor. Gerçekleşebilir olsun ya da olmasın, norm beni, belli mekanizmalardan oluşan ve maddi olmayan işler üzerinde çalışan kusursuz bir varlık olarak düşlüyor ve herhangi bir verim kaybı olmadan bir başka kusursuz varlık tarafından değiştirilebileceğimi varsayıyor. Norm, hiçbir sorun, hiçbir rastlantı, insanda ya da malzemede hiçbir aykırılık tanımıyor. Norm sadece çürük insanlarla sağlıklı insanları tanıyor, elimi ağzıma götürmeme yol açan ve bu nedenle parçayı öngörülen sürede kaldırmama engel olan öksürüğümü gözardı ediyor. Beni yavaş yürümeye zorlayan şişmiş ayaklarımı dikkate almıyor. İnsanın dikkatinin dağılmasından, tırnağının kırılmasından, rahatsız edici terlemesinden ve karnının doyup doymamasının işine etkisinden ise hiç haberi yok. Makineleri ve malzemeleri

de aynı gözle görüyor. Norm iyi makinelerle kötü makineleri tanıyor, ama yıpranmış levyelerden, dişlilerden, yatak vuran millerden, yalama olmuş vidalardan haberi yok. Elle kaldırılabilen malzemelerle makineyle kaldırılan malzemeleri tanıyor, ama taşınmaları ve kaldırılmaları bir sorun olan garip biçimli malzemelerden, atölyeye getirildiklerinde bile bir süre insanın parmaklarına buz kestiren fabrika avlusunda kar altında bırakılmış yedek parçaları bilmiyor. Her yarığa giren muzip talaşlarla, ya da yeni freze kafası güzelce keserken eski kafaların kötü kötü kesmesiyle hiç karşılaşmamış bu norm. Bir aksaklığın yaratacağı zincirleme olayları tamamen gözardı ediyor; körlenmiş bir matkabın deliğin çeperinde çapak bırakacağını, iyice bastırmadan cıvata vidalayamayacağınızı, yirmi parçadan sonra işçinin yorulup yavaşlayacağını, parça değiştirmekle zaman harcayacağına bozuk parçalarla uğraşmayı yeğleyip daha da fazla yorulacağını... vesaireyi, vesaireyi, hesaba katmıyor. Norm için dış koşullar diye bir şey yok. Ne güneşten, ne yağmurdan; ne gürültüden, ne bahar havasından; ne aşktan ne nefretten anlıyor. Aslında norm hiçbir şeyden anlamıyor. Beni cezai yaptırımlarla tehdit ettiği için onun dediğini yapmam gerektiği dışında başka bir şey bilmiyor.

Minik birer düzeltici olan tazminatlar herhangi bir zorluk için istenemez; normlara göre, insanın kendisinden gelen duraklamalar ve kesintiler olamaz. Bunu kabul etmesi normun kendi kendini inkâr etmesi demek olur. Tazminat için ancak cansız nesnelerden, makinelerden ve malzemeden gelen zorluklar, o da çok katı belirlenmiş sınırlar içinde olursa, dikkate alınır.

Tazminatlar, hiç değilse ilke olarak, ne zaman verilir?

Malzemeler teknik uzmanların umduklarından daha sert olduklarını kanıtladıkları zaman, örneğin iş talimatında bir seferde kaldırılacağı belirtilmesine karşın bir

metal yatağın kaldırılması için birkaç işlem gerektiği ortaya çıktığında, parça ücreti kesinlikle aynı kalmasına ve bu durumda bir filler bile fazla kazanmanız tümüyle olanaksız hale gelmesine karşın, o parti için toplam süre iki ya da üç kat arttırılıyor. Ya da örneğin, önceki işlem sırasında iyi açılmamış bir yer kalıyor ve parçayı makineme takmadan önce gidip bütün partideki bozukları taşlama makinesinde düzeltmem gerekiyor. Frezelemeye başlamadan önce partideki tüm parçaları taşlamam gerek ve bu işleme para ödenmiyor. Tazminatların işte bu tür sorunları telafi etmesi gerek. Dövülmüş partiler genellikle eğrilmiş olarak gelir. Bunlardan anlayanlar, döküm atölyesinde, sıcak parçaların üstüste atıldığını, bu yüzden bazılarının ötekilerin ağırlığıyla eğrildiklerini söylüyorlar. Benim için bayağı zor bir iş bu: Üç kiloluk çekici alıp, buz gibi soğumuş parçayı yeniden dövmeye çalışıyorum. Freze makinelerinin kavramaları, parça kusursuz olduğu zaman iyi sonuç veriyor ancak. Bir milimetrelik bir marj var. Yeniden dövmede ise hiçbir zaman istenilen sonuca ulaşılamıyor: Ya parça hiç esnemiyor ya da ilk vuruşta gevşeyince marjı geçiyorsunuz. Bu gibi karşılıksız kaba işler yapmak zorunda kaldığımda bitkinliğime bir de öfke ve telaş karışıyor.

Belirli bir miktar ve kategori belirlenmiş. «Yassılatıcı» gibi tatlı bir ad verilen iş kategorisine girmiyorsa bu, öldürücü yeniden dövme işi için tazminat talebinde bulunamayacağım belki de. Girse bile, tazminat miktarı saat başına 6-7 forint gibi çok küçük bir şey. Bu tür işlerde avanta olanağı da yok tabii. Ayrıca belirlenen zamanda bitirmek de olanaksız ve çoğu kez frezelemenin kendisinden fazla zaman alıyor.

Tablalardan biri kırılırsa parçaları yerine bağlamak için de, tazminat talep edebileceğim başka bir yol geliştirmem gerekiyor. Aynı şekilde, alet kıtlığı yüzünden bir

işi «elle» yaptığımda ya da elektrik kesintisi olduğunda da tazminat isteyebiliyorum. Ama bu gibi durumlarda elektrik kesintisi, tazminat talebimi haklı çıkartacak kadar makul bir uzunlukta olmalı.

Böylece, çalışmamın tüm karşılığı ilke olarak ödenmiş oluyor. Norm sistemi, herhangi bir başarısızlıktan pek etkilenmiyor. Ama, normların sürekli gözden geçirilmesinin de gösterdiği gibi, tazminatlarla birleştiğinde kusursuz bir sistem olarak kendini ortaya koyuyor ve büyük bir ciddiyet ve katılıkla uygulanması gerekiyor. Tazminatlar bir adillik örneği ama bu adalet gereksinimi normların kendisinden doğuyor. Tazminat, ücretimi, herhangi bir kesinti olmaması halinde normun öngördüğü düzeye tamamlıyor. Başka bir biçimde söylersek, tazminat, ücretimi bir kuruş bile arttırmıyor. Bu daha çok, üretimin *onlar*'ın vermemeye çalıştıkları bölümü!

Formen, makinistler ve kontrolörler bir kez bile olsun tazminatların varlığından söz etmediler. Geldiğimden bir süre sonra ihtiyar M'den duydum bunu. Metal parçaların birine yumruğunu vurarak, «Bunu adam etmek için ancak çiklet parası isteyebilirsin onlardan» dedi. Daha önce aynı parçalardan yapmış ve her seferinde tazminat koparmayı başarmış. «Akordiyoncu» beni bu işe koyarken tazminat konusunda tek bir laf bile etmemişti.

Bu konuda onunla konuşmak istedim ama sanki sağır bir duvara konuşuyordum. Gyuri dahil bütün formenler, tazminatları, bize bahşettikleri ve karşılığında hiçbir şey vermediğimiz birer özel hediye olarak görmemizi istiyorlar. Her seferinde onlardan rica etmeniz gerekiyor, bu yüzden en yasal hakkımı isterken bile telaşlanıyorum ve canım çok sıkılıyor.

Reddedilmeyi önlemek için öteki işçilerden bazı öğütler aldım. Tazminatlar ne zaman yasal sayılır? İstemenin yolu yordamı nedir? Frezeciler bu tür soruları yanıtla-

maya pek hevesli değiller çünkü tazminat bile rekabet konusu oluyor.

Belki de bu konuda kimse net bir şey bilmiyor. Ama kesin olan bir şey var: Formen tazminat ödemeye yanaşmıyor. İşçi de, fazla istekte bulunulursa kendisine daha az para kalacağını düşünüyor. Ama bunun doğru ya da yanlış olduğunu gösterecek en ufak bir kanıt yok.

Bu yüzden her işçi, belirli bir iş için aldığı tazminatı meslek sırrı gibi saklıyor. Bu tür gizlilik, gerçek ya da hayali olsun formenle suç ortaklığını geliştiriyor: «Sana bu parti için tazminat veririm ama başkalarının haberi olmasın.»

Öteki frezecilerden aldığım bilgiler ya bir kızgınlık anında (talep ettikleri tazminatı alamadıklarında), ya neşeli bir anlarında (özellikle alınması zor olan bir tazminat sayesinde bir parti iş «iyi» iş haline geldiğinde), ya da formene —formen söz verdiği bir tazminat için gerekli formu doldurmayı unuttuğu için— sövüp saydıklarında ağızlarından kaçırdıkları şeylerdi.

Frezeci olmayan iş arkadaşlarım bu konuda daha rahat konuşma eğilimindeler. İşlerimizin göreli olarak farklı olmasından ileri geliyor belki bu. Örneğin, bana gelmeden önce işledikleri partide hatalı bir parça bulduklarında, bu parçanın tazminat talep etmeye değer olduğu haberini malzemeyi getiren işçi aracılığıyla göndermeyi ihmal etmezler. Tornacıların ve matkapçıların, beni, yani frezeciyi tazminat istemeye ikna etmelerinin nedeni var ayrıca. Böylece, formenin gelecekteki itirazlarına; «frezeci sesini çıkarmıyor, hep size mi rastlıyor bozuklar» demesine engel oluyorlar.

Nasıl tazminat isteyeceğim konusundaki heyecanlı sorularıma herkes benzer şekilde karşılık verdi. Birden öğütler yağdırmaya başladılar: «Bir an bile rahat vermeyeceksin onlara. Seni yumuşak gördüler mi hiçbir şey

vermezler. Öyle davran ki, yumuşatacak şeyler istemesinler senden», «Bize borçlu olduklarını pekâlâ bilir onlar ama suçları yokmuş ayaklarına yatarlar. Eğer onlara kalsaymışmış, falan filan...», (parmaklarıyla da taklit ediyorlar bu arada), «Şikâyet etmeden işine devam etmeni umarlar senden. Sen de, tazminat vermezlerse ne yapacağını söyle onlara.»

Son öğüt, gerçeklerden çok öğüdü verenin özlem ve isteklerini yansıtıyor gibi geldi bana. Kendisi hiçbir zaman böyle yapamayacaktı. Formen tepenizde bitti mi onunla kimse çatışamaz. Tazminat verilmediği için çalışmayı reddedersem, bu, *çalışma düzenine karşı gelme* sayılır ve disiplin cezasına konu olur.

Örneğin, «yassılatma» için yanında bir tazminat formu bulunan bir parti geliyor bana. Ama zamanımın yarısı parçaları yerleştirmekle geçiyor, çünkü parçaları işlerken esas alacağım örnek yeterli değil. Örneği Kazmer'e gösteriyor ve ek bir tazminat isteyip isteyemeyeceğimi soruyorum. «Ben yapayım da gör» diyor kızgın bir havayla. Çekici alıyor, ben de saatime bakmaya başlıyorum. Parçayı tam üç dakika çekiçle dövüyor (yassılatma için verilen süre bir dakika). Parçayı yeniden örnekle karşılaştırıyor. Uymuyor. Ama Kazmer her şeyi bırakıyor ve «Biraz daha vur. Düzelir hemen. Hep düzelir bunlar» diyor giderken. Tazminat hakkında tek laf yok. Ve bu yassılatma işinin karşılığında hiçbir şey almadığım için kendimi hâlâ şanslı saymam gerek!

Normu bütünlemesine karşın, tazminatın kendisi bir norma konu olmuyor. Formen istemeye istemeye ve her zaman umduğunuzdan daha düşük olan yuvarlak bir rakam yazıyor. Karşı çıktığınızda da, «her zamanki ücret bu» diyor.

Oldukça yavaş çalışan yaşlı bir işçi somun üreten frezeyi kullanıyor. Hep aynı işi yapmasına karşın bazen

metal standarttan daha sert çıkıyor ve bu yüzden daha da yavaş çalışmak zorunda kalıyor. Kaybolan zamanı kendi hareketlerini hızlandırarak kapatacak gücü de yok bu işçinin. Defalarca tazminat istedi ama hep boşuna. Makine yavaş çalışıyorsa tazminat istemek için bir neden değil bu. «İki kat fazla üretmesem, tazminatı ağızlarına bile almazlar».

İki üç kat iş yapınca, aldığımız tazminat da aynı oranda artmıyor tabii. Bunu kendim tecrübe ettim. Bir parçacık bir şey için büyük bir zaman kaybını göze almam gerekti. Yoksa tek filler bile alamayacaktım.

Tazminat isterken —ve çoğu kez de, alamazken— harcadığımız zamanın kendisi de tazmin edilecek bir kayıp sayılmalı. Bozukluğa işe başlamadan önce ya da en geç partinin ortasında dikkat çekmezsek tazminat isteme şansımızı fiilen kaybediyoruz. Talep iş bittikten sonra yapılırsa formen buna, en hafif deyimle, inanmayacak. Ama öte yandan, talep zamanında yapılsa bile ancak parti bittikten sonra onaylanacak. «Para»mı önce formene, sonra kontrolöre ve onlar işlerini bitirdikten sonra tekrar formene götürmem gerekiyor. Bu sırada dakikalar da akıp gidiyor.

Her şeyden önemlisi, tazminat talep etmeyi, ya da formu vermeyi unutmaktan daha kolay bir şey yok. Doğrudan 'kötü' işlerle tazminata değer görülen işler arasındaki sınır çok belirsiz. Bir işçi, yıllardır aynı iş için tazminat alıyor olsa bile, talep etmeyi unuttuğu gün, formen hatırlatmak için ağzını açmayacaktır. Tazminatlar da normal ücretlerle aynı statüye sahip: Yapılmış işin karşılığı... Ama buna karşın, istemezsek alamıyoruz. Peşlerinde koşmasak yüzlerini göreceğimiz yok...

Böylece formenler, kompüterin değerlendirmesinden önce kendi değerlendirmeleriyle ücretlerde tasarruf sağlıyorlar. Bunu sırf tembelliklerinden yaptıklarını düşün-

mek doğru olmaz. Bundan tam olarak nasıl yarar sağladıkları belirsiz olmakla birlikte işçilerin çoğu, formenlerin, tazminat ödemelerini minimumda tutarak kendilerine maddi çıkar sağladıklarını düşünüyor. Belki prim, belki paylaşma, belki de başka bir yolla yapıyorlar bunu. Ama en yalın tahmin, kalan parayı doğrudan cebe indirdikleri şeklinde.

Gelecek üretim toplantısında tazminat için ayda tam olarak ne kadar para ayrıldığını sormayı önerdi birisi. (Deneyimler, önemli soruları, önceden çok sayıda işçinin üzerinde anlaşma sağladıktan sonra sormanın daha etkili olduğunu göstermiş. Formen, soruyu soranın yalnız başına olduğunu hissederse kurnazca bir yanıt vermeye bile zahmet etmiyormuş. Ama yanıtını dinlemek için sabırsızlanan kalabalık bir grup olduğunu bilirse, sorudan kurtulması o kadar kolay olmuyormuş). Ne var ki, öneri pek taraftar toplayamadı. Formenin doğrudan bir yanıt vermeyeceğini, «bu, önceki aylardaki üretim değerlerine bağlıdır» ya da «alıp size dağıtmak istediğimizin çok altında», ya da «fabrikanın kaynakları sınırlı biliyorsunuz» gibisinden formülasyonlarla soruyu geçiştireceğini düşündük çoğumuz. Hatta birimiz, «Sana bir rakam verse ne olacak? Bunun doğru olup olmadığını, ya da tamamının dağıtılıp dağıtılmadığını nasıl kontrol edeceksin?» dedi. Bu konu da böylece kapanmış oldu.

Bütün mümkün yanıtları enine boyuna dikkate almadan soru sormamalıyız. Formenin, «Çalışmanızın hiçbir zaman karşılıksız kalmamasını garantiye alacak kadar para ayrılmış durumda» demesini kimse ummuyordu zaten.

Sendikanın bir bütün olarak tazminat konusuyla ya da bundan kaynaklanan tekil sorunlarla şimdiye dek bir kez olsun ilgilendiğine ise kimse şahit olmamış.

XVI

«İki makinede birden çalışacaksın. Bunda şaşılacak ne var?» dedi M, geldiğim ilk gün. Bir kişiye göre ve onu tümüyle meşgul edecek şekilde geliştirilmiş ve bir sürü kumanda kolu olan bu zavallı makinelerin ikisinde birden çalışacağım düşüncesini aklım almadığı için değildi yalnızca şaşkınlığım. İki makinede aynı anda çalışacağım konusunda, daha önce bana kimsenin bir şey söylememiş olmasından da ileri geliyordu. O saatler alan kayıt merasimleri sırasında ne yönetimden herhangi biri, ne de formen bu konuda açık bir şey söylemişti.

Öte yandan şu göz alıcı pandora kutusunu, parça başına ücret sistemini açıp ikinci bir şaşkınlığa uğramayacağımı düşündüklerini de sanmıyorum. Belki de zaman kazanmak istediler sadece. Çünkü, işe başladıklarında bu konuda en küçük bir fikri olmayanlar, ancak deneme süresinden sonra iki makineli sistemin özünü kavrayabiliyorlar. Ama, birine deneme süresi sonunda işe alınmayacağı bildirilse bile, o yine iki makinede çalışmak zorunda. Ayrıca kimse bana deneme süresi konusunda da herhangi bir açıklama yapmamıştı.

Eğitim ayım sonunda iki makineyi kendi başıma çalıştırmayı öğrendim ama gittikçe daha dayanılmaz bir şey haline geliyordu bu. Bu sistemin uygulanmasına yol açan mantığı kavradığımı söyleyerek kendi kendimi ikna ettim. Makinenin yavaş beslendiği, tabla avanslarının alındığı ya da makine kendi başına freze yaptığı zamanlardaki o kısa soluklanma sürelerini fark ettiler, diye düşündüm. Parça başına çalışmanın yalın gerçeği, bu gibi soluklanmaları ve çalışırken şu ya da bu biçimde soluk almayı baştan reddetmemi gerektiriyordu.

O zaman, bu gibi zaman parçacıklarında bile beni yararlı biçimde kullanmak istemeleri mantıki hale geliyordu. Sadece makineler «canlıyken» para kazanmaya olanak tanıyan bu özel ve boğucu «dürtü» için, yani parça başı ücret sistemi için, her türlü olasılık baştan hesaplanmıştı çünkü. Eğer bu küçük zaman parçacıklarında başka bir makinede yeni bir parti işe başlarsam, bir parçayı makineye takar ya da bitmiş birini sökersem, bu birkaç dakikacık bile paraya dönüşebilirdi. Her iş ya da her işlem ötekiyle aynı anda yürütülemiyor olabilirdi. Ama ideal durumda, aynı anda iki misli iş çıkartabilmeliydim ve harcadığım her saniye için tek makinede üreteceğimden çok daha fazla iş üretmeliydim. Ek bir çabayla, işlenen parça sayısı artacak, parça başına çalışan bir işçi tam da bu yüzden daha fazla para kazanacak ve böylece sistemin «teşvik edici» yanı işlemiş olacaktı.

Bu noktada, iki makineli sistem kabul edilebilir gözüktü bana. Zaten parça başı çalışan işçiler rahat meraklısı değildi ki. (Gerçekten rahat etmek istesoler bile bu konuda fazla bir seçenekleri yoktu). Avanta sayesinde yaşıyor, ve —alaylı bir ifadeyle, bunun özgür iradeleriyle olduğunu söyleyebilir insan— güçlerini, sinirlerini ve sağlıklarını sonuna kadar harcamaya adıyorlardı kendilerini. Parça başı ücret sistemini ve normu kabul

ettikleri andan itibaren, iki makineli sistemi, çalıştıkları sistemi mükemmelleştiren ve yeni olanaklara kapı açan bir ikram olarak karşılamalıydılar, *başka bir şey* olarak değil. Fabrikanın da bundan yarar göreceği anlaşılır bir şeydi, aksi halde böyle bir ikramda bulunmazlardı tabii ki.

İki makineli sistem hakkında önceleri böyle düşünüyordum; düpedüz avantaydı bu. Teşviklerin baskısı kafamı böyle işletiyordu. Bu olanağı tepmek çok saçma olacaktı; bu bir hesap değil, içgüdü sorunuydu. Yapabildiğim tek hesap, —o günlerde yapabileceğimi sandığım tek hesap— bu olanaktan en iyi *nasıl* yararlanacağımı bulmaktı. Çalışmamı, ikinci makinenin sadece soluklanma dakikalarımı alacağı, ve iki makinedeki işin birbirine karışmayacağı şekilde düzenlemek için uğraşıp durdum. Birinci makinedeki kısa ölü zamanlarımda —ki bunların da tamamında değil— ikinci makinede çalışmaya başladım. Böylece biiinci makineyi en üst sınırda kullandım. Ne olup bittiği üzerine hiç düşünmemeye çalıştım; benim çıkarımaydı bu; «net kazanç» sağlıyordu bana.

Ama gerçekte sistemin özüne varamamıştım hâlâ. Tek makinede çalıştığım zamanki ile çift makinede çalıştığım zamanki ücret fişleri arasında belirgin bir fark göremediğimde anladım bunu. Bazen biri, bazen öteki daha iyiydi. Gerçek sonuçlar on günlük bültende çıkacaktı belki de.

Ama bülteni beklememe gerek kalmadı. Akşam vardiyasının birinde, Kazmer bana iki parti iş gönderdi. Vardiya arkadaşım sabahtan elli parçalık bir parti bıraktığı için seçim şansım vardı. Çeşitli kombinasyonlar üzerinde düşündüm, üç tür işin işlenme ritimlerini ölçüp biçtim ve iki makinede birden iş yapmanın bana bir yararı olmayacağına karar verdim. Bir makinede işe başladım ve başladığım partiyi bitirir bitirmez ikincide işe başlayacak şekilde, ağırdan alarak gevşek anlarda ikinci makineyi ayarlamaya koyuldum.

Kazmer biraz uzakta beni izliyordu. Sonra yanıma geldi. «Yatay frezede çalışmıyorsun» dedi. İki partiyi aynı anda işlemektense, makinistin de biraz yardımıyla daha kısa zamanda işi bitireceğime onu inandırmak için, yaptığım hesapları açıklamaya başladım. Ama Kazmer'in sorunu benimkiyle aynı değildi. «Bu senin sorunun» dedi, «İkinci makinede işlenecek işin olduğu için soruyorum sadece.» Ve sanki benim açıklamalarımı duymamış gibi konuşmasını sürdürdü : «Yatay frezede bir bozukluk yok, değil mi?» Nereye varmak istediğini kavrayamadan başımla «yok» diye işaret ettim. «O zaman» dedi, «'yek makine için' diye mühürleyemem senin partileri. Bunu hiç istemesen çok iyi olur!.» Ve sanki gerekçesini kuvvetlendirmek için, «İşte bak buraya» diye ekledi, «görüyorsun, iki makinelik işin var senin.»

Ancak o zaman, «para»mın alt sol köşesindeki, 1 ya da 2 sayısının bulunduğu bölümün bir anlamı olduğunu fark ettim. «T.g.r.:2»nin ne olduğunu kimse açıklamamıştı bana. Bunun için eğitmenimi de suçlayamazdım; onun işi bana frezelemeyi öğretmekti alt tarafı.

Kazmer'in parça parça yaptığı özel açıklamanın anlamı şöyleydi :

«Buradaki rakam, aynı anda başka makinede de çalışıp çalışamayacağını gösterir. Eğer '2' yazılıysa, tamam, iki makinede birden çalışman gerekir.» Bu konuda konuştuğu için çoktan pişman olmuştu Kazmer. Acele acele söylediği lafların arasında, daha önce haberim olmayan bir tazminat için («makul ölçüler içinde» demişti) talepte bulunabileceğim konusunda ipuçları gizliydi. «İki makine için» ayrılmış işlerin, işçinin kontrolu dışındaki nedenler yüzünden, diyelim, makinenin bozuk olması, ya da o makinede işlemeye uygun bir parti olmadığı için makinelerden birinin çalışmaması nedeniyle tek makinede işlenmeleri durumunda, tazminat talebinde bulunuluyordu ve buna «tek makine tahsisatı» deniyordu.

Deneyimlerim şimdiden bana, herhangi bir tazminat söz konusu olduğunda, bir yerlerde büyük miktarda işgücünün karşılığının ödenmediğini öğretti. Yapmadığım bir iş için, ve yaptığım zaman da normal baremden para alacağım bir iş için, («makul ölçülerde» olsa bile) niye bana telafi edici bir tazminat ödensindi? Bu eliaçıklığın anlamı neydi?

Bunun yanıtı inanılacak gibi değildi, ama kısa bir süre sonra günlük hayatımın sıradan bir gerçeği haline geldi.

«İki makine için» etiketi, parça başı ücretin, normal parça ücretinin sadece yarısı olduğunu gösteriyor. Yani, bu «T.g.r.:2», bir makinede çalışırken bu arada ikinci bir makinede çalışıp biraz daha fazla para kazanayım diye, ücret tespitçisinin şahsıma bahşettiği bir iyilik değil kesinlikle. Tam tersine, ücret tespitçisinin bürosunda «iki makine için» diye damgalanmış parçaları işlerken aynı anda öteki makinede de çalışmak zorundayım. (İşimin yüzde 70'i de böyle damgalanmış oluyor). Parça başına yarı ücret almak istemiyorsam, bir parça ücreti karşılığında iki parça yapmalıyım. Ve matematik, en azından benim için, işte burada sona erdi.

Ücret tespit bürosu işini iyi yapıyor. Parçayı arabadan alıp makineye takmaya bile yetmeyecek kadar kısa bir zaman dilimi dışında makinenin kendi başına yaptığı işleri hemen «iki makine için» diye damgalıyor. «Tek makine için» etiketini ise, işin yapılması, başka bir makineyi düşündürmeyecek kadar karmaşık olduğu zaman yapıştırıyorlar. Ücret tespit bürosunda yapılan iş hiç de karışık değil. Basit bir bölme işlemi sadece. Parça başına düşen zamanı ve parça başına düşen ücreti ikiye bölüveriyorlar. Ara sıra yeni makineler gelmese ve bunlara uygun norm belirlemeleri gerekmese yaptıkları iş sadece bu bölme işlemi olacak.

Ama «para»da bu bölme işleminden tek iz bile yok; parça süresi normalde olduğu gibi bırakılmış. Demek ki «para»daki sürenin gerçek süreyle hiçbir ilintisi yok. Kuşkusuz, parça sürelerini, ücret tespitçilerinin engin düş güçlerinin akıllara durgunluk veren harikaları olarak görmesek, bunun masum bir şaka olduğunu sanacağız.

Bu koşullarda, belirli iş türleri için çarpan kullanmak, neredeyse bir lüks, fabrikanın parasını müsrifçe harcamak olarak görülüyor. ('Para'larımıza bu çarpan, x 1.1 ya da x1.17 gibi rakamlarla işlenmiş oluyor. Hiçbir zaman 1.2'ye çıkmıyor.) Bu, parça ücretinin hiçbir zaman «tek makine için» olan ücretin yarısı olmadığını, en fazlası yarısından beşte bir daha yüksek olduğunu gösteriyor. Umut kıvılcımının yeniden parlamasına yol açıyor bu. Bir vaat içeriyor: Verilen süre içinde iki makinede birden çalışırsam ve üretimimi iki katına çıkarmayı başarırsam, yalnızca taban ücretimi almakla kalmayacağım, ama iki kat daha fazla ürettiğim için onda bir daha fazla para kazanmış olacağım. Ücret tespitçileri açısından bu çarpan, basbayağı bir eliaçıklık. İkiye bölmek yetecek aslında, bu ek onda bir, doğrudan bir «T.r.g.:2» yerine, iki makinede birden daha hızlı çalışmak için bir dürtüden, bir özendiriciden başka bir şey değil.

İki makineli sistemin özüne vakıf olduğumda eğer beni bir norm uzmanı izleseydi, zevkten ellerini oğuştururdu. Gerçeği görür görmez, çalışmak benim için bir ölüm kalım sorunu halini aldı; ne kadar çok çalışırsam yaşamımı o kadar iyi sürdürebilecektim. Norm sistemine şükredelim ki, parça başına çalışan işçiler şimdiden, en azından «T.g.r.:2» ile işaretlenmiş işler söz konusu olduğunda, komünizm altında yaşıyorlar.

Bu, parçaları aynı anda makinelere verip vermeme konusundaki spekülasyonlarımı da sona erdirdi tabii. Sıram geldiğinde, ben de aynı anda iki makinede çalış-

tım. Bunu net bir kazanç saydım ve bir makinede çalışırken ötekiyle de bir şeyler yaptım. Şu değişiklik için de geçerli bu durum: Öteki makinede işlemeyi becerdiğim her parça kayıplarımı azaltmakta bana yardım ediyor. O zamandan bu yana bu olanağı kullanıyorum ve şimdi kölesi olmuş durumdayım. Yalnızca tek makineye iş bağlamaktan kaçınıyorum. İki makineyi birlikte yürütmek fiilen olanaksız olsa bile formen sadece omuz silkip geçiyor. Elimde iş var; her iki makinemde de bir bozukluk yok. Yani şikâyete hakkım yok. İnat eder ve aylar boyu sonuna kadar tek makinede çalışırsam kendimden başka kimseye zararım olmayacak. Tek makinede çalıştığımda, her zamanki kârına ek olarak fabrika, bir de işlediğim her parça başına yarım parça ücreti kadar prim yapacak.

İki makinede birden çalışmak çok zor: Tehlikeli ve bunaltıcı; kafanı da tümüyle kullanmak zorundasın. Tek makinede çalışmak da sıkıcı ve yorucu kuşkusuz, ama makinenin otomatik olarak iş çıkardığı dakikalar bayağı doyurucu oluyor. Makineye tümüyle egemenmişim gibi bir his veriyor: Parçayı bağlıyorum, ellerimi kasanın üstüne koyuyorum ve işte çalışmaya başlıyor. Ama sadece iki makineden tek makineye geçtiğim zamanlar bu ince duyguları hissediyorum; o zaman bile bir süre sonra kayboluyorlar. Oysa, iki makinede çalışırken, böyle şeyler hissetmek kesinlikle olanaksız. İki makineye birden egemen olamazsınız, onlar size egemen olurlar. Hammaddeyi yutup, bitmiş parçaları kusarlar. Birbirlerini kıskanır gibi, üzerlerindeki işleri bir an önce bitirmemi sabırsızlıkla beklerler. Şimşek hızıyla, parçayı söküp yenisini bağlarken, mengeneleri gevşetip yeniden sıkarken ve aynı şeyleri yeni baştan ama farklı bir ritimde yapmak için öteki makineye geçerken ve buradaki işi tamamlayınca bir kez daha sil baştan etmek için ilk makineye döner-

ken, soluk alabilmenin ya da yapılan işten tatmin olmamın kırıntısı bile söz konusu olamaz.

Duygusuz, düşüncesiz bir makine haline dönüşüyorum. Her türlü duygunun ve duyumun ortadan kalkması ya da düşüncelerin kafamdan uçup gitmesi şeklinde değil de, bunun üstünde, bir düşünce ya da duygunun sürekli bilincinde olmanın yarattığı harap edici bir umutsuzluk olarak beliriyor bu durum. Allak bulluk ediyor, dehşete düşürüyor ve öfkeden kudurtuyor, kısacası yiyip bitiriyor beni. Aynı çocukluğumda uyumak için sayı saydığım gibi, düşünceleri kafamdan kovmanın yollarını bulmam gerekiyor. Makinelerin kendileri de bu konuda bana yardımcı oluyorlar. Farklı ritimleri, birlikte hareket etmem, uyum sağlamam ve dayanmam gereken yeni bir ritim çıkartıyorlar ortaya. Bu neredeyse bana zevk veriyor çünkü makineler tarafından kabul edildiğim ve onaylandığım hissine kapılıyorum. Herhangi bir düşünceye takılmak, makinelerde bir bozukluk gibi, mildeki bir kayma, hız levyelerinde bir takılma, ya da kontak düğmesinin çalışmaması gibi işimi engelleyici bir şey. Aynı şekilde, bilinçli olarak beliren berrak bir düşünce de gevşemenin, işten eve dönünce içine daldığınız o yarı baygınlık biçimindeki gevşemenin düşmanı. Evde de bu gibi düşüncelere sanki fabrikadaymışım gibi tepki duyuyor ve yine sanki iş başındaymışım gibi onları kovmaya çalışıyorum. Bu anlamda, hâlâ makineye ait olduğumu, henüz kendime gelmediğimi biliyorum. Ama eğer insan kendini bildi bileli böyle yaşamışsa, kendine gelmenin ne olduğunu bilebilir mi?

İşte bile, ritmi yakaladığımda ve makinenin bir parçası haline geldiğimde, düşünceler ve duygular ortadan kaybolmuyor : Değişiyor. Kaybolan şey, onlarla beni bağlayan doğrudan ilişki, benimle onlar arasındaki özdeşlik. Anlatılması çok zor bir şey bu. Şöyle de söylenebilir :

Varoluşum sona eriyor. Atölyenin dev yan kapıları açılıp, malzemeyle yüklü arabalar takırtıyla içeri dolduğunda, böyle bir şeyi düşünmeden yani öylece kendiliğinden, dondurucu bir ayazın ortasında olduğumu *biliyorum,* ama üşüdüğümü *hissetmiyorum.* Sırtım ağrıyor, parmaklarıma kramp giriyor ama parça başına çalışmak müthiş bir şey: Bunların hiçbirini düşünmüyor, duymuyorum. Tek bildiğim, ben olması gereken birinin bunları hissettiği ve bu konuları düşündüğü. İşimi bile düşünmüyor ve hissetmiyorum; işimi düzenlemiyorum; sadece çalışmakta olduğumu kafama yerleştiriyorum. Makineyi zamanında durduranın ben olduğumu, yeni parça almak için eğilenin ben olduğumu, telaşla bir makineden ötekine koşuşturanın ben olduğumu, platformdaki yarığa takılmamaya benim dikkat ettiğimi biliyorum. Bundan başka bir şey hissetmiyorum ve düşünmüyorum, en azından bundan başka bir şey kafamı meşgul etmiyor. Tüm duygu ve düşünceler bağımsız bir düşünüşün ve aklın nesnesi haline geliyor. Sonunda, aşırı çabalamanın kendisi de ortadan kayboluyor, sadece yorgun olduğumun bilinci (ya da anısı?) kalıyor. Yorgunluğumun ne kadar büyük olduğunun farkındayım. Bu partiyi bitirince iliğime kadar sıkıntıya gömüleceğimi, yeni parçaları işlemeye başlamanın ve yine aynı ruh haline girmenin bana daha ağır geleceğini biliyorum. Makinenin ritminin bir parçası olmuş durumdayım ve belki de bu yüzden dış dünyaya ilişkin başka hiçbir şey değil de cinsellik —aynı atıl ve kimliksiz kişinin cinselliği— bilincimde yer buluyor. Sevmediğim biriyle sevişmek... Ritim sürekli buraya sürüklüyor beni. Ne hissettiğimi ve ne hissedeceğimi *biliyorum,* ama *hissetmiyorum* bunu.

Tüm olumsuzluklara karşın aklımda bir düşünce belirse bile özgürce gelişemiyor. Ritim tarafından hemen kapılıyor ve ceza olarak ayak değirmenine bağlanmış ka-

festeki sincap haline getirilip ters yüz ediliyor. En ani, en derin ve en temel öfke, ya da suçlama ya da dargınlık sahte bir biçime dönüştürülüyor. (Mutluluk duyguları ise hiçbir zaman sözkonusu olmuyor). Bu sahte düşünceler ritmin içine dokunmuş durumda. İş görece kolay yürüdüğünde azalıyorlar; ama iş zorlaştığında, eski güçlerine kavuşuyorlar ve dişlerimi gıcırdatmama, kaslarımın gerilmesine neden oluyorlar. Bağırışlar ya da hiçbir zaman yanıtlanamayacak sorular biçiminde kendilerini dışa vuruyorlar. Üst perdeden bir nara olarak dışarı çıkmalarını önlemek olanaksız oluyor bazen. Sadece sürekli bir arada çalışmış olanların ya da bir arkadaşın anlayabileceği bir küfür olarak boşalıyor bazen. «Niye hep *ben* boyun eğiyorum yahu?» ya da, «İşi bırakacağımı söylesem, korku filmlerindeki gibi gözleri dışarı uğrar herifçioğlunun!»

Normal akışlarından alıkonan sabit düşünceler bir parçanın tamamlanmasıyla işte böyle dışa vuruluyorlar ve bitmiş parçanın sandığa doğru ilerleyişine vahşilerin savaş müziği gibi eşlik ediyorlar. Başlanacak yeni bir parça olduğu sürece bu düşünceleri izleyemiyor zaten insan. Ve her zaman başlanacak yeni bir parça oluyor.

Fabrika yönetimi, iki makineli sistemi başlattığında, ilk planda üretimin iki kata çıkmasını beklemiyormuş. Her şeyden önce ücretlerde tasarruf yapmayı amaçlıyorlarmış. Ücret tespitçilerinin mümkün olan her işe «iki makine için» damgasını vurmaları boşuna değil. Üretimi iki katına çıkartacak «kusursuz» bir çalışma düzenine çok ender ulaşabileceğimizi adları gibi biliyorlar. İki makine için diye işaretledikleri işlerin çoğunu aynı anda yapamayacağımızın da tümüyle farkındalar. Yapıp yapamayacağımız umurlarında da değil zaten. İki makinede, normal bir çalışma düzeniyle doğrudan tek makinede çalışır olsaydık üreteceğimizden biraz fazlasını üretiyoruz.

Ama ücretimiz, tek makinede çalışsaydık elimize geçecek olana bir türlü ulaşmıyor.

İki makineli sistem çalışma koşullarımızın çoktan ayrılmaz bir parçası haline geldiğinden karşılaştırma için kesin ölçütler kuşkusuz elimizde yok. Herkes, benim yaptığım gibi bir kâğıt parçası alıp uzun hesaplara dalabilir, ya da oturup iki makinede birden çalışmanın olumsuzlukları üzerinde kara kara düşünüp çoktan terk edilmiş olan çalışma biçimiyle bugünkü sistemin ücret farklılıklarını bulabilir isterse. Ama, çok daha başka etkenler işe karışacağından sadece zamanını boşa harcamış olur. İki makine normu da bir norm ve belki de tek makine için parça ücreti, kırk yılda bir bize fazla para verebilsinler diye varlığını korumakta?

İki makineli sistem o denli olağan gözüküyor ki, insanın «ödenen»le «ödenmeyen»i algılaması göreceli hale geliyor. Sadece iki makineli sistem değil, parça başına ücretin kendisiyle birlikte genel olarak ücretli emek, işçinin böyle bir göreceliliği korumaya hazır olduğu gerçeği üzerine kurulu. Son çözümlemede, «ödenmiş» emekle «ödenmemiş» emeğin birbirine karışması, parça başına ücretle zorunlu çalışmanın özdeşliğinden doğuyor. Bizim bölümde, zaman zaman çok inatçılık yapan bir işçi var. Kendisine tazminat verilmediği zaman müthiş öfkeleniyor bazen. Gerekirse personel müdürüne kadar çıkabilir bunun için. «Bedava çalışacağımı sanıyor bu herifler galiba!» Bu gibi sorunlarla o kadar ender karşılaşıyor ki, formen genellikle alttan alıyor. Ama bu işçi yıllardır iki makinede birden yarı ücrete ter döküp duruyor ve hiçbir yakınmada bulunmuyor.

Sömürgeciliğin başlarında, değersiz incik boncuk karşılığında tüm hazinelerini, topraklarını ve kendilerini sömürgecilere veren ve ancak her zaman aldıkları bu incik cıncığı alamadıkları zaman soyulduklarının farkına varan yerliler gibiyiz.

Bu ilişkiyi ve bağlantıyı algılayamıyor ama acısını çekiyoruz. Ne kadar iyi para verirlerse versinler yine de kesinlikle tatmin olmuyoruz. Birazcık fazla bir ücrete daha fazla üretmeye her zaman hazır oluşumuz bunun kanıtı. Aslında, bizden istediklerinin tümünü üretmeye hazırız. İki makineli sistemin, gerçekten iyi para aldığımız yanılsamasını ve genel olarak emeğin karşılığının tamamının ödendiği yanılsamasını paramparça edecek kadar insafsız bir uygulama olduğunu düşünebilir insan. Ama gerçekte tam tersi oluyor: Yanılsamanın gücünü arttırıyor. İki makineli sistemin, daha önceki sisteme ya da saat başı çalışmaya göre ücretimizi arttırmadığı ortaya konduğunda, bu bize üretim ilişkilerinin ve yasalarının acımasız bir sonucu olarak gözükmüyor. Kendimizi iğfal edilmiş hissediyoruz sadece; tam anlamıyla ve resmen...

[NOT: Ücretli emeğin, parça başına ücretin, normların, tazminatların ve iki makineli sistemin acımasız şeyler olduğunu yazabiliyorum ancak. Ama özgül özelliklerini vurgularken, sanırım, bunların düzeltilip iyileştirilebilecek arızi biçimler olduğu yanılsamasını korumuş oluyorum. Önümdeki boş kâğıda gelene dek bende oluşan izlenim, fabrikada defalarca kanıtlandığı gibi paranın tek mutlak egemen olduğu. Sadece varlığımı denetim altına alma ya da tehdit etme gücüne değil, dilimi de sansür etme yeteneğine sahip. Bir şeyi anlatmak istesem, onu yeterince ifade edecek sözcükleri bulamıyorum. Nesnellik alanı üzerinde para mutlak bir egemenlik kuruyor: Fabrikada olduğu gibi, onun egemenliğini ortadan kaldırmayı düşleyenleri şiiristanın hayal dünyasına sürgüne yollayıveriyor, ya da çenelerini kapatıveriyor —ki ikisi arasında hiçbir fark yok—. Meslektaşlarımın, varlığı tartışma götürmez tek bir şey dışında her şeyi açıklamaya dillerinin yettiğini kesinlikle kabul ederim.

Tüm nesnelliğin yitip gittiği anlarda, kekeleyerek anlatılan bu düştür işte, kolay kolay açıklanamayan.]

Aynı nedenle, beklenmeyen sürprizler bizde ölçüsüz bir etki yaratıyor. Örneğin, yeni geliştirilmiş ve idare tarafından iki makine için diye damgalanmış parçaları, kimsenin bunları iki makinede birden işleyemediği bir süre sonra ortaya çıkınca «tek makine için»e değiştiriliyor bazen. O zamana dek aynı parçayı yarı ücrete yaptığımız için, bu değişiklik sonucu elimize geçen tam ücret hediye gibi geliyor bize.

Ne var ki tersi örnekler daha fazla. Fakat biraz çabayla bunları fazla ciddiye almamayı öğreniyor insan. «Teknik ilerleme» ve «normların korunması» hedeflerinin gereği olarak —«Emeğin örgütlenmesi» ile birlikte bu iki kavram, iki makineli sisteme geçişin sloganlarıymış— daha önce «tek makinelik» olan işlerden birini yapmamız için, yeni bir bağlama aygıtı gönderiyorlar bazen bize. Bununla, eskisinden daha fazla parçayı işleyebiliyorsunuz. Bu aygıt, otomatik paso veriyor ve biz de tablayı elle çevirme zorunluluğundan kurtuluyoruz. Ama ayarlama işi için gereken zaman artıyor. Aletin üzerinde daha fazla mandal var ve bunları en iyi pozisyona getirmek için cıvataları gevşetip sıkmanız gerekiyor. Tümüyle tek bir makinede çalışsak, böylesi bir «teknolojik ilerleme» parça süresini azaltmaya bile yetmeyecek. Ama şimdi parça «iki makine için» diye işaretlendiğine göre, parça süresi de ikiye bölünmüş durumda. Yeni aygıtın gönderilmesiyle birlikte, «T.g.r.:2» işaretli yeni bir «para» da alıyoruz.

Formenler, tazminat konusunda tek makinelik işlerde de iki makinelik işlerde olduğu gibi cimri davranıyorlar. *Her zaman* yaptığımız işin ödenmeyen yarısı için çok *özel* durumlarda ücret verildiğini açıkça itiraf et-

mekten hiç kaçınmıyorlar. Ama yine de olmadık numaralara baş vuruyorlar.

Sonrasında başlarının epey derde girdiği numaralarından biri şöyleydi: Sabah işe başlarken bana «iki makine için» damgalı büyük ama tek bir parti iş gönderdiler, yanında başka bir parti yoktu. Kesin tazminat alacağım umuduyla ben işe başlayana kadar bekledi formen ve ondan sonra başka bir parti yolladı. Benden uzak durmaya da dikkat ediyordu. Yeni partiyi getiren işçinin kaderine boyun eğmiş bakışı, kimin gönderdiğini çok iyi bilmelerine karşın işçilerin, «Kim gönderdi bu bok yığınını?» diye bağırmalarına alışık olduğunu gösteriyordu. İtiraz etmek mümkün değildi; tazminat uçmuştu. Üstüne üstlük, yeni partiye de dokunamıyordum, çünkü öteki makineyi ayarlamak için başladığım işi yarıda kesecek olsam işler tümden karışacaktı.

«Tek makinelik» işlere verilen tazminat için de talepte bulunmak gerekiyor. Partileri kendi gönderdiği için ne durumda olduğumuzu formen çok iyi biliyor ama, her keresinde ve her iş için ayrı ayrı tazminat istememiz gerek. Formen, işi bölüştürüp dağıtırken değişik kombinezonlara dikkat ediyor. Birinden hoşlanmıyorsa, o işçiye «tek makinelik» iş gelmeyecek biçimde bölüştürüyor parçaları.

Keyiflerine göre belirlenmediği için, formenler tazminat verirken tasarruf yapamıyorlar, ya da sayılarla oynayamıyorlar. Sadece yarım ücreti tam ücrete yükseltmeleri gerekiyor. Hesaplamalarına bile gerek yok; fiiller olarak tazminatları belirten büyük deftere bakmaları yeterli.

«Tek makinelik»lere verilen tazminat, öteki tazminat biçimleriyle bağdaşmayan bir tazminat olarak tanımlanabilir. Gerçekten de, resmen ne kadar kabul edilmiş olursa olsun, aynı gün iki tür tazminat talebinde bulun-

mak kesinlikle olanaksız. İyi huylu ihtiyar Gyuri bile, başını sallıyor ve «Biraz fazla tazminat talebinde bulunmuyor musun bu aralar? Biliyorsun, yardımsevenler derneği değil burası,» diyor. Aynı biçimde, birbirini izleyen günlerde tazminat talebinde bulunmamıza da iyi gözle bakmıyorlar. Ancak sıkı bir perhiz yaparsanız tazminat alabiliyorsunuz. Aç gözlü tazminat düşkünü işçileri, ılımlı ve sabırlı olmaya zorluyor formen.

Baş formen, melek kalpli gardiyan rolü oynamaya bayılıyor. «Tesadüfen» bir tartışmaya kulak misafiri oluyor, iki tarafı da dinliyor ve, «evet, bu kez tezminat verilmeli,» diye karar veriyor. Ama bunu âdet haline getirmeyesin, ha!» Ve sizin de, her şey için, her türlü ödeme, her türlü imza için yaptığınız gibi, teşekkür etmeniz gerekiyor. Unutulan bir «çok teşekkür ederim» ya da büronun kapısının biraz sertçe kapatılması size epey pahalıya mal oluyor.

Bölümdeki frezeciler, iki makinede avanta çıkarma konusunda aynı derecede becerikli değiller. M ve vardiya arkadaşı, küfür üzerine küfür ederek telaş içinde yarışıyorlar. Her fırsatta formene gidip, ısrarla tazminat talebinde bulunuyorlar ama iş kapasitesi değişmediğinden, çoğu zaman —ve bazen birbirini izleyen günlerde— kendilerine, «iyi» işler, yani tek makine için damgalanan parçalar gönderilmesini sağlıyorlar. Formenin onlar için yapabileceğinin en fazlası bu. Fakat bu bile onların «olanaksız» tazminat taleplerini tatmin etmeye yetmiyor.

Eğitmenim de çok sık tazminat talebinde bulunuyor. Kaçınılmaz reddedilişler onun havasını bozmuyor, gurur duygusunu incitmiyor. Tatlı dille konuşarak formeni tavlamaya çalışıyor, ama formen granit gibi sert. «İyi» bir parti almayı becerdiğinde de çocuklar gibi seviniyor ve çalışırken ıslık çalmaya başlıyor eğitmenim. «Bundan öyle bir avanta çıkartacağım ki aklın fırtacak» diye bağırıyor

bana. Ama çok geçmeden önceki gerginliği hissetmeye başlıyor.

Eğitmenimin vardiya arkadaşı ufacık bir adam. Onun için özel bir platform yapmak zorunda kalmışlar. Bir sürü fabrikada çalışmış ve fiziki yapısı çalışmaya pek uygun değil. İki makinede birden çalışmaya pek dayanamıyor ve herkes onun yakında işi bırakacağını tahmin ediyor. Onun çalışması, ortalama üretim düzeyi düşüyormuş düşmüyormuş, hiç aldırmayan formen için bir nimet. Formen, hepsi de iki makinelik bütün artık işleri, M'nin deyimiyle «belalar»ı, ufak adama postalayıveriyor. Adamcağız elinden geleni yapıyor. Hiçbir zaman tazminat talebinde bulunmuyor. Bulunsa da reddedilecek kuşkusuz. Çünkü ona verilen işler, iki makine için damgalanmış «normal» işler. M gibi kalifiye ve deneyimli bir frezecinin bile bu parçaları iki makinede birden işleyemeyeceği ise ayrı hikâye tabii. Zaten ufak adamın tazminat diye bir şeyin varlığından habersiz olması da kuvvetle mümkün. Hatta hiç tazminat almadığı için yarı ücrete çalışıyor olduğunun bile farkında değil belki. Sendika ona hiçbir açıklamada bulunmuyor, biz de bir şeyler söylüyorsak rastlantıyla oluyor bu.

Gördüğüm kadarıyla vardiya arkadaşım, sisteme karşı inatçı ve boyun eğmez bir mücadeleye girişmiş. Ortalama 1900 forint kazanıyor, 2000'e ulaştığında ise mutlu oluyor. Gideceği bir yer yok. Belirli bir özelliği ve uzmanlığı da yok; yakın bir zamana kadar toprakta çalışıyormuş ve artık genç de değil. «Daha az çalışılan başka bir yer göster bana» diyor. Kendi evini yapıyor yıllardır, tüm aile sadece ev için çalışıyor. On işçiden ikisi, on ya da daha fazla yılda kurulabilecek olan böyle bir yuva için çalışıyor. Evli bir çiftin inşaata başlaması için yıllarca çalışıp para biriktirmesi, evi bitirmek için de bir o kadar yıl daha çalışması ve nihayet evlerini döşe-

meleri ve gerekli ev eşyalarını alabilmeleri için yine yıllarca ter dökmesi gerekiyor. Sonu gelmeyen bir iş bu. Bitirdiklerini sandıklarında bir de bakıyorlar ki evin içinde aşırı bir kalabalık oluşuvermiş. Ama en azından kendi çatılarının altında yaşıyorlar. Fiziksel olarak mümkün olsa, bu inşaatçılar üç makineli sisteme bile dayanacaklar. Kimbilir? Belki de mümkündür.

İki makineli sisteme kimse özel bir anlam atfetmiyor. İş partilerinin iki makinelik olup olmadığını kontrol etmek için «para»larına bile bakmıyorlar. Bunun nedeni, yalnızca iki makineli sistemi değil, işin doğasını da değişmez olarak görmeleri... Ne kadar kaybettiğini habire kendine hatırlatan biri, çalışmasına engel olmaktan başka bir şey yapmıyor. «Tornacılara bak mesela. Onlar tam anlamıyla vasıflı işçiler. Yalnızca tek makinede çalışıyorlar. Ama çok ender olarak bizden fazla para kazanıyorlar. Fazla kazanırlarsa da idare bunu önleyecek yeni düzenlemeler yapar ve çok geçmeden fazlalıkları geri ödettirir onlara, merak etme. İnan bana, bu heriflerin kafasında işleri yoluna koyacak kırk türlü numara var.»

Bu yüzden işçiler fazla kafa yormuyor. Her şeyden en fazlasını elde etmekten ve iki makinede de avanta yapmaktan başka bir şey düşünmüyorlar. Tornacılar, M'nin ve arkadaşının yarattığı mucizeleri, «Ben olsam, imkânsız yapamam» sözleriyle özetlenen bir hayranlıkla izliyorlar.

Tornacılar gerçek anlamda vasıflı işçiler ama bu onları usta frezecilerden pek ayırmıyor. Ortak yanımız her şeyden daha önemli: Hepimiz parça başına çalışan işçileriz. Herkes için aynı anlamı var bunun. Yıl boyunca otuz, bilemedin kırk tür standart iş üzerinde norma göre çalıştıktan sonra, temel matematik okumuşsun okumamışsın, üç yıllık eğitime katılmışsın katılmamışsın, ne

yararı var. Topraktan gelip fabrikada işe başlayan bir köylü, gerekli bilgiyi er ya da geç ediniyor.

Ama bu ortak yanlarımız, aynı tür makinede çalışsak bile dostluğa dönüşmüyor. Bizim bölüme tamamen vasıflı frezeciler alınsa, bunların usta işçilerden —aynı tür işler için— daha yüksek saat ücreti almaları gerekecek muhakkak. Ama (gerçekte var olmayan) bu farkı bilmiyor olsak bile, bize daha az para verebilmeleri için vasıflı işçi olmadığımızı sürekli olarak hatırlatmayı kendine vazife ediniyor formen. Tecrübeli ve ustalaşmış ama vasıflı olmayan birkaç tornacı var. İstediğiniz işi mükemmel yapıyorlar ama çok ender «iyi» iş alabiliyorlar.

Parça başına çalışan işçinin Kutsal Üçlüsü'nü bir tornacı anlattı bana. Fazla mesaiye kalmıştık ve aralıksız çalıştığımız on ikinci saatti. Sabah saat bir sıralarında, yatay frezenin disklerinden birini kırdım. Parçanın bitmiş olduğunun iyice farkındaydım, makineyi durdurmam gerektiğini biliyordum, ama geç davrandım. Bıçak, tavlanmış çelik bloğa saplanıverdi. Çelik, ince ama öldürücü bir titreşim çıkarmaya başladı. Tek bir çekişte durdurmak için levyeye asıldım. Bu kez müthiş bir gürültü çıkmaya başladı. Geriye çekilip gözlerimi yumdum.

«Bugünlük bu kadar yeter. Etrafı toplayıp git bir duş al» diye bağırdı atölyenin öteki ucunda çalışan tornacı. O zamana dek tek bir kelime bile konuşmuşluğumuz yoktu. Fazla mesai yapan öteki işçi çoktan benim makinenin yanına gelmişti. Eve gitmemi söyleyen tornacı, işten çıkış saatimi kaydetmek için numaramı sordu. Yavaş yavaş konuşan yaşlı bir işçiydi ama formunu korumuştu. Süpürgeyi elime verirken, sanki ötekilerin önünde bu kadar ciddi olmaktan utanıyormuş gibi, alçak sesle, «Parça başına çalışacak işçiler üç şeyin gerekli olduğunu bilmelidir: Bilgili, iradeli ve dayanıklı olman gerekir. Kutsal Üçlü budur işte.» Sonra, formen, bürosundan çıkıp bize doğru gelmeye başladı.

XVII

Yöneticileri, şu ya da bu resmi toplantıya, partinin ya da sendikanın bir zirve toplantısına başkanlık ettiklerinde fabrika gazetesinde çıkan fotoğraflarından tanıyoruz. Onların etkinlik alanı bir sis perdesi ardında kalıyor. (Protokol listesi o kadar uzun ki anlamak mümkün değil ve sık sık da değişiklik oluyor; gazetede yayınlanan değişiklik haberleri de hep birbirinin aynı). Bir tek genel müdürün mevkii belli : Onun üzerinde kimse yok. Ama ondan başka bir sürü müdür daha var. Kaç tane olduğunu tam bilmiyoruz. Fabrikamız büyük; gazete «büyük bir aile» diyor. Bu kadar büyük ailede tabii ki bir sürü babası oluyor insanın.

Genel müdürün adını fabrikadaki işçilerin ancak yarısı biliyor. Yardımcılarının adlarını bilenler ise bir avuç. Kısım şeflerinin ve yardımcılarının adını çok az kişi biliyor. Aynı şekilde, kıdemli parti ve sendika yöneticilerinin de adları pek az, genellikle sadece parti üyeleri tarafından biliniyor. Parti üyeleri onlarla karşılaştığı için değil bu. Bazen parti toplantılarında, pek doğru olmasa

da, biraz ekstra bilgi edinebiliyorlar da ondan. Ama onlar sayesinde biz de, formenin bizim bilmemiz için yeterli bulduğu şeyler dışında bazı şeyler öğrenebiliyoruz.

Kıdemli yöneticileri, ancak ziyaretçileri varsa ve özellikle bu ziyaretçiler yabancıysa, etiyle buduyla karşımızda görüyoruz. Böyle zamanlarda fabrikanın dev salonundan ağır ağır yürüyerek geçiyor hepsi. Keşke buraya tiyatro öğrencilerini getirebilsek de bu ani karşılaşmalarda iki tarafın davranışlarını inceleyebilseler. Nasıl *herkesin* olduğundan *başka* görünmeye çalıştığını bir görseler. En sinirli işçi, birden en dengeli, sakin, çalışkan, işine dalmış, çevresine kayıtsız biri pozuna giriveriyor. Ziyaretçiler de yüzlerine tutkulu bir ilgi ve şiddetli bir merak maskesi takarak —ah ne yazık ki— turlarının kısalığının sınırladığı, incelemeler yapıyorlar. Ev sahiplerine gelince; eh onlar da bu canlı ve iyi tezgâhlanmış gösteriyi yaratmanın gururunu taşıyorlar tabii.

Gösteriyi izleyecek olanlar, gerçeklere ilişkin ipuçlarının dış görünüşün altından nasıl sızdığını da görecekler kuşkusuz. Çalışma ritmimiz gevşiyor. Bayağı karışık bir şey yüzünden; meraklı, kaçamak bakışları gizleme çabasından, hareketleri dikkatlice hesaplamaktan ve şunu bunu düzeltir görünmeye çalışmaktan ileri geliyor bu. Bir nedeni de, çelişik duygular yüzünden içine düştüğümüz kafa karışıklığı. Ziyaretçilere gösterildiğimizin farkındayız ve o an kendimizi onların gözüyle görüyoruz. Ziyaretçilerin geldiği ana kadar irademizin bir zaferi olarak kutladığımız avantanın çılgınca hızı, bize birden utanılacak, zalimce bir çabanın ürünü olarak gözüküyor. Bunu farketmeden önce zaten yavaşlamış oluyoruz. Ve artık, kendine güvenle hareket eden, sakin davranışlı, sadece işiyle meşgul, para konusuna hiç aldırmayan örnek işçileriz. Ziyaretçiler de şaşmaz işaretlerle kendilerini ele veriyorlar. Orada burada gezinirkenki sinirli ve şaşkın

bakışları ve yüzlerindeki yapmacık gülümseme, çözümsüz ikilemler içinde olduklarına tanıklık ediyor. Fabrikayı gezip görmeye, bizim için değil de, görüşmelerini tamamlamışken bir de fabrikanın yerinde durduğundan makinelerin çalıştığından, bir yaramazlık olmadan üretimin sürdüğünden, emin olmak için gelmişler. Ama atölyeye girmişken bize de biraz ilgi göstermeleri gerekiyor tabii. Varlığımızın bilincinde olmanın verdiği sıkıntıyla, tek tek hiçbirimize yönelmeyen abartılmış bir dostluk ve iyilikseverlik havasına giriyorlar.

Onlar dolanmalarını bitirince her günkü çalışma ritmi yavaşça yeniden egemen olmaya başlıyor. Kendimize kendi gözlerimizle bakmaya başlar başlamaz, giysileriyle, şapşallıklarıyla ve şaşkınlıklarıyla ziyaretçilerimizi, gırgıra alan karşılıklı gıcık yorumlarda bulunuyoruz. Ama kahkahalarımız pek de içten değil.

Kimin kim olduğunu çıkarmaya çalışıyoruz. Ama o kadar çabuk geçiyorlar ve o kadar kalabalıklar ki, pek başarılı olamıyoruz. Oysa, önceden telaşla aramızda dolaşan formen, herkesin adını ve mevkisini bildirmişti bize. Ama kimin kim olduğunu bildirmekten çok etrafı biraz toplamamızı sağlamak için atmıştı bu turu. Vasıfsız işçileri itip kakmış, arabalara yeni malzeme doldurmayı bırakıp, birer süpürge almalarını söylemişti onlara. Makineler arasındaki dar geçitler parçalardan temizlenmiş, kutular göz önünden kaldırılmıştı. En son, formen çabucak yeni bir denetim yapmış, durumu incelemiş ve örneğin, ezilmiş eski bir kasketin, makine çalıştıkça bizi neşelendirerek dans ettiği yerden, frezenin üzerinden alınmasını buyurmuştu. Vasıfsız işçilerin en gençleri uzak bir köşeye, mümkün olduğu kadar gözlerden ırak bir yere toplanmıştı. Bu soytarılar ortalıkta aylak aylak dolaşmasalar bile ziyaretçilerin onları görmemesi daha iyi olacaktı formene göre.

Ziyaret bitince, bu kez normal ritmimize dönüşümüzü hızlandırmak için formen atölyede ikinci bir tur atıyor.

Kıdemli yöneticilerle başka hemen hemen hiç temasımız olmuyor. Çoğumuz fabrikaya tramvay durağına yakın olan arka kapıdan giriyoruz. Ama ana kapıdan girenler akşam vardiyasından biraz önce onları görebiliyor. Genellikle gitmeye hazırlanır oluyorlar. Bir keresinde biri, onlardan koca bir konvoy görmüş. «Neydi o yahu. Bir görecektin. Bütün çete dışarı çıktı. Önde iki Mersedes, arkada Volgalar. Makineli tüfek ateşi gibi kapıları birbiri ardına çarptılar. Tabakhaneye bok yetiştireceklerdi sanki.»

Habersiz toplantılardan birinde formen, genel müdürün, bizi ortaklaşa özveride bulunmaya çağıran kişisel ricasını okumuştu. Formen, yıl sonunda kâr payı ikramiyeleri alabilmemiz için daha çok fazla mesai yapmamız anlamına geldiğini açıkladı bu ricanın. Ama yıl sonunda böyle bir ikramiye dağıtılmadı. Fabrika gazetesi akıllara durgunluk veren bir açıklamada bulundu: «Üretimin planlanan hedeflere ulaşmasına karşın, ikramiye için ayrılan apra fazla mesailerin ödenmesinde kullanılmıştır.»

Hiç kimse kâr payı almasa işçilerin durumu daha iyi olacak. Ekonomik reformların yürürlüğe girmesinden bu yana kâr payı olarak aldığımız birkaç yüz forint, işçilerin fazla mesaiye kalmamaları sonucu patronların ve her şeyden önce kıdemli yöneticilerin uğrayacağı kayıp yanında bir hiç. Fakat, müdürlerin aldıkları yıllık kâr payları (orta düzeydeki yöneticiler için 10 bin forint, kıdemli yöneticiler içinse yüz binlerce forint) son birkaç yıldır aylık maaşları içinde hesaplandığından, patronların bu yıl ceplerini ne kadar doldurdukları konusundaki söylentileri doğrulamak mümkün değil.

«Ben şahsen değiş tokuşa hayır demem: Onlar benim ufaklıkları alsınlar, ben de onların payını alayım»

dedi komşum, yıl sonunda kâr bölüşümü olmayacağını duyunca.

Frezecilerin bölümünden sorumlu olan Daimi Sendika Görevlisi sık sık üretim toplantılarına katılıyor. Fabrika sendikasının kocabaşlarının önerisi üzerine Bölüm Sekreterleri tarafından seçilmiş ama onlardan biri değil. Her seferinde konuşmalara müdahale ediyor ama söylediklerinin gerçekle pek bir ilişkisi yok. Ara sıra favori temalarını tekrarlıyor. Özellikle, müdürlerin çoğunun bir zamanlar işçi olduklarını tekrarlamaya bayılıyor.

Önceki yıl, 27 yıl önce patronlardan biriyle birlikte çalışmış ama şimdi emekli olmuş bir tıraşçı vardı fabrikada. İşe başladığında şimdiki müdür burada işçiymiş. Ondan sonra köprülerin altından çok sular akmış ve yolları ayrılmış. İhtiyara hep, «yukarı gidip eski dostunla bir çift laf etsene. Belki sana bir müdür yardımcılığı ayarlar, ne dersin?» diye takılırdık. O da her zaman, «Patron olmak ne ki? Amerika'da ayakkabı boyacısı çocuklar milyoner oluyor. O da milyoner olursa, ama dolar milyoneri, gidip onu görürüm» derdi. Bu hikâyeyi anlatan işçi şöyle bitirdi sözünü: «Bana sorarsan, ihtiyar hiç de açıkgöz değildi. Ben olsaydım hemen gidip herifi görürdüm.»

XVIII

Ücret tespitçileriyle de pek bir alışverişim olmuyor. Onların yeri idare binasında. İşçilerden hiçbiri şimdiye kadar oraya adımını atmış değil. Ücretçiler ancak «bir durum olduğunda» bizim bölümde gözüküyorlar. Bu ifade bana, kavga çıkartmak için fırsat kollayan kişileri hatırlatıyor. Yumruklarını savurmadan önce müstakbel hasımlarını «Belanı mı arıyorsun, ulan?» diyerek kışkırtan kabadayılar geliyor aklıma.

Ücretçilerin beklenmeyen ziyaretleri her zaman kötüye işaret. Parçalardan birinin süresini yeniden ayarlayacaklar ya da yeni bir makine deneyecekler anlamına geliyor bu. Ne olursa olsun, ucu her zaman bizim parça başı ücretlere dokunuyor ve ücretçiler hiçbir zaman ücretlerimizi yükseltme zahmetine katlanmıyorlar.

Bir şikâyet olduğu zaman da atölyeye geliyorlar bazen. Ama bu çok ender oluyor. Hiçbir ziyaretçinin «normların gözden geçirilmesi» denilen şeyle ilgisi yok. Bunun için atölyeye inmelerine gerek yok zaten : Genellikle yılda bir kez, işlediğimiz parçaların çoğunun parça başı sü-

relerini azaltmaları yeterli. Kolay, temiz, ciddi ve uzun tartışmalardan azade bir iş bu. Makine yağının boğucu pis kokusunu solumaları, kıvılcım yağmurlarından, kor halinde uçuşan talaşlardan sakınmaya çalışmaları ya da işçilerin «aptalca» suçlamaları ve laf atmalarına katlanmaları gerekmiyor.

Normların genel gözden geçirimi sırasında sadece rahatları için bürolarına kapanmıyorlar. Bu gözden geçirimler, ortalama üretim hızının çok yüksek olmasına dayandırılıyor; böylece normların gerektiği kadar sıkı olmadığı ortaya çıkmış oluyor. Ancak bürolara kapanarak masa başında yapılan hesaplar haklı çıkartıyor bu mantığı. Ama buraya, atölyeye inip de her parçanın üretim süresi için kronometre tutsalar bu savın yerle bir olacağını çok iyi biliyorlar.

Ücretçiler her zaman emirlere göre hareket ediyorlar. «Bir durum olduğu için» aşağıda gözüktüklerinde işçilere böyle söylüyorlar en azından. Bizi görmeye gelen ücretçilerin daha yeni bu göreve getirilmiş gençler olduğuna ve kıdemlilerin yüzlerini bize göstermediğine bakılırsa, normların gözden geçirilmesine ilişkin olarak doğru olabilir bu söyledikleri. Ama normun yeniden zamanlanması ve tek tek parçalar için sürelerin belirlenmesi, onların inisiyatifinde olan bir konu. Kronometreleri büyük bir gayretle tıkırdayıp koşturuyor. Terfi etmeleri buna bağlı. Düşmanı öldürücü yerlerinden vurabilmek için kesin bir duygusuzluk, katılık ve keskin gözler... İşte bir ücretçide olması gereken yetenekler bunlar. «Normların korunması» bir savaş çünkü.

Normun gerçekleştirilmesi imkânsız olduğunda, makinedeki işçi çok ender şikâyette bulunuyor. Parçanın kalitesi üzerinde kumar oynamak ya da her an bir kazaya uğrama tehlikesiyle karşı karşıya bulunmak anlamına gelse de, avanta şansı varolduğu sürece, formenin

gidip bir ücretçi getirmesini talep etmiyor işçiler. Normun yükseltilmesiyle sonuçlanacak bir şikâyeti, istisnasız öteki tüm parçalarda yapılan bir süre indiriminin izleyeceğini, önceki deneyimleri öğretmiş onlara.

Normların belirlenmesinde kullanılan ilkeleri şimdiye kadar hiç kimse işçilere açıklamamış ama onlar kendi deneyimlerinden bazılarını öğrenmişler. Sonuca ulaşmış bir şikâyeti ücretçilerin karşı atağının anında izlemesini işçilerin pek azı kişisel bir intikam sorunu olarak değerlendiriyor. Ücretçilerin, parça başı süre ve ücretleri belirli bir ortalamaya dayanarak hesapladıklarını çok iyi biliyorlar. Normların genel gözden geçiriminden önce bile, normların birinde yapılan bir düzeltmeyi, neden otomatik olarak ötekilerde de yapılan bir indirimin izlediğini de açıklıyor bu. Ama bu ortalamanın sırrına ise bir türlü erişilemiyor. «İşte ekonomi dedikleri bu» diyor komşum.

Ücretçiler, yöntemleri konusunda ağızlarından tek laf kaçırmıyorlar. Parçalarınızdan birinin süresini kronometre ile kontrol etmelerini istediğinizde, yüzünüze hırlayıp, saygısızca yanıt veriyorlar: «Öteki parçalarla bir derdin yok ama, onların süreleri keyfine göre, değil mi? Onlar için neden hiç gürültü çıkarmıyorsun?»

Yine de, belirli bir işin süresini yeniden ölçmesi için birinin ücretçi çağırdığı oluyor. Aylık ücretini büyük ölçüde etkileyecek çok sayıda parça verilmemiş olsa, kesin yenilgiye mahkûm olduğu bu maceraya atılmayacak belki. Buna karşın şansını denemesi, yaptığının, ekmeğini kazanabilmek için iki ay sonra bütün parçaları şimdikinden daha hızlı işlemek zorunda kalmasına yol açacağı gerçeğine göre o an için daha kabul edilebilir olmasından geliyor. Ayrıca, son çözümlemede, ücretçilerin belirli bir kişiye yönelmeyen intikamı, ona bireysel olarak dokunmayacak ya da yalnızca onu etkilemeyecek, aynı tür işi yapan öteki tüm makinelere de uygulanacak. Acı ama etkili bir savunma yolu bu.

İlk raund formenin bürosunda oynanıyor. Telefonla konuşmadığı bir anını yakalamak için bürosunu birkaç kez ziyaret etmek gerekiyor. Doğrudan ücretçilere çıkmaları yasak işçilerin.

İlk önce formen, işçileri bu taleplerinden caydırmaya çalışıyor ve bazen de başarılı oluyor. Örneğin, «kötü» partiyi «iyi»siyle değiştireceğine söz veriyor. Ücretçilerin ikide bir atölyeye gelmelerinden hoşlanmıyor formen. Çünkü ücretçiler atölyede gerginliği artırıyorlar. Her zaman konuşulan zararsız konuların değişmesine yol açıyor, hatta tedbirli işçileri bile şikâyet etmeye teşvik ediyorlar.

Ve en sonunda ücretçi atölyeyi onurlandırıyor, şikâyetçiyle el sıkışıyor ve maç —karmaşık kurallara göre yönetilen savaş— ciddi bir biçimde başlıyor.

Ücretçiyi aşağıya indiren işçi az para kazanıyor. Ama ücretçiyle tartışırken para sorunu hiç gündeme gelmiyor. Hep parça süresi üzerinde duruluyor ve böylece taraflar sadece ve sadece gerçek aşkıyla hareket ettiklerini gösteriyorlar. Bazen tüm tartışma birkaç saniye üzerinde dönüp durabiliyor.

Ücretçinin izlediği yol bayağı doğru: Sadece bir tek parçanın işlenme zamanını ölçmüyor, on, yirmi ya da otuz parçanın toplam süresini ölçüyor ve sonra ortalamasını alıyor. Ama, gereksiz gördüğü her harekette kronometreyi durduruyor, hatta işin yavaş yürüdüğü izlenimine kapılırsa gelişigüzel de yapıyor bunu. Hazırlık için geçen süreyi, yani talimatın incelenmesi, aletlerin bulunup seçilmesi, makinenin ayarlanması —önceden kestirilemeyen pürüzler yüzünden harcanan, formenle konuşurken ve durumu incelerken geçen zamanı belirtmeye gerek yok— için geçen dakikaları hesaba katmıyor.

Kuşkusuz, şikâyette bulunan işçinin de kendine göre numaraları var. En iyi numara, teknik talimatları *izleyip*

makineyi belirtilen hızda çalıştırmak. Aynı zamanda güvenlik önlemlerini de harfiyen yerine getiriyor işçi: Makine çalışırken tablaya dokunmuyor; bütün mandalları tam ayarlarında sıkıyor; parçalar biter bitmez çapaklarını temizliyor. Ama fazla ileri de gitmiyor: Gidip formenden koruyucu gözlük istemek gibi bir şeye kalkışmıyor örneğin. Bu pleksiglas yüz maskelerinin en küçüğünü bile burada gören yok. Gidip böyle bir şey istemek, sabotaj niyetini ilan etmek gibi bir şey olurdu herhalde.

İşçinin bu durumda yavaş çalıştığını kimse söyleyemez. (Yanında duran ücretçi ya da formen, yavaş çalıştığı için kendisini azarlasa, çok alınacaktır mutlaka). Öte yandan, ona günlük ekmeğini kazandıran çılgınca ritmi de izlemiyor kuşkusuz. Hep çalışmak istediği gibi çalışıyor sadece.

Ama ücretçi bunlardan etkilenmiş değil: Uygun gördüğü yerde kronometresini acımasızca durduruveriyor. Parçaların değişimini yavaş buluyorsa, üç parçada bir değişim zamanını dikkate almıyor. Kronometrede ölçülen süre, fabrika saatinin gösterdiği süreden her zaman daha az. Parçanın öngörülen hızda bitirildiğine inanmış olsa bile ücretçi, genel iş ritminin, kendi tanık olduğundan her zaman daha hızlı olduğunu *biliyor*. Ve bu da ona yetiyor.

Onlarla tartışmanın bir yararı yok. «Şimdi kaplumbağa gibi sürünüyorsun ama arkamı döner dönmez pire gibi olacaksın» diyorlar içlerinden. Ve bunda da gerçek payı var. Zaten bunu anlamaları için bürolarından çıkmalarına da gerek yok. Tek yapacakları şey ne kadar para kazandığımı hesaplamak. Normun iki saatte yapılmasını öngördüğü işi bazen bir saatte yaptığımın farkına varmamaları olanaksız. «Geçen ay, bir hafta boyunca —her gün çok çalışarak— resmi parça süresinin en az

800 dakika altında iş çıkardım. Para kazanmak için böyle numaralara başvurmak zorunda kalmışken şimdi nasıl gidip yüzlerine bakarım?» diyordu bir frezeci.

İşçinin şikâyeti, belirli bir işin süresinin kontrol edilmesine kadar vardığında, birkaç gün sonra ücret fişlerimizde, o parça için öngörülen sürede küçücük bir artış yapıldığını görüyoruz. Bu bir rastlantı değil: Şikâyette bulunanlar, gerekçelerinin sağlamlığından kesinlikle emin olmasalar zaten böyle bir girişimde bulunmazlar. Şikâyette bulundukları parçayı, normları gerçekleştirilemez olan işler arasından çok dikkatlice seçiyor işçiler. Ama bu zaferin getirdiği kazançların yok olup gitmesi fazla zaman almıyor. Yine de, ücretçileri yenilgiye uğratmakla işçiler, öfkelerinin birazcığını dışa vurmuş oluyorlar hiç olmazsa.

Ama bazen, ve daha sık, tersi oluyor. Ücretçiler, örneğin yeni bir kavrama aygıtını denemek için, davetsiz olarak atölyeye iniveriyorlar. Formenin kılavuzluğunda, o parçayı daha önce işlemiş olan işçiler arasından en deneyimli olanını seçiyorlar. Yapmakta olduğu işi bıraktırıyorlar ve formen bu deneme için işçiye tazminat sözü veriyor. Ama bu teklif hiç de iyi karşılanmıyor. Yeni aygıt, parça başı ücretin düşeceğine işaret. Ve indirimi mümkün olduğu kadar küçük tutma savaşı başlıyor bu kez.

Ücretçi, aklındaki indirim miktarını denemeyi uygulayan işçiye bile söylemiyor. Çünkü birincisi, bu onu ilgilendirmiyor, ikincisi, ücretçiler sonuçları bürolarındaki büyü kazanında istedikleri biçimde pişiriyorlar. Parçayı yapan işçiye deneyin sonucunu bildirseler, işçi bunu ileride yapacağı parçaların sürelerini ayarlamada bir araç olarak kullanabilir.

M'nin vardiya arkadaşı yeni bir makineyi denemek için seçilmişti bir gün. Parça süresinin azaltılmayacağını söylediler ona. «Ne yapmaya çalıştıklarını anlamam ge-

rekiyordu. Ama yüzlerinde niyetlerini açığa vuracak hiçbir şey yoktu. İki gün sonra yeni 'para' çıktı. Parça 'iki makinelik'e ayrılmıştı. Tepem o kadar atmış ki, ihtiyar Gyuri eve yollamak istedi beni. Acayip üçkâğıda gelmiştim.»

Çok haklı. Niyetlerinin ne olduğunu mutlaka bilmesi gerekiyordu. Çünkü ücretçiler, hem ücretin hem de parça süresinin ikiye bölünmesini bir indirim olarak kabul etmiyorlar. Yani, öteki makineyi gösterip, «Birinde iş yürürken ikincisinde de çalışabiliyorsun işte» deyip geçiyorlar.

İlgilenseler, iki makineli sistemin çok ender kusursuz bir iş bileşimine olanak verdiğini görecekler. Tabii bu gerçekleşse bile, aynı ücrete iki kat iş yaptığımız gerçeği üzerinde hiçbir etki yaratmayacak. Ama, aşağıya inip de, sonra bize «iki makinelik» diye gelecek olan bir normu, tek makinede ölçümler yaparak tespit ettiklerinde, artık her şey maskaralık halini alıyor.

Ücretçilerin bürosunda kullanılan resmi jargonda *norm* kelimesi hiçbir zaman görülmüyor. «Teknoloji»den, «üretim teknolojisi»nden ve benzeri şeylerden söz ediyorlar. Yaptıkları işe, üretimin kendisinden ayrılamaz teknik bir iş görünümü veriyor bu. Sonuç olarak, bu dev fabrikada yapılan tüm işleri birbirinden ayrı binlerce harekete bölenler onlar. Yaptıklarına inanabilmeleri için, bu etkinliklerin üretimi düzenlemenin en iyi ve akılcı çözümü olarak göklere çıkarılması gerekiyor. Aslında da, en fazla kâr getirecek yöntemi bulmak için burada bulunuyorlar. Seçtikleri teknik çözüm tek bir amaca hizmet ediyor: Tüm işçilerden en az ücretle en yüksek verimi sağlamak. Son çözümlemede varlık nedenleri, ücretlerimizin ve genel olarak ücretlerin önceden belirlenmiş bir düzeyde tutulmasını sağlayacak tekniği ve yönlerini bulmak. Bir ürünün üretim sürecini hareketlere ve işlemlere böl-

düklerinde, yalnızca makinelerden azami ölçüde yararlanmak ve malzemede azami tasarrufu sağlamak için değil, aynı zamanda işçileri de en ucuz ve verimli biçimde kullanmak için yapıyorlar bunu. En küçük hareketimiz bile ücretimizi etkilemeli ve aklımız tümüyle ücretlerimizde olmalı. Bir anlamda düşüncelerimiz, anlık doyumlarla, yarın her şeye yeniden başlama zorunluluğu arasında gidip gelmeye programlanıyor ve her zaman üretime yönelik oluyor. Sistem öyle planlanıyor ki, onu uygulayan bizleri kölesi ve düşmanı haline getiriyor.

Bu norm sistemi mucizeler yaratan bir teknoloji. Sadece parçaları tanıyıp bilenlerin emeğinden bir bütün çıkartıyor; ne kendi emeğinin ne de ürettiği malın amacını bilen, sadece varlığını korumaya çalışan insanların emeğinden bitmiş bir ürün elde ediyor. Kaliteyi düşman, niceliği de eziyet olarak gören adamların çalışmasından, gittikçe artan miktarda kalite yaratıyor bu teknoloji. Ancak, hayatını sürdürecek kadar para kazanmasını sağladığı gerçeği dışında, hakkında hiçbir şey bilmeyen insanlara kendini kabul ettiriyor.

Parça başı ücrete azar azar olsun, ya da daha homojen ve toplu bir biçimde olsun, zamanını, gücünü ve yeteneklerini satanlar, kendileri için çalışmadıklarını biliyorlar. Ne kadar üreteceklerini belirleme hakları da dahil, her şeylerini sattıklarının farkındalar. Toplumsal bilimcilerin ücretli emeğe dayalı üretim ilişkileri dedikleri insanlar arası ilişkilerin özünün özü norm. Elverişli koşullarda ücretler doyurucu hatta bol olabilir ama norm asla! Norm, görünürde özgür ve gönüllü gözüken ücretli çalışmanın özündeki zorlamanın ince bir biçimde maskelenmiş biçimi. Hakça bir ücret düşleyenlere, ücretli emeğin gerçek özünü anlatıyor durmadan. Öyle ki, yaşam koşullarımıza yönelen bu sürekli tehdit sonucu, «özgürce» durmadan artan verimliliğin yolunu açıyoruz. Norm, iş-

çilerin yaşama iradelerinin meyveleri olan ürünlerini umursamadıkları, utanç verici bir sinizmin kabul edilmesi oluyor.

1960'ta yayınlanan bir kitapta, işçilerin siyasal gerginlik ve karışıklık anlarını —örneğin, 1953 ve 1956'da— her zaman normları yıkmak için kullandıkları belirtiliyor. Öte yandan, siyasal istikrar yolunda atılan ilk adım da normların yeniden kurulması ve güçlendirilmesi oluyor. (András Hegedüs, *Sanayimizde Ücret Sistemi*, p. 94)* Fabrikada çalışmış olan biri, istatistiklere falan gerek olmadan, üretim araçlarına sahip olup olmadıkları konusundaki karmaşık tartışmaların, normlara göre çalışan işçiler için, boş gevezelikten başka bir anlama gelmediğini bilir. Bu gibi tartışmalar, işçilerin tipik, acı ve kendi kendilerini mahveden kara mizahlarını biraz besler o kadar.

Norm sistemi, insanın hayal gücünü ve yaratıcılığını kösteklemede, üretimi hızlandırmada olduğundan çok daha etkili. Parça başına çalışan bir işçinin en cüretkâr düşü, hakça ve yeterli bir saat ücreti alabilmek, başka bir deyişle normdan kurtulmak. Kendi hedeflerini kendilerinin ortaklaşa belirleyeceği bir üretim ilişkileri ütopyası su yüzüne çıkmaya kalkışacak olsa, hemen onu suyun dibine geri itiyor işçiler.

«Emekli olunca böyle saçmalıklara kafa yoracak zamanım olur herhalde. Sen ve ben, ne kadar çalışacağımızı söyleyecek güce hiçbir zaman kavuşamayacağız. Her zaman emirleri veren birileri olacak. Böyle gelmiş, böyle gider,» diye tepeden bakar bir biçimde anlatıyordu M'ye, vardiya arkadaşı. Böyle parlamasına yol açan şey, şikâyetlerin en önde gelenlerinden birini M'nin tekrarlamış olmasıydı. M, ücretçilerin kendi işlerini bile anlamadıklarını, makinelerin kapasitesi ve işin kendine özgü ku-

* Hegedüs 1956'dan önce Başbakan'dı. Sonra sosyolog olarak çalıştı. 1973'te Komünist Parti'den çıkartıldı.

ralları hakkında hiçbir şey bilmediklerini söylemişti. «Normlar belirlenirken bizim de söz hakkımız olsa üretim çok daha iyi yürür» demişti yalnızca ve «Bu herifler, sabahtan akşama kadar, şunların parça süresinden daha ne kadar kesebiliriz diye düşünüp duruyorlar. Şeytan götürsün onları, istedikleri boku yesinler,» diye eklemişti. İşte bu kadarcık laf, vardiya arkadaşının tepesini attırmaya yetmişti.

Normların zoruyla sağlanan her üretim artışı, bize acı ve öfke veriyor. Ama norm bizden alabileceğinin tümünü gerçekten alabiliyor mu?

Ücret tespitçileri kendilerini, kesin «bilimsel» yöntemlerle en son teknolojik gelişmeleri izleyen ve üretimi arttırmak için mümkün olan yolları geliştiren teknisyenler pozuna sokmaya bayılıyorlar. Aslında gözükapalı atış yapıyorlar. Normları gelişigüzel tespit ediyor, yürümezlerse duruma uyduruyorlar. Üretimin kalitesine gelince, bunu gerçekleştirmek için araya başkalarını, zaten başka işleri olmayan kontrolörleri sokuyorlar.

Ücretçiler, herkesin bildiğini kabul etmeye yanaşmıyorlar, yani bizzat makineleri işleten bizlerden gelen bilgilere güvenmiyorlar. Tersine, onların tüm «bilim»leri, bizim iflah olmaz içgüdüsel sabotajlarımızın üstesinden gelmeyi amaçlıyor. Belki bazı yerlerde, bu düşman bilim gerçekten sabotajları önleyecek ve parça başına çalışan işçiler olarak bizlerin, yabancı bir iradenin isteklerini yerine getirirken neler yapacağımızı kestirecek araçlara sahip. Ama yabancı iradelerine bizim kendi irademizle neler yapacağımız ya da yapabileceğimiz konusunda hiçbir fikri yok. Yaptığımız sabotaj, bilgi ve deneyimlerimizi açıklamayı reddetmekten başka bir şey değil. Biçimi de gerçeği çarpıtarak yansıtmak. İşçiler bilimi düşman olarak görürken insan bilimsel olmaktan söz edebilir mi? İşi rasyonelleştirme olanaklarına zerre kadar ilgi duymuyoruz. Bu gibi olanakları farketsek ve bunları uy-

gulasak bile yaptığımızı gizliyoruz. Yeni bir teknolojinin etkinliğini elimizden geldiğince azaltıyor ve daha da gelişmesini sabote ediyoruz.

İş arkadaşlarım, çalışmayı hafifletmek için alınan önlemlere pek kulak asmıyorlar çünkü her zaman ya üretimde bir artış ya da ücretlerde bir düşüş izliyor bunları. Norm teknolojisinde, ücretleri düşürmeden, üretimde zorlayıcılığı azaltan önlemler uygulamaya kesinlikle yer yok. Daha az zahmetli bir makine geliştirebilseler, işçi bu kez üç makinede birden çalışmak zorunda kalacak. Sadece yarım saatlik bir çalışma gerektiren yeni bir aygıt üretime konsa, bu yarım saatlik işi de her günkü normal işini yapan biri yapacak. Sekiz saat, dur durak bilmeden çalışarak doldurulmalı. İşçilerin denetimindeki bir bilimin ilk hedefi, üretimde bir artış ve bunun gerçekleştirilmesi için gereken çalışma zamanında bir azalma olmalıdır oysa. Kuşkusuz, kârlara ne olacağı konusu da işçilerin denetimine girdiğinde mümkün olacak bir şey.

Bütün bu norm bilimi sonunda şuraya varıyor: Ücret boyunduruğunda zorla sıkılıp alınmış bir üretim, çok kesin yöntemlerle yeni bir ücret baremine dönüştürülüyor ve işçilerin emeğiyle finanse edilen bu teknik bilimin sonuçları, normlar olmasa bu bilimin en yakın dostları olacak işçilere zorla kabul ettiriliyor. Normlarda en yüksek şeklini alan patron - işçi ilişkileri, üretimin sağlıklı sürmesi için bir araç değil de, insancıl ve yararlı bir üretim biçiminin gelişmesinin önündeki en büyük engel oluyor. Bu düşünceyi bastırmak çok zor. Normun yarattığı en büyük mucize ise, üretimi arttırmayı başarırken onu, anlamından ve temel hareket ettirici ilkesi olan işçinin kendisini üretiminin amaçlarıyla özdeşleştirmesinden soyutlayabilmesi.

Normların genel gözden geçirimi, onların ve tüm fab-

rika üretim sisteminin irinli yanını ortaya seriyor. Bütün fabrika tırmıktan geçiriliyor. Basit bir indirimle değil de, normların genel olarak sıkılmasıyla gerçekleştirilen yeni sistem uygulandığında ücretlere ve dolayısıyla işçilere verilen zarar kimsenin kılını kıpırdatmıyor. Tek savunma yolunuz gidip kartınızı iade etmeniz. Yeni normlarla daha çok iş çıkarsalar bile eskiden kazandıkları parayı kazanamayacaklarını düşünenler, işin yeni ritmine artık fiziksel olarak dayanamayacak olanlarla birlikte, işten ayrılacaklarını bildiriyorlar. Bu nedenle, normların genel gözden geçirimini kaçınılmaz olarak izleyen toplu çıkışları önlemek için normların düzeltimini pek ender aynı anda tüm fabrikada uyguluyorlar. Daha çok parça parça bir sıkma uygulamayı yeğliyorlar. Yani yeni normları, her bölüme ve her değişik iş türüne ayrı zamanlarda uyguluyorlar. Yaşlı ve çok deneyimli işçilere göre, kaçmaya yeltenenlerin üzerine aynı anda bir «düzeltimler ağı» atabilmek için, öteki fabrikalarla birlikte genel bir düzeltim harekâtı örgütlemeye çalışıyorlar. Böyle bir dayanışma, normların genel gözden geçirimine yolaçan bir ekonomik durgunluk ya da krizin aynı anda birçok fabrikayı etkilemesi yüzünden mümkün olabiliyor.

Fakat son fabrika çapında gözden geçirim, öteki fabrikalardaki durumu hesaba katamayacakları bir anda meydana geldi. O yıl gazeteler, toplam milli hasılada meydana gelen artışın tek nedeninin üretimin artan verimliliği olduğunu gururla açıklamışlardı. (Aynı sayıda işçi daha fazla üretti demekti bu. Ama ücretleri de aynı oranda artmış mıydı acaba?) Ne var ki bizim fabrika, düpedüz varlığını sürdürebilmek için kâr yapmaya uğraşıyordu. Durumun ağırlığı ciddi önlemler gerektirmişti.

İki ya da üç yıl önce, öteki birçok fabrikada olduğu gibi bizimkinde de iki haftada bir cumartesilerini tatil yapmışlar. Yani çalışma süresi haftada 4 saat azalmış. Ücretler ise değişmeyecekmiş. Kuşkusuz, ne aylık maaş

alanlar ne de saat ücretiyle çalışanlar için bir sorun yaratmış bu; her hafta için dört saatlik bir ücret ekliyorlarmış toplam maaşlarına. Ama parça başına çalışan işçilere gelince iş biraz karışmış. Çalışma süresindeki bu kısaltmanın parça başı işçilerinin kazançlarında yüzde 9,1'lik bir azalmaya neden olduğunu hesaplamışlar. Bu durum karşısında, ücret bölümü, bu yüzde 9,1'e denk düşen miktarı işçilerin ücretlerine eklemek zorunda kalmış.

Üç yıl bu konuda bir sorun çıkmamış; herkes hayatından memnunmuş. Ama son norm düzeltimini fırsat bilerek, «işlerin bu acınılası durumunun nihayet sona ereceğini» açıkladıklarında iş değişiverdi. Parça başı süreler değişecekti: Her *parça süresi* yüzde 9,1 arttırılacak ama tatil olan cumartesiler için verilen tazminat kaldırılacaktı.

İşçiler aldatıldıklarını hissettiler ve umulmayan bir şiddetle tepki gösterdiler. Heyecanlı tartışmalarımız M ve daha birkaç işçinin, üretim toplantısı sırasında gerektiği biçimde, yani *soru sorarak*, çıkışta bulunmalarına yol açtı. «Ücret bölümündekiler, hesap makinelerinde bir toplama daha fazla yapmak için parmaklarını yormasın» dediler. Eğer işi gerçekten çözmek istiyorlarsa, süreleri yükseltme yoluyla parça başı ücretleri yükseltmelerine gerek yoktu. Doğrudan parça başı ücretleri yükseltseler daha kolay olurdu. Artış biçimsel bir şey olduğuna göre pekâlâ böyle de hareket edebilirlerdi. «Ücretçi zaten kronometresi ile tespit etmişken nasıl olur da parça sürelerini kâğıt üzerinde yükseltirsiniz?» diye sordu M ve sorusunu onaylayan mırıltılarla karşılandı. İşçilerin, haklı olarak o zamana kadar sadece bir aldatmaca olarak gördükleri parça sürelerini savunacak nedenleri olmuştu birden.

Üretim toplantılarının sonunda, soru soranların yanıt alma hakları oluyor. Baş formen, gerçekte hiçbir şeyin değişmeyeceğini, önceden her ay ücretlere eklenen yüzde 9,1'lerin şimdi iş partilerine katılacağını söyleyerek «so-

run»un ne olduğunu anlamadığını belirtti. Bir kez daha maskesi düşmüş olan parça sürelerinin belirleme yöntemini savunmak için tek bir kelime bile etmedi. Yanıtı sessizlikle karşılandı: Daha fazla itiraz yersiz olacaktı. Gerekli bilgi toplantıda verilmişti işte: «İşçilere ayrıntılı bilgi verilmiş ve kararların hazırlanmasında görüşlerine baş vurulmuştur.» Bütün bölümlerdeki üretim toplantıları bittikten sonra fabrika gazetesi böyle yazıyordu.

M ve arkadaşları bu «çözüm»ün ilerideki sonuçlarını gördükleri için karşı çıkmışlardı. Normu sıkmanın tek yolu, otomatik olarak parça başı ücrette bir indirime yol açacak olan parça süresinde bir indirim yapmaktı. M ve arkadaşları, parça sürelerindeki bu yükselmenin, ileride sürede ve dolayısıyla ücrette yapılacak indirimlerden başka bir şeye zemin hazırlamayacağından korkuyorlardı. Doğrudan parça ücretlerinde yapılacak bir artıştan indirim yapmak daha zordu.

Ama esas pandomima ondan sonra koptu. Yeni «para» geldi. Büyük sansasyon: Bir de baktık ki, hiçbir şey, hemen hemen hiçbir şey değişmemiş. Bazı işlerde parça süreleri biraz azaltılmış, bazı durumlarda da biraz yükseltilmiş.

Pekiyi, ne olmuştu? Çok basit. Parça sürelerinde cumartesi tatilleri için yüzde 9,1'lik bir (biçimsel) artış yaparken, süre normlarında ortlama yüzde 10'luk (gerçek) bir düzeltimi (indirimi) de yürürlüğe koymuşlardı. Bu operasyonun nihai sonucu, parça başına çalışan işçilerin cumartesi tatilleri için aldıkları paranın gaspedilmesi olmuştu.

İşçilerin çoğu bu cumartesi tatillerinden çoktan vazgeçmişti. Fazla mesaiye kalıyorlardı. Cumartesileri de çalışınca on altı saat fazla mesai yapabiliyorlardı. Bir ek gelir sağlıyordu bu onlara ama yeni sistemde ancak daha önce kazandıklarını elde etmelerini sağlayabilecekti faz-

la mesai. Ay başında sıralar arasında dolaşıp, kendini bunca saat çalışmaya mahkûm edeceklerin adlarını defterine kaydederken, «fazla mesai tamamen isteğe bağlı» diye açıklıyor hep formen.

Atölyede, işi bırakmaya değip değmeyeceği, başka yerlerde «daha iyi» işler bulunup bulunamayacağı konusunda, ayrıntılı, ciddi ve alçak sesli tartışmalar oluyor. Tedbiri elden bırakmamak gerekiyor. Geçenlerde şef iki tornacıyı çağırdı ve adamlar yüzleri kıpkırmızı çıktılar odadan. Ne olup bittiğini kimse sormadı o sıra. Sonra, omuzlarını silkerek kısa sözlerle yanıtladılar sorularımızı: «Sanki bilmiyormuşuz gibi, fabrikada propaganda yapılmasını hoş görmeyeceğini, işimizin üretim olduğunu söyledi» dediler.

Her şeye karşın, ilk iş bırakma ihbarları gelmeye başladı. Fabrika gazetesi fabrikaya bağlılıktan söz eden makaleler, «göçmen kuşlar»a ilişkin karikatürler, madalyadan belleri bükülmüş örnek işçi resimleri yayınlamaya başladı. Ve, «toplumun huzuru ve çıkarı için,» diye vurguluyordu Budapeşte bildirisi, «çalıştıkları yeri bir yılı doldurmadan terk etmek isteyen işçiler zorunlu çalışmaya tabi tutulabileceklerdir.»

XIX

«Evlik durumları nasıl?»

Ayrılmayı düşünüp de başka bir fabrika hakkında el altından bilgi edinmek isteyenlerin sık sık sordukları soru bu. İş değiştirmek istediğinde bir sürü etmeni gözönüne alması gerekiyor insanın. Evlik, birçok işçi için yaşamsal önemde olmasa da ellerine geçen fırsatı kaçırmıyorlar. Evlik olanağının olmadığı durumlarda da bu olanağı yaratmak için çabalıyorlar. Bazıları, evlik yapabilecek bir iş edinebilmek için yüksek bir bedel ödemeye hazır...

Mizah gazeteleri evlik yapan işçileri hırsız olarak gösteriyor. Aynı şekilde fabrika patronları da evlik olayıyla amansız mücadele ediyorlar. Gereçleri amaçları dışı kullananlara, kendi çıkarlarına makineleri çalıştıranlara, fabrika elektriğini tüketenlere uyarılar ve cezalar yağdırıyorlar. Fabrika bekçisi cebimizde ya da üstümüzde bir evlik bulursa hırsız yakalamış oluyor.

Ama mizah dergileri, işçilerin de patronların da bu önlemlerin sadece lafta kaldığını bildiklerinden habersiz. Fabrikaya verilen asıl zarar, evlik yaparken yitirilen ve fabrika için kullanılmayan zaman. Evlik yapmak için ken-

disinden bir gereç ödünç alan işçiyle, «Akordiyoncu evlik yaptığını görse, zamk getirttirip seni makinene yapıştırır» diyerek şakalaşıyordu komşum.

Evlik yapma tutkusunun gizi, basitçe açıklanabilecek bir şey değil. Parça başına çalışan işçilerin gerçekte yaptıkları incik cıncığın minimal kullanım değerine indirgenemez bu. Bunun hesabının, evlik yaparken yitirilen zamanın değeri ile de bir ilişkisi yok.

Saat ücretiyle çalışan bir işçi, fabrikanın kendisinden beklediğini yerine getirdikten sonra, ya da boş zamanlarında evlik yapmaya başlıyor. Saat ücretiyle çalışan işçi evlik yaptığında, hiçbir şeyi tehlikeye atmış olmuyor. Tabîî, yakalanma olasılığı var. Yakalandığında ise ceza almakla kalmıyor, kendisinden daha fazla üretimde bulunmasını istemek için yönetimin eline kusursuz bir koz vermiş oluyor.

Bantlarda, ya da zamanın baskısından tümüyle kurtulmuş olarak, tam otomatik makinelerde çalışan işçiler evlik yaptıklarını ancak düşlerinde görebilirler. Teknolojik gelişme bu işçilere ahlaki bir üstünlük vermiş. Öyle ki, onlara saldırılarını sürdürmek isteyen mizah yazarları yeni temalar bulmak zorunda.

Oysa parça başına çalışan işçi zamanını kendi ayarlıyor ve parça sayısında artış olmadan geçen her dakika onun için bir kayıp oluyor. Parça başı ücretin sürekli baskısının yanısıra fabrika, iş ahlakı üzerine vaazlar vermede elinden geleni yapıyor. Ücret tespitçilerinin öngörülerine göre, parça başına çalışan işçiler hırsızlık tutkusunu kendiliklerinden terketmeliler. Aslında yönetim kabul etmeli ki, hiçbir şey, ne yasaklar, ne cezalar ne de güvenlik görevlilerince herkesin içinde aşağılanma, işçileri bu tutkudan vazgeçirmeye yetmiyor.

Çalabilecek zamanımız olsun diye de talana başvurduğumuzu söylemek, boş bir laf olmayacak.

Evlik yapmak, sigara, içki gibi gerçek bir alışkanlık... Bu işe kalkışanlar kendilerine yarardan çok zarar verdiklerini biliyorlar. Patronlar ve ücretçiler, parça başına çalışan işçilerin bu huylarından vaz geçmeme konusundaki ısrarlarını en aşağılık bir içgüdü olarak görüyorlar. «Böyle bir adam nasıl çocuklarını iyi biçimde yetiştirebilir ki?» «Sıkı sıkı tembihledik, hatta gözdağı da verdik ama adamın aşırmasına engel olamadık bir türlü» diye sızlanıyor formen, bir evlik müptelasından söz ederken. Ama buna karşılık, talan tutkusu patronları kızdırmıyor. Kendileri bizi talana zorladıkları için değil, fabrikadan bir şeyler tırtıkladığını sandığı zaman bile talan, işçinin kuvvetinden, sinirlerinden, huzurundan, düşünme gücünden ve yaşamından başka bir şeye mal olmuyor da ondan kızmıyorlar.

Öyleyse, parça başı çalışan işçiler evlik yapmaktan neden bu kadar hoşlanıyorlar? Evliklerin özel yaşamlarında kullanılır olması gerçek dürtü olamaz, çünkü işçinin hayatı atölyeye, makineye, gereçlerine ve sekiz saatlik vardiyalara öylesine bağlı ki, gerçekten gereksinimi olduğu herhangi bir şeyi yapma şansı yok. İş koşulları, yaptıkları evliklerle bir ev kurmalarına olanak verecek biçimde düzenlenmiş olsa, herkesin birbirinin hakkına el attığı bir kargaşa ortamında bu, «kendi işini kendin yap» anlayışının bir tür zaferi olabilirdi. Çünkü o zaman, her işçi az çok her şeyin tamirinden anlayacağına ve işe yarar küçük eşyaları az bir çabayla ucuza yapacağına göre, bu evliklerin bir anlamı olurdu.

İş arkadaşlarımdan bazıları, evde çalışan zanaatkârların yaşadığı günlere bir özlem duyuyor ve ancak utanıp sıkıldıkları ya da yakalanıp da mazeret uydurmak zorunda kaldıkları zaman çok seyrek olarak bu duygularından söz ediyorlar. «Köylüler de ürettiklerini devlete veriyor ama yedikleri sebzeyi pazardan almaları gerekmiyor. Burada gerekli tüm araçlar ve bir yığın da atıl-

mış malzeme var ama musluğu tamir etmek istesem, muslukçu çağırmam gerekiyor.» Bu tür konuşmalar aslında birer akılcı düşünme biçimi ve evlik yapmanın gerçek dürtüleriyle pek ilişkileri yok.

Saat ücretiyle çalışan makine ustalarının ve montajcıların, böyle eşyalar yaparak evlerini düzme olanağı var belki. Çünkü küçük ya da büyük her türlü ev tamiratı için gerekli alet ve makine atölyede ellerinin altında bulunuyor. Ama ben, bitmek bilmeyen bir sürü iş çıkardıktan sonra en fazlası haftada bir kez kendim için birazcık zaman ayırabilsem bile, makineme zincirlenmiş durumdayım. Parça başı çalışan işçinin, atölyenin bir ucundan ötekine kuş gibi uçması ve öteki makineleri kurcalaması olanaksız. Formen hemen görüyor onu ve daha çok iş vererek makinesinin başına mıhlar. Ayrıca öteki işçiler de makinelerine perçinlenmişler ve nihayet, makineler çok uzmanlaşmış, çok büyük, çok güçlü ve çok karmaşık şeyler; ne yapacağımızı onlar bize dikte ettiriyor.

Görüldüğü gibi evlikler çok ender yararlı olan şeyler. Garip ama, yararlı olduklarında da fabrika dışında bir iş için değil de fabrika içinde bir iş için yararlı oluyorlar. Parçaları monte etmek için kullanılan ufak tefek aletleri yapacak özel işçiler kâğıt üzerinde var ama gerçekte bunları da biz yapmak zorundayız. İşlerimizin gerektirdiği her şeyi mümkün olduğu sürece kendi makinelerimizde yapmamız biçiminde yazılı olmayan bir kural var. Bu işlemler gerçekten yararı olan işler ama insanın da tepesini attırıyor. Karşılıklarında hemen hemen hiç para verilmiyor ama daha hızlı çalışmamızı ve hatta bazan işi tamamlayabilmemizi sağlıyor bu aletler.

Bu zorunlu hazırlık çalışması sırasında bile, o gizemli evlik havası belirmeye başlıyor; öyle ki, gerçekte bu iş bize tazminat kazandırdığı halde, herkes bu parçalara «evlik» diyor. Her zamanki seri işleri nasıl çıkardığını

komşusuna anlatmak hiç kimsenin aklından geçmiyor. Zaten anlatsa da kimse ilgilenmiyor. Ama herkes bu hazırlık niteliğindeki «evlik»leri ballandıra ballandıra anlatıyor ve her seferinde meraklı dinleyiciler bulabiliyor. Kuşkusuz bunun nedeni, bu işleri tümüyle kendimizin tasarlayıp düzenlemiş ve en iyi olduğunu düşündüğümüz biçimde yapmış olmamız.

Makinelerimiz, başka türden yararlı evlikler yapmamıza pek olanak vermiyor. Ama bu durum evlik yapımına son vermiyor, sadece evliklerin niteliklerini değiştiriyor. Parça başına çalışan işçiler için evlikler, her gerçek tutku gibi, kendi başına birer amaç... Buradaki tutku, sadece çalışmayı hedef alan bir tutku, çalışmayı kendi başına bir amaç gören bir tutku... Farklı evlik biçimlerinin tek bir ortak özelliği var: Fabrikadan gizlice kaçırılacak kadar küçük olmalılar. Bazıları bu kurala uymuyorlar ve yaptıkları eşyalar dolaplarında, alet kutularında ya da makinelerin yanında toz bağlıyor. İşçi, fabrika değiştirdiğinde bunları dışarı çıkarmaya çalışıyor ya da vaz geçip orada öylece bırakıyor.

Makinelerimizin, yani frezelerin, tornaların, matkapların kapasitesi, hayal gücümüzü hem geliştiriyor hem de belirliyor. Ham maddelerimiz genellikle metal malzeme... Bunlardan da çoğunlukla anahtarlıklar, saksı altlıkları, kül tablaları, kalem kutuları, cetvel ve gönyeler, sabah molasında kullanmak için küçük tuzluklar, banyo yaygıları (polistiren rulolarından yapılıyor bunlar), çocuklara basit matematik öğretmek için paslanmaz çelikten yapılmış sayı aleti (Harika bir oyuncak bu), rulet tipi oyunların çarkları, zarlar, mıknatıslı sabunluklar, televizyon antenleri, kilit ve sürgüler, soyunma odası dolapları için askılar, bıçaklar, kamalar, muştalar ve benzerleri yapılıyor.

«Şunu yap!» buyruğunun yerini «Acaba ne yapabilirim?» sorusu alıyor. Bu çalışma kendi başına bir hedef

olsa da belirli bir amaçtan yoksun değil: Anlamsız «gerçek» çalışmamızın antitezi... Olanaklar sınırlı ama evlik yapan bir işçi kendi kafasını kullanıyor ve gözlerini dört açıyor. Ham maddeleri dikkatle gözden geçiriyor, elinin altındaki aletleri incelediği gibi, makinelerinin ve atölyenin bir köşesinde duran bileyleme makinesi ve çark taşlama makinesi türünden yardımcı makinelerin normal koşullardaki kapasitesini de ölçüp biçiyor. Sonra ne yapacağına karar veriyor ve başka bir amaçla değil, sırf o şeyi gerçekleştirmek için çalışmaya başlıyor. Bu nesneyi kullansa bile, her şeyden önce onu tamamlamış olmanın, nerede, nasıl ve neyle yaptığını bilmenin, kısacası yaratmış olmanın zevkini tadacak.

Hiçbir art niyet olmadan, büyük özverilerle ve gizlice yapılan bu alçakgönüllü evlikçik, özgür ve yaratıcı çalışmanın mümkün olan tek biçimi. Özgür çalışmanın hem özü hem de örneği o. Evlik yapma tutkusunun gizi de işte bu.

Fabrika düzeninin bu küçücük boşlukları, tümüyle özgür insanlar olarak emeğimizin meyvalarını topladığımız, gizli hazineleri yeryüzüne çıkardığımız, ayağımızın ucuna yığılı mücevherlerden istediğimizi seçip aldığımız birer ıssız ada halini alıyor. Günlük nafakamızın baskısından kurtulmuş olarak, belli bir amaca yönelik olmayan bir zevkle, bulduğumuz her şeyi dönüştürüyoruz. Her gün durmadan süren yarışı unutturacak denli yoğun bir zevk alıyoruz; bağımsız, denetimsiz hareket etmenin, kontrolörsüz, ücretçisiz, formensiz çalışmanın zevki bu.

Her günkü karmaşık örgütlenme, kaliteyi asgari düzeyde tutmaya zorluyor beni. Ama görebildiğim kadarıyla evlik yaparken kalitenin kendisi bir amaca, bir kâra, bir zevke dönüşüyor. Sorun artık «ne yaptığın» değil, «nasıl yaptığın».

Tasarlama ve uygulama arasındaki birliğin verdiği zevk, her günkü olağan çalışmamızla keskin bir çelişki

içinde. «Talimat» nerede diye sordu bir gün kontrolörlerden biri, her zamanki denetimlerinden birini yapmaya geldiğinde. M de, birbirlerine diyecek hiçbir şeyleri olmadığını ima edercesine söylemekten müthiş zevk aldığı (ve şansı varmış ki başına bir iş açmadı bu) şu pişkin yanıtı verdi: «İşte burada, kafamda!». Kontrolör M'nin ne dediğini anlayamadı önce ama birkaç saniye sonra jeton düştü. M evlik yapıyordu o sırada. Dışardan bakınca hiçbir fark yoktu. Başka zaman yalnızca fabrikanın üretimini arttırmaya hizmet eden aynı hareketler, yaptığı işin niteliği yüzünden tümüyle farklı türden bir etkinliğe dönüşmüştü.

Evlik yaparken makine üzerindeki iktidarımızı yeniden kuruyor, özgürlüğümüzü geri alıyoruz. Beceri ve yeteneğimiz, güzellik duyusunun hizmetine giriyor. Yaptığımız eşya ne kadar önemsiz olursa olsun, yapılması sanatsal bir yaratım biçimini alıyor. Ayrıca bu eşyalar, (hırsızlık iftirasına uğramamak için) çok ender olarak pahalı, gösterişli, ya da yarı mamul malzemeden yapılıyor. Genellikle, kırpıntılardan, hurda demirden ve artıklardan üretiliyor evlikler ve bu da güzelliklerinin her şeyden önce ve en çok onlara verilen emeğin kendisinden geldiğini kanıtlıyor.

İşçilerin çoğu, bitmiş ürünlerinin, bu ürünlerin orijinallerinin alçakgönüllü bir örneğini yansıtmasına pek aldırmıyor ama bazıları parlak bir dış görünüşe sahip olması ilkesine büyük bir özen gösteriyorlar. Birkaç dakikalık kaçamaklarda ve ancak haftadan haftaya evlik yapma olanağı buluyor olmasak, yani evlik yapma işi bu kadar kesintili bir etkinlik olmasa, insan fabrikada iki akımın, bir «işlevci» bir de «farklılıkçı»* akımın var ol-

* Bu yüzyılın başında ortaya çıkmış, aşırı süslemeciliği savunan bir Avusturya-Macar sanat akımı. (İngilizcesi: Secessionist) (Ç.N.)

duğundan söz edebilir rahatça. Evlik yapımında da zaman zaman değişen modalar oluyor ayrıca. Ve evlikler, yaşamımızda var olmayan zevklerin ifadesi oldukları gibi, aynı şekilde her türlü protesto hareketinin de yansıması oluyorlar.

Evlik yapımı, fabrikada birbirimizle yaptığımız dur durak bilmeyen rekabetin dışına çıkan tek etkinlik. Aslında, yalnızca fabrikadan kaçırmak için değil, onları yaratmak için de işbirliği gerekiyor. Komşum, yaptığı evliği frezelememi istiyor bazen benden, karşılığında o da tornasıyla benimkine yardım ediyor. Böyle durumlarda, öteki arkadaşın «zamanının olmasını» sabırla bekliyoruz. Parça başına çalışan işçiler, pek ender olarak başkası için özveride bulunuyorlar. Evlik yapımında bile karşılıksız yardım düşünülemez. Gene de, karşılığın tamı tamına hesaplandığı bir durum değil bu. Kimse yaptığı yardımın değerini ya da ne kadar zaman aldığını hesaplamıyor. *Bazen,* «gerçek» çalışmada hiç ama hiç olmayacak bir şeyle, *hiçbir* karşılık beklemeden yapılan özveriye de rastlanabiliyor. Ve dostlukların çoğu ortak evlik yaparken kuruluyor.

Bu «farklılık»ların verdiği zevk, bunların parça başına ücret çölünde küçücük birer vaha olduğu gerçeği tarafından bozuluyor kuşkusuz. Fabrika yavaş yavaş eski normal düzenini alırken, kompüter bu vahayı kurutuyor ve üretimin baskısı eski yerini artarak alıyor. Her şeye karşın o çok değerli dakikalarda herkes mutlu. Üretimi etkilemediği sürece parça başı işçilerin kötü ruh haline en ufak bir ilgi göstermeye gerek görmeyen ve en azından taktik olarak bile işçilerin bu mutluluk kaçamaklarını anlamak için zerre kadar çaba harcamayan patronlar dışında, herkes açık bir biçimde görüyor bu durumu. Formenin kızıp köpürmesi, işçilerin evliklerden aldığı mutluluğun işareti oluyor kuşkusuz.

Evliklerin bir bildiri taşıdığı kanısındayım. «Zanaatkârca bir heves, ölmüş bir üretim biçiminin kalıntıları: Evlikler bir olumsuzlama, bir karşı çıkışsa, geçmişe duyulan birer özlem olarak böyleler sadece.» Parça başına çalışan işçiler için evliklerin önemini kavrayamayanlar böyle bir sonuca varabilirler. Oysa, işçiler zaten eski el işlerini bilmiyorlar ve iş saatlerinden sonra yapsınlar diye onlara kaçak iş ısmarlayan müşterilerden de nefret ediyorlar.

İşçiler, evliklerin zanaatkârca yanlarından severek vaz geçebilirler ama *mekanize* çalışmaya karşı güçlerini göstermelerinin başka yolu yok. Aynı şekilde, işe yarar şeyler üretmeyi severek isteyecekler kuşkusuz, ama anlamsız evlikler üretmek, birkaç dakikalığına da olsun, kendilerini fabrikanın «sağduyusu»ndan kurtarabilmenin tek yolu. Tüm toplumun yararına olan şeyleri ortaklaşa üretmek isteyecekler kuşkusuz ama şimdi istedikleri şeyleri sadece kendi başlarına, ya da en fazlası birkaç kişiyle birlikte yapabilmekteler.

Böylece, anlamsızlığa doğru atılan bu iki adım, —*gereksiz* şeyler üretmek ve *ücreti umursamamak*— ücretli emek barikatı tarafından yolları hemen kesilse de, özgürlüğe doğru atılmış iki adım oluyor gerçekte. Aslında evlikler, parça normları evreninin dışına kaçmak için yapılmış boşuna birer girişim.

Tüm işimize evlik yapma zevkinin yön verdiğini düşünün, o zaman her eşyada, değişik bir duyumu, zevk için yapılan işi ifade eden bir öz bulunurdu. Bir zamanların emek kahramanlığıyla dopdolu görevlilerinin yerini alan «insan ilişkileri» biliminin küçük hokkabazları —sanayi psikologları, yönetim bilimi uzmanları ve sayıları durmadan artan tüm uzmanlar— evliklerin zevkini anlamazlarsa, yaptıkları işin ne kadar boş ve umutsuz olduğunu da anlayamazlar. Yaptıkları şey, bir yandan çölü seraplarla doldururken bir yandan da vahaları kurut-

mak... Disiplin ve başarının emrindeki bu üretim uzmanları, yani şu rızk dağıtıcılarımız olmasaydı, Altın Evlik çağına girerdik. Ücretlerle dışarıdan empoze edilen bu yabancılaşmış duyunun (ve onun reddi olan yasaklanmış irrasyonalitenin verdiği avuntuların) yerini, gerçek gereksinimlerin coşkusu alırdı.

Fabrikanın bakış açısından tümüyle anlamsız görülen evlikler, tüm ötekilerden çok daha güçlü olan tek bir özendirici tarafından harekete geçirilen çalışmanın sessizce ama inatla olumlanmasını gösteriyor. Bu tek özendirici de, emeğimizin, yaşamımızın ve bilincimizin, kendi amaçlarımız tarafından yönlendirilebileceğine inanmış olmamız. Altın Evlik Çağı yine makinelerle gerçekleştirilirdi ama uzmanlar hemen bunu iki koşula, makinelerde gerçekten yararlı şeyler yapmamız ve makinelerin kendisinden bağımsız olduğumuz koşuluna bağlarlardı. Üretim denetimlerinin kuruyup ortadan kalkması demek olurdu bu. Birleşik evlik işçileri olarak gereksinim duyduğumuz ve evlik yaparken birleşik işçiler olarak kalmamızı sağlayan şeyleri üretir olurduk sadece. Ve bugünkünden bin kat daha verimli üretirdik.

Dünyayı bütünlüğüyle kavramak; gücümüzü birleştirmek; çekişme ve düşmanlığın yerine işbirliğini koymak; istediğimizi yapmak; birlikte tasarlayıp birlikte uygulamak; yaptığımız şey sadece ortaya çıkıp var olduğu için bize zevk veren o özü yaratmak; üretimin baskılarından ve kontrolörlerinden özgür olmak... Evliğin, yani gücümüzü ve yeteneğimizi yeniden dirilten o birkaç dakikanın bildirisi, işte bunlar. Altın Evlik Çağında gücümüzü anlamsızca azar azar harcama tehlikesi olmazdı, tersine, şimdi ücretli çalışanların yaptıkları evliklerde bulunmayan şeyi, çabalarımızın gerçekten nasıl yararlı olacağını bulabilirdik. Altın Evlik Çağı'na doğru yaşamlarımızı yöneltebilseydik, gereksinim duyulduğu sürece,

günde birkaç saatlik mekanize çalışmayı severek kabul ederdik. Ama her şey bugünkü gibi kaldıkça, rezil bir yazgıyla, ne yitirdiğimizi hiçbir zaman bilememe yazgısıyla karşı karşıyayız.

Folklor uzmanları, evliklere, özgün dekoratif sanat ürünleri olarak bakabilirler. Yine de daha fazlasını göremeyeceklerdir. Ama onların da daha fazlasını görecekleri ve evliklerin artık yasaklanmayıp ticarileştirildikleri; evlik üretiminin, merkezi olarak örgütlenip yönetildiği günde gelecek. Otomatik makinelerde çalışan insanlar, televizyonda ya da dergilerde gördükten sonra evlikleri dükkânlardan satın alabilecekler. Ve o zaman hiç kimse, evliklerin «kendi işini kendin yap» merakından ya da bir boş zamanları değerlendirme uğraşından daha fazla bir anlamı olduğunu, bunların bir zamanlar, fabrika denetimlerinin, ekmek parası kazanma zorunluluğunun, ücret baskısının arasından parıldadığını, ve belki o zaman artık bugünkü kadar kolay adlandırılamayacak bir şeyin yerini aldığını aklına getirmeyecek.

XX

Bir tiyatro dekoru gibi ardımda uzanıyor fabrika. Çok ender bir bütün olarak algılayabiliyorum onu ve bildiğim ayrıntıları zar zor bir araya getirebiliyorum. Neredeyim? Kimim ben? Sağduyularına hitap ederek insanların böyle bir yaşam biçimini kabul etmelerini sağlamak; onları dev kapıdan içeri sokup uçsuz bucaksız atölyelerden geçirtmek; yanyana duran makinelerin başına koyup önceden belirlenmiş işleri yaptırmak; alınterlerini pazara çıkarıp başkalarının saptadığı ücretleri kazanmak için uğraşıp durdurmak; akşam eve yollayıp, ertesi gün aynı şeylere yeni baştan başlamak için fabrikaya getirtmek gerçekten mümkün mü? Fabrikada, evde ve her yerde insanları, algılayamadıkları şeyleri de kabul etmeleri gerektiğine ve böyle yaşamak zorunda olduklarına inandırmak gerçekten mümkün mü? Dilini anlamadıkları bir yabancı filmin altyazılarına körü körüne inanacak mı insanlar?

Dekorun dibindeki perdeye hep aynı şeyler resmedilmiş. Dekor bazen aralanıyor ama hiçbir zaman sahnenin tümünü ve oyunu yönetenleri görebileceğim kadar

değil. Değişik şeyler gördüğümüz küçücük birer penceremiz var hepimizin ve herkes her gün aynı rolü aynı birkaç oyuncuyla üstüste oynuyor da oynuyor. Fabrika içinde belirli bir amacım olmadan dolaşmak, öteki insanları tanıyıp ne yaptıklarını görmek istedim hep. Yaptığım parçaların sonunda nereye konduğunu ya da monte edildiğini, dahası nerede kullanıldıklarını; aynı şekilde bana gelinceye kadar nasıl bir yolculuk yaptıklarını doğrudan izlemek bayağı zevkli olacaktı. Fazla bir şey değiştirmeyecekti belki bu, ama emir verirken reddedilemez gerçekler gibi suratımıza çarptıkları birkaç şeyi kontrol etmemi sağlayabilirdi en azından. Tüm bunları kendi gözlerimizle görebilseydik, sık sık yaptıkları gibi, «Böyle olur bu iş. Başka yolu yok!» diyerek ağzımızı kapatamazlardı bizim.

Ama bu bile tümüyle bir hayal. Çünkü işte burada, elim kolum parça ücretiyle bağlı, makinemin önüne çakılmış durumdayım. Banttaki işçileri ve otomatik makinelerde çalışanları makineler; ötekileri ise disiplin yerlerine çakmış.

Vardiyadan önce gelsem, bekçi beni durdurup formenime telefon ediyor ve ancak onun izniyle fabrikanın eşiğinden geçebiliyorum. Aynı şekilde, geç çıkınca da kuşkulu gözler üzerime dikiliyor. Geç kalmak için iki haklı neden var : Siyasal görevler için «gönüllü çalışma» ve fazla mesai. Her iki durumda da güvenlik görevlisine vermemiz için formen tarafından imzalanmış bir belge bulunmalı elimizde.

Formenin, belirli bir amacım olmadan ve kimsenin gözetiminde bulunmadan fabrikada dolaşmama izin vermesini düşünmek bile, akıl almayacak kadar saçma bir şey olarak görülüyor. Belki yalan söyleyip büroların birinde işim olduğunu söyleyebilirim. Ama her bölümde bir formen var ve her biri durdurup, ne yapmak istediğimi sorabilir.

Aslında kendi bölümümü bile doğru dürüst tanımıyorum. Oysa, günde bir iki kez, dişleri kırıldığı, yandığı ya da aşındığı için ağır ve yağlı bir freze kafasını omuzumda taşıyarak dipteki küçük depodan değiştirmeye gittiğimde, boydan boya geçiyorum atölyeyi. Ama bu durumda istesem bile etrafa bakamıyorum; ağır yüküm yüzünden başımı dik ve sabit tutmalıyım; yana baksam omuzumu inciteceğim. Zaten etrafı seyretmeye de pek hevesli değilim, çünkü «kendi zamanımı kullanarak» aletleri değiştirmek zorundayım. Böyle olunca sadece yağlı betonun üzerinde ilerleyen ayaklarıma bakabiliyorum ben de ve formenin bir öğretmen gibi her fırsatta ifade ettiği övüncünü güçlendiriyorum: «İşte bakın, bizim işçiler; makine sıraları arasındaki sınırlara öteki bölümlerden çok daha iyi uyuyorlar.» Haftada iki kez, o uğursuz kortej atölyemizi onurlandırıyor. Öndeki iki adam uzun bir tahta cetvel taşıyor, elinde kireç kovası olan bir üçüncüsü, en gençleri, arkadan geliyor. «Ooo, ressamlar geliyor!» diye laf atıyor işçiler. Ama formen, bu anlamsız işe koruyucu kanatlarını germek için er ya da geç gözüktüğünde yorumlar kesiliyor. Gelecek üretim toplantısında baş formen, sınır çizgileri çizmenin derin önemini ve anlamını bir kez daha vurgulamayı unutmayacak. Kendi deyimiyle «bu girişimin», «yüksek mevkilerdeki» ziyaretçilerimiz üzerinde ilham verici bir etkisi olduğunu ve bundan hepimizin kazançlı çıktığını söyleyecek.

Bizim salonda ve hatta özellikle bizim bölümde esas olarak edinebildiğim tek şey, tamamlanmamış bir deneyimler ve ruh durumları mozaiği gibi, bir tür atmosfer ya da içiçe örülmüş ağ türünden bir izlenim. Bu mozaiğin her parçası, insanların yarı yaşamlarını geçirdikleri kendi başına bir dünya. Buna karşılık makineler bu dünyaların gelip geçici birer parçası sadece.

Bölümümüzün idari büroları, geniş pencerelerle atölyeye bakan ahşap bölmede bulunuyor. Her işçinin aylık

ücret fişlerini koyduğu bir gözü var orada. Numarama, 101.091'e, bir bakış atıp geçiyorum hep. Sekreterler bana karşı kaba davranıyor ve hiç gülmüyorlar. Formenle şakalaşıyorlar, baş formene ise diller döküp dalkavukluk ediyorlar. Büronun köşesinde, tepesine başaşağı bir maşrapa konulmuş olan büyük bir maden suyu şişesi var. Şişeyi yazın koyuyorlar oraya ve boşalınca değiştiriyorlar. Ama pek öyle çabuk boşalmıyor çünkü su hem sıcak hem de tatsız. Bölümün öteki ucunda çalışanlar gelip bu sudan içmiyor. «Geri dönene kadar yeniden susuyorum» diyorlar.

Büronun duvarları çeşitli sertifikalarla kaplı. Dosya dolaplarının üzerinde, tozlu naylonların içinde ödül olarak verilmiş küçük bayraklar var. Formenin bürosunda Lenin'in bir portresi asılı, yanlarında fabrikanın insansız fotoğrafları ve birkaç karakalem resim var. Büroya ilk girdiğimde çoktan beri asılı olduğu anlaşılan şu küçük yazı duruyordu duvarda: «Yönetim seçimi yoluyla sendika demokrasisini genişletelim». Herhangi bir seçim nedeniyle bunu buraya asıp sonra da tümüyle unutmuş olmalıydılar.

Formenlerin soyunma odası büyük bir dolap gibi. İş tulumlarını iç çamaşırlarının üstüne giyiyorlar. Kâğıt yığınları arasında kırık bir lavaboları var. Kontrolörler bizimle soyunup giyiniyorlar ama bizimle birlikte aldıkları duşun zevkini, o kırık lavabonun sicim gibi akan suyuna seve seve değişirler. Prestij sorunu bu.

Büroda formene haber vermemiz gerekmeden tebeşir aldığımız sallantılı bir masa da var. Tebeşir, işimiz için pek gerekli değil. Beyaz bir zemine bir çentik attınız mı kesme derinliğini buna göre biçmek daha kolay oluyor. Daha çok etrafa atmakta kullanıyoruz tebeşirleri. Yalnız genç işçilere özgü bir oyun değil bu. Bir savuruş size pek zamana mal olmuyor ve hedefi bulmanın verdiği neşe, dostça saldırınızı önceden haber verdiklerinizi de

keyiflendiriyor. Bu konuda kimse kızamıyor ve fail bir kere keşfedildiğinde her an misilleme yapılabiliyor. Bunun dışında tebeşire hemen hemen hiç gereksinimimiz olmuyor. Bizi metal talaşlardan koruması gereken siperliklerin üzerine, tuttukları futbol takımını destekleyen sloganlar ya da önemli maçların skorlarını yazıyor bazıları. Bacakları güçlü olanların oturmaktan çok üzerine tünedikleri o pis tuvletlerde ise bu kendi kendini sansür mekanizması gevşeyiveriyor. Gri duvarda birçok anlama gelecek bir duyuru var: «Bugün yüzde 150!» Yazıların çoğunun böyle imalı anlamları var. Ve tabii burada da, cinsel çaresizliğin kuşaktan kuşağa geçen şiirlerinden bol bol bulunuyor.

Kartlarımızı bastığımız saat ve kart rafları girişteki kirli duvarlara asılı. Herkes bu saatin nasıl çalıştığını saniyesi saniyesine biliyor. Saat altıda fabrika kapısına gelmiş olsam, geç kalmış oluyorum çünkü saat atölyenin kapısında ve atölyeye girişim esas alınıyor. Zaten saat de bir dakika ileri. Bu bana günün sonunda bir dakika kazandırıyor ama aynı şey olmuyor. Geç gelirseniz ceza alıyorsunuz ve bu cezalar biriktirilip ay sonunda ücretinizden kesiliyor. Ama çok ender geç kalıyoruz çünkü makinistler işi o kadar ağırdan alıyorlar ki, zamanından 15-20 dakika önce fabrikada olmamız gerekiyor. «Akordiyoncu» hep zamanında geliyor işe ve saat altı olmadan turuna başlıyor. Geç gelenlerin, işe başlamak için onun izini bulup peşinden koşturmaları gerekiyor.

Tepede, büyük salonun üç bölümü boyunca, biri büyük ikisi küçük üç vinç köprüsü var. Her bölümde de ayrıca üç hareketli vinç bulunuyor. Yasak olmasına karşın küçük vinçleri kablolu bir kumandayla kendi başımıza çalıştırıyoruz. Operatörleri kim bekleyebilir ki? Ama orta bölmede çalışanlar beklemek zorundalar çünkü vincin kumanda yerine kendi başlarına tırmanamıyorlar. On-

ların şansına, operatörler bu tür işlerden çok hoşlanıyorlar; insanın yukarıda bir ileri bir geri dolaşması eğlenceli bir şey olmalı. Onları tekrar aşağıya inmeye ikna etmek bayağı zor oluyor bazen. Yukarıdan geçerken vincin gölgesi üstümüze düşüyor ve gürültüsünden beton zeminle makineler bile titriyor.

Son denetim noktası demir kafesle ayrılmış. Buranın dev ölçüm masası harika bir düzgünlükte. Donmuş bir çelik gölünün yüzeyi gibi. Ne zaman yanından geçsem okşuyorum.

Servis bölümleri salona bitişik. Alet odasının buzlu camdan bir penceresi var. İş başlarken, sabırsızlıkla, mikrometre, matris, kumpas ya da iş talimatı bekleyen işçiler uzun bir kuyruk oluşturuyorlar önünde. Bu malzemelere karşılık fabrika kartımızı bırakıyoruz. Ertesi gün fabrika girişinde geri verilmesi gerek.

Karanlık malzeme deposuna, eski ve yeni freze parçaları konuluyor. Eski aygıtların üzerlerinde, ufak tefek değişikliklerin ve ücretçilerin izni ya da bilgisi olmadan yapılan yasak «buluşlar»ın izleri var. Bu buluşların parça işleme sürelerini nasıl kısalttığını, buluş sahibinden, vardiya arkadaşından ve belki birkaç dostundan başka kimse bilmiyor. Aslında bu izler, formen ve ücretçilere, onlara gerek olmadan da teknolojinin başka yollardan geliştirilebileceğini gösteren birer ipucu. Ama aynen evliklerin verdiği zevk gibi bu özgür girişimler de fazla ömürlü olmuyor. Belki de bir günlüğüne makineye bağlanıp sökülmüş olan bu gizli buluşlardan birini keşfettiklerinde parça süresini gelişigüzel kırpıveriyor idare. Sürelerin fiilen araştırılıp ölçülmesini anlamsız buluyorlar.

Kalın duvarın içine hücre gibi oyulmuş olan alet deposu ise tam karşı tarafta. Kuşkucu ve sinirli genç bir kadın bakıyor buraya. İçerisi o kadar soğuk ki, penceresini açtığında dışarı sert bir ayaz esiyor nerdeyse. Ka-

dının ne kadar eziyet çektiğini herkes görüyor ama, vardiya arkadaşım, «Ne yapalım, aletleri verirken acele eder o da» derken korkarım şaka etmiyordu.

Bileyleme atölyesi, tornacıların mesleki gizlerini saklıyor. Torna bıçaklarını bilemede hepsinin kendine göre bir numarası var. Kesici sırtın dayandığı her dakikayı hesaba katmaları gerek. Biley taşı, motor durdurulduktan sonra da bir süre dönüyor, tabii bu arada teneke kaplardaki pis soğutma suyu da çevreye saçılıyor. Camı kırık bir çift koruyucu maske, plastik bir kayışın ucunda yalnız ve mahzun sallanıyor. Duvarda, koruyucu maske takılmasının zorunlu olduğunu tekrarlayan iki afiş var.

Ta yukarıda, vinçlerin üzerinde, tüm fabrikaların simgesi olan eğik akordiyon pencereler uzanıyor. (Fabrika simgesi neden bu pencerelerdir de, ücretçilerin kronometreleri değildir?) Yazın güneş ışınları tozlu havayı yarıyor, insan aşağıdan aşırı ısınmış havanın titreşimleriyle parıldayan pas bulutlarını görebiliyor yalnızca.

Cıvalı lambalar sabahleyin söndürülüyor ve akşama kadar açılmıyor. Düğmenin yerini herkes biliyor ama havanın lambaları açacak kadar kararıp kararmadığına karar vermek sadece formenin sahip olduğu bir hak. Nihayet formen düğmeye doğru yürüdüğünde, atölyenin yüksek gürültüsü arasından bile herkesin, «aman, nihayet» diye mırıldandığını duymak mümkün. Makinelerin üzerindeki lambalar sadece bağlanmış parçayı aydınlattığından çoğu kez platformdaki parçalara çarpıp etrafa saçıyoruz. Ama aydınlatmadan çok önemsiz sorunlarda bile kurulu düzeni değiştirme hakkımız yok. Promete* rolü oynamak isteyen birine, «Yalnız *benim* işim *bu*!» dediğini duydum bir gün formenin.

Fabrikalardan bahseden tüm gazete haberleri atölyelerin müziğine değinir. Dışardan gözleyen birini ya da

* Mitolojide, gökten ateşi ve ışığı çalıp insana veren kahraman.

yolu rastlantıyla buraya düşen bir ziyaretçiyi çarpan en güçlü izlenim kuşkusuz bu betimlenemez sestir. Atölyenin gürültüsü çok yüksek ama işçilerin çoğuna göre içinde bir müzik var. Tornacılardan birinin, o işe özgü sesi çıkartarak her gün defalarca tekrarladığı inceltme işine başlamasından gıcık kaptığında, «Pista'ya bak, müziği açmış, keyif keka!» diyor komşum. Makineler bizim iş şarkılarımızı bile çalmış. Makinelerin müziğinin, ritmimi bulmama yardım ettiğini ben de fark ettim.

Bestecilerin, bu atölye müziğini dikkatle dinlemiş olsalar, tüm köleliğin burada başladığını ve burayı da kapsamadan hiçbir kurtuluşun mümkün olmayacağını herkesten daha çabuk anlayacaklarını düşünüyorum bazen. Bitmiş çelik plakaların birbiri üzerine yığılırken çıkardıkları sesi ve parçalar birbirini izledikçe zamanı bölen ritmi dinlesinler. Kalemlerin bir metronom gibi düzenli çarpıntısını; mırıldanan makinelerin pentatonik inleyişini; satıh taşlamanın çıkardığı kıvılcım yağmurunun bitmeyen cızırdamasını; zaman geçirmeden yeniden başlamak için durdurulana dek, talan için hızları arttırılmış olan kaba tornaların gittikçe tizleşen çığlığını ve dönen bıçakların çok daha yüksek notalardan onlara karşılık verişini; vinçlerin çatırtısını; frezelerin gürleyişini; yanan talaş sağnağının koruyucu siperliğe çarparkenki iç çekişini (bu siperlikler o kadar kirli ki neden yapılmış olduklarını anlayamazsınız); soğumuş talaşları süpüren işçilerin küreklerinin beton zemine sürtünüşünü; sıkışmış freze kafalarının homurtusunu; yere düşürülen parçaların tangırtısını; çelik tabladaki küçük çekiçin ve kopya ibresinin tıngırtısını; ağır havanın hışırtısını; fabrika düdüğünün duru sesini dinlesinler. Gelip bu müziği bir kez duymalılar; fabrikadan birileri bundan bir zevk alabilir belki o zaman.

Makinem bozulduğunda formenin imzaladığı bir formu alıp, bizimkine bitişik küçük salonda bulunan servis

bölümüne gidiyorum. Burası sakin ve sessiz. İngiliz ve Batı Alman malı yarı otomatik makinelerin yanından geçiyorum. Burada çalışanlar esas olarak kadın. Bitmiş bir parçayı alıp yenisini makineye bağlıyor ve düğmeye basıp makineyi çalıştırıyorlar sürekli olarak. Tek bir vasıflı işçi, hep aynı birkaç tür işi yapan bu makinelerin üçünü ya da dördünü aynı zamanda çalıştırabilir. Bu kadın işçilere işin öğretilmesi on beş dakikayı almıyor. Ücretleri o kadar düşük ki, hiçbir erkek böyle bir işte çalışmayı kabul etmez.

Fabrikanın öteki bölümleri hakkında bildiklerim ise sadece kulaktan dolma şeyler. Fabrika gazetesindeki makaleler, servis notları, ödüller hakkındaki açıklamalar ve basın bildirileri hep birbirinin aynısı. Patronlar bize pek az şey anlatıyor. Eski işçilerin gönülsüzce anlattığı kısacık şeyler de pek bir bilgi içermiyor.

Hep denildiği gibi, montaj işçileri kötü kalpli olamıyorlar. Konveyör bandının hızlandırıldığı o yıl sonu kargaşasında, on kiloluk çekiçler kullanıyorlar. «Böyle anlarda» diyor biri, «hatalı parçaları bile geçirip, çekiçle doğrudan makineye raptediyorlar.»

Bizim salonla fabrika girişi arasında boya atölyesi var. Boyacıların koruyucu gözlükleri kemerlerinden sarkıyor, zehirli ve boğucu boyayı gözlük takmadan püskürtüyorlar. Onlar da parça başına ücret alıyor. Formenleri gerçekten «anlayışlı» biri: Koruyucu gözlüklerin işlerini yavaşlatacağını bildiğinden, kesin kurallara karşın, takmamalarına göz yumuyor. Büyük patronlardan biri geldiğinde de işçileri hemen uyarıyor.

Deneme alanında ise bitmiş traktörler durmadan dönüp dolanıyor. Çevrelerinde, atölyenin birinden ötekine giderken durup bu tehlikeli manevraları izleyen bir iki genç çırak oluyor hep.

Fabrika hakkında pek az bilgisi olan tek kişi ben de-

ğilim. Eskiler bile gerçekte hiçbir şey bilmiyor. Zaten ilgilenmiyorlar da. «Sonunda bu rezil yerden çıkıp evime döndüğüme seviniyorum» diyor, üç aşağı beş yukarı herkes. İşçilerin çoğu birkaç saatini yolda geçiriyor ve fazla mesai yapmasa bile sekiz saatten daha fazla fabrikada kalıyor.

İş başlarken önce kapıya sonra soyunma odasına, iş bitince de önce soyunma odasına sonra kapıya...

Sabahleyin, gözleri uykulu ve suratları asık bir insan kalabalığı güvenlik parmaklıklarının arasından akmaya başlıyor. Çoğunun midesinde alkolün sıcaklığı etkisini göstermeye başlamış bile. Kahveler beş buçukta açılıyor. Tramvay durağıyla fabrika arasında da bir barla özel bir içki büfesi var. Kötü bir geceden sonra depreşen mide ağrıları, sabah içmeyi kısa bir süre sonra alışkanlık haline getirecek yeni bir müşteri kazandırıyor buralara.

İşten sonra ise, yıkanıp temizlenmiş bedenlerimizin ve kurumuş kursaklarımızın eve gitmeden önce bir şişe birayı hakettiklerini düşünüyoruz. Birayı ayakta doğrudan şişeden içiyoruz, bardak kullanmaya gerek yok, zaten pek iyi de yıkamıyorlar.

Kapıda, üzerinde fotoğrafımız ve fabrika numaramız olan kartlarımızı gösteriyoruz. İlk üç sayı bölümümü, son üçü de beni gösteriyor. İki tür kimlik var: Biri işçiler, biri de idari personel için. Yüksek mevkideki yöneticilere ve teknisyenlere gelince, güvenlik görevlileri onları yüzlerinden tanıyorlar ve çıkarken çantalarını kontrol etmeye kalkışma yanlışlığına düşmüyorlar. Tanımasalar bile, telaşlı telaşlı yürümelerinden ve koltuklarının altındaki evrak çantalarından kim olduklarını anlıyorlar. Böyle bir kural olmamasına karşın büyük patronlara selam duruluyor.

Güvenlik görevlisinin yanından geçerken çantanız tümüyle açık değilse her an üzerinizin aranmasıyla karşı karşıya kalabilirsiniz. Zaman zaman gelişigüzel bir anda

ve gelişigüzel bazı işçileri seçerek arama yapıyorlar. Teker teker özel bir hücreye alınıyoruz. Bekçilerden biri çantamızı karıştırır ve öbürü üzerimizi araştırırken, bir diğeri işe girişi kapatıyor. Dediklerine göre görülmemesi için içeriyi perdeliyorlarmış. «Baskın» diyoruz buna. «Bok herifler, hiç saat üçte baskın yapmazlar!» diyor sırada önümde duran işçi alçak sesle. (Bizden daha geç işe başlayan patronlar, teknisyenler ve memurlar saat üçte çıkıyorlar). «Çabuk olsana, zindan faresi» diye söyleniyor kendi kendine bir başka işçi.

Soyunma odasında ise üç perdelik bir oyun sergileniyor. Sabah vardiyasından önce yorgun argın hareket ediliyor. Soğuk, yağlı ve rutubetli tulumlar insanın derisini diken diken ediyor. Dolaplar o kadar dar ki, yanlamasına bile içine giremiyorsunuz. Her dolapta bir demir askıyla bir sürü hamam böceği var. Sürekli ezip öldürmemize karşın her sabah yeniden doluşuyorlar. Yağ kokusuna geliyor olmalılar. Tatsız espriler yapılıyor, havaya girmek için fıkralar anlatılıyor. Hep aynı bayat şeyler: «Hoop, senin hamam böceği bizi ziyarete gelmiş, niye karnını doyurmuyorsun şunun.» «Sen doyursana.» ya da, «Yakında para alacağız, ben daha geçen ayınkini harcayamadım.» Zoraki gülmeler. Biri karşılık veriyor: «O zaman başın dertte oğlum. Harcamayanlara para vermeyeceklermiş.» Ve yine bayat bir hareketle, eliyle havaya ücret zarfı savuruyormuş gibi yapıyor.

Hasta olduğu için üç gündür işe gelmeyen birini ötekiler gırgıra alıyorlar: Doğru dürüst ayakta bile duramazken niye gelmiş. Doğrusu hiç de iyi görünmüyormuş. «Elimde değil» diyor öteki, «Gelmem gerekiyordu işte. Benim bu çalışma hırsım, mezara götürecek beni.» Şaşırarak ötekilere bakıyorum. Gerçekten gülüyorlar. Bu da bir espri demek. Ama gülmenin de kendi başına bir tekniği, işe katılanmanızı sağlayacak bir usulü var. Bu

yaşamı çekilir kılacak bir iki neşeli dakikayı nasıl yaratabileceğiz ki. Ve kimse de bunun bir zorlama olduğunu açık etmiyor. Altıya on kala herkes işinin başında.

Saat ikide, sahne daha renkleniyor. Yeni gelenler bizim sabahki havamızda. Ama onlarla karışıyoruz ve siren çalmadan bir iki dakika önce soyunma odasına gitmeye çalışıyoruz. Hava gevşiyor; yaşlı genç herkes şakalaşıyor, havluyla birbirine vuruyor ve aylak aylak dolaşıyor. «Şu mavileri çıkar at yavrum!» Ve sonra duş... Günün en zevkli anı, doruk noktası... Sonra eve dönüş... Daha tramvayda yorgunluk omuzlarımıza çökecek oysa. Sarhoşların yaptığı türden ağır, acımasız, erkekliği yücelten şakalar... Yeni gelenlerin asık suratla mırıldanmaları... Vardiyası bitenler, yeni vardiyaya biraz geç kalanları alaylı alaylı selamlıyor: «Gece vardiyasına verdiler seni galiba?». Yanıt yok. Geç gelen, işinin başına varana dek en az üç kez bu sözlerle karşılaşacak. Soyunma odasının öteki ucundan biri bağırıyor: «Tabii adam geç gelir. Fabrika babasının malı çünkü!» Bir başkası karşılık veriyor: «Evet ama kâr onun cebine girmiyor, değil mi?» Birkaç tahta sıra var ama onlar da kalabalık etmekten başka işe yaramıyor. Dolapların arasında yeterince boşluk yok. Biri çavuş taklidi yaparak, «Çift sıraaa!» diye bağırıyor. Tam saat ikide, çoğumuz giyinmiş ve duşta ısınmış olarak çoktan kart basma saatinin önündeyiz. Saat ikiyi vurur vurmaz kartlarımızı basmaya başlıyoruz. Neredeyse saati duvardan sökecek kadar hızlı ve aceleyle yapıyoruz bu işi. Akşam vardiyası çoktan işe başlamış bile. Moral vermek için bazılarımız arkadaşlarına bağırıyor: «Durmayın, çalışın köleler!»

Akşamları soyunma odası tümüyle vardiyası bitenlere kalıyor. Havayı bozacak yeni gelenler yok. İnsan gücü kıtlığı üç vardiyaya olanak vermiyor. Geceleri sadece fazla mesai yapanlar bulunuyor fabrikada. Yavaş

yavaş atölyelere sessizlik çöküyor. Atölyelerin sakinliği duşun verdiği neşeye tatlı bir huzur katıyor. Aceleye gerek yok. Evde yemek ve yatak bekliyor.

İş sırasında yirmi dakikalık bir mola veriliyor. Dokuzda (akşam vardiyasında ise beş buçukta) siren çalıyor. Yemek yiyoruz. Parça başına çalışan işçiler ancak işleri olanak verdiği zaman bir şeyler yiyebilirler. Daha önce yemiş olsanız da olmasanız da «kahvaltı» için makineleri durdurmak bir gelenek. Eski işçiler, işe devam edenlerin, talan krizine girdiklerini ve işi azıttıklarını düşünüyorlar. Kontrolörler istedikleri zaman yemek yiyebilirler; bol bol zamanları var onların. Masalarının her yanına kasıtlı olarak kâğıtlarını saçıyorlar. Toplasalar bile hepimize yetmeyecek, zaten oturacak hemen hemen hiç iskemle de yok. Alet kutusu masa, fabrika dergisi de masa örtüsü işini görüyor. On beş günde bir yeni sayı çıktığında örtülerimizi değiştiriyoruz. Menü ise şöyle: Ekmek, sosis, yağ, hıyar, domuz pastırması ve ucuz soğuk et. Çok özel durumlarda evde beslenmiş domuz eti oluyor. Kentin dışında oturanların pek azı domuz besliyor.

Bölümde su yok. Bu konu her üretim toplantısında sürekli gündeme geliyorsa da değişen bir şey olmuyor. Bazıları iaşe deposundaki musluktan bira şişelerine su dolduruyorlar, bazılarıysa bayat maden suyuyla idare ediyorlar. Sadece içmek için suya gereksinimimiz var. Biraz sütü andıran soğutma suyuyla ellerimizi yıkıyoruz yemekten önce. Su pisliği çıkartmıyor. Herkesin kendi «sabun»u var. Soğutma suyunu karıştırmaya yarayan macunla talaşı yoğurarak ayda bir kez yapıyoruz bu sabunu. Bu adi ve sert maddeyle ellerimizi ovalıyor, sonra ambalaj kâğıdıyla kurutuyoruz. Yediğimiz her şeye özel bir tat veriyor bu.

Yazın, akşam vardiyasında, genç işçiler atölyede yemiyor. Binanın önünde, eski fabrikanın kalıntılarının orada bir parça ot türemiş. Dışarıda, yazgılarını bekleyen

paslı parça yığınlarının arasında oturuyoruz. Güneş parıldıyor. Buradan siren duyulmuyor ama çoktan öttüğünü biliyoruz. Biraz kayba uğramayı göze alıyoruz.

Formen bizi aramaya geliyor. Her attığı adımda işe başlamamız için uyarıyor bizi. Ama yanımıza gelene dek kıpırdamıyoruz. İşimiz kaçmıyor. Kimse de bizim yerimize çalışacak değil.

BU KİTAP NEDENİYLE MİKLOS HARASZTİ'NİN YARGILANMASI

Birinci Oturum, 15-16 Ekim 1973

Miklos Haraszti hakkındaki kamu davasının bu dökümü, davada hazır bulunan bir kişi tarafından hazırlanmıştır.

Yargılama sırasında not tutulması ya da teyp kullanılması yasaktı, bu nedenle burada yapılan alıntılar kelimesi kelimesine doğru değildir. Tarihlerde de küçük yanlışlıklar olabilir. Ama, nesnelliğin korunması için mümkün olan en büyük özen gösterilmiştir.

İlk günün sabahı, sanığın durumunun incelenmesine ayrılmıştı. Mahkeme Başkanı Bayan Toth, iddianameyi okudu.

Miklos Haraszti kargaşa kışkırtıcılığıyla suçlanıyordu. Yani, devlete karşı düşmanlık duyguları yayan bir kitap yazmış ve bunun kopyalarını çıkartarak dağıtmıştı.

Miklos Haraszti, bir fabrikanın atölyelerinden birinde çalışmış ve Magvetö (Ekinci) yayıneviyle yaptığı sözleşme gereği, fabrikada gördüklerini anlatan bir kitap

yazmıştı. İddianameye göre, *Parça Başına Ücret** adlı bu kitap, işçilerin koşullarının, sömürgecilik döneminin başlarında yerlilerin koşullarıyla karşılaştırılabilecek durumda olduğunu ve çalışmadan ek gelir elde etmek için Parti'nin ekonomi ve sendika görevlilerinin işçileri daha zor koşullarda çalışmaya zorladıklarını öne sürüyordu.

İddianamede devamla, Miklos Haraszti'nin gerçekleri çarpıttığı ve uydurma bir görüntüye dayanarak genellemeler yaptığı belirtiliyordu. Bu görüşü desteklemek için de iddianamede kitaptan çeşitli alıntılar yapılıyordu.

Savcı, Bay Galambos, iddianame metninde değişiklikler yaptı. Alıntılardaki yanlışlıkları düzeltti ve söz konusu yayın, edebi bir çalışma değil bir yalan ve iftira belgesi olduğu için, geçtiği her yerde «eser» sözcüğünün tırnak içine alınmasını istedi.

Savunma tarafı da alıntılarda tahrifat yapıldığı için iddianame metninde düzeltme yapılmasını istedi.

Başkan, savunma tarafına, bu konularda daha sonra söz hakkı vereceğini, şimdilik iddianameyi anlayıp anlamadığını ve kendisini suçlu bulup bulmadığını belirtmesi gerektiğini söyledi.

Miklos Haraszti: İddianamenin vardığı sonuçları ve bana verilmesini istediği cezayı anladım ama içeriğini hiç anlamadım. İddianame, kanıtlayacağım gibi, tahrif edilmiş alıntılar içermektedir. İddianame bu alıntıları yorumlamamakta, toplum düzenine karşı düşmanlık yayan ifadelerin hangileri olduğunu ve hangi toplumsal kurumların hedef alındığını belirtmemektedir.

İddianame bu anlamda sadece Devlet'ten söz ediyor. Fakat Ceza Yasası'nın kargaşa kışkırtıcılığıyla ilgili maddeleri Devlet'ten söz etmez. Bu maddeler, kargaşa kış-

* Kitabın özgün adı bu. Macarcası: **Darabber.**

kırtıcılığının, toplum düzenine, Anayasa'ya ve temel kurumlara karşı bir eylem olmasını öngörür.

Başkan: Kendinizi suçlu bulup bulmadığınızı söyleyin.

Miklos Haraszti: Kendimi hiçbir şekilde suçlu bulmuyorum.

Bunun üzerine başkan, bu davadan önce de savcılığın Miklos Haraszti hakkında polis soruşturması açtırmış olduğunu anımsattı. Haraszti ise, başkanın değindiği soruşturmaların, polisin yetkisini aşarak kültür yaşantımıza haksız müdahalelerinin birer örneği olduğunu söyledi.

Sonra Başkan Miklos Haraszti'ye, kitabın hangi tarihte yazılıp çoğaltıldığını, kaç kopyasının çıkartıldığını, yayıncıyla hangi tarihte sözleşme yapıldığını, el yazmalarını gösterdiği kişilerin adlarını ve hangi tarihlerde bu kişilere kitabını verdiğini sordu.

Miklos Haraszti: Mahkemenin izlediği bu yol beni şaşırttı.

Eğer savcı tarafından içeriği yıkıcı bulunmasa, bir kitaptan dokuz kopya çıkartıp başkalarına vermenin suç sayılmayacağı çok açık.

Kitabın nasıl dağıtıldığının ayrıntılarını ortaya çıkarmak durumu aydınlatır gibi gözükebilir ama aslında sorunun özü bulanık kalır. Ayrıca, daha önemli olan bir sorun var burada. Yazarını tutuklayarak ve hakkında suç davası açarak bir kitabın yayınlanmasını engellemek yasal mıdır? (İddianamede, Miklos Haraszti'nin on beş gün gözaltında tutulduğu açıklanıyordu). Kitap tüm yayın kurumları tarafından reddedilmiş bile olsa durum açıklığa kavuşmuş olmaz. Ayrıca benim durumumda, *Szociologia* gazetesi, kitaptan geniş bölümler yayınlamayı kabul etmiş bulunuyor.

Başkan : Daha sonra bu konuda konuşma olanağınız olacak. Size sorulan soruları yanıtlayın.

Miklos Haraszti : Sorularınıza, resmi tutanak bu konularda da gerçekleri içersin diye yanıt vereceğim. Ama tekrarlayayım ki, bunlar önemsiz şeylerdir. Ayrıca, kargaşa teşviki suçlamasının da daha kanıtlanmamış olduğunu vurgulamak isterim.

Sorulara yanıt olarak Miklos Haraszti, kitabı 1972'nin sonunda yazdığını, iki seferde olmak üzere toplam dokuz kopya çıkardığını belirtti. İkinci kopyaları çıkartmadan önce, ilk kopyaları okuyan kişilerin görüşlerinden yararlanarak metni değiştirdiğini anlattı.

Haraszti, a) Sosyologlar, b) Edebi görüşleri için yazarlar, c) Sanatçı dostları dışında el yazmalarını kimseye vermediğini söyledi.

Bu noktada başkan, Haraszti'yi iddianame hakkındaki görüşlerini belirtmeye çağırdı. Defalarca sözü kesildiği için oldukça zor oldu bu Haraszti için. Bazen bir tek cümlesini bitirebilmek için defalarca kürsüye ricada bulunduğu oldu. Yaklaşık kırk dakika süren bu karşılıklı konuşmalar özetle şöyle geçti :

Miklos Haraszti : Amacım yapıcı bir eleştiride bulunmaktı. Atölyedeki durumu, endüstrimiz ya da bir bütün olarak ülkemiz hakkında genellemeler yapmadan, gerçeğe bağlı kalarak anlattım. Elbette parça başına çalışmayı eleştirdim ama bu temel bir sosyalist kurum değildir. Aslında hiçbir biçimde sosyalist bir kurum değildir, kapitalist bir kurumdur. Bu alandaki sosyalist stratejinin temel hedefi parça başına çalışmayı ortadan kaldırmaktır. Daha genellersek, sosyalist olduğunu savunan her yaklaşımın görevi, gerçeği ortaya çıkarmak ve olumsuz yanlarını eleştirmektir. Böyle bir eleştiri suç olarak görülemez.

Başkan: Macaristan'da davalar iddianameye dayalı olarak yürür. Bunu bilmeniz gerekir. Kendinizi iddianamede belirtilen konularla sınırlayın.

Örneğin, genel değerlendirmelerde bulunma niyetinizin olmadığını söylüyorsunuz ama neden kitabınızda ele aldığınız fabrikanın adını vermiyorsunuz?

Miklos Haraszti: Sosyolojinin özelliklerinden biri tam da budur, yani araştırma alanının özel olarak belirtilmemesidir. Bu bir yana, belirli bir fabrikanın belirli bir atölyesi hakkında olduğunu gösterir bir sürü ayrıntı var kitapta. Ayrıca, fabrikanın görünüşünü ve durumunu, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde anlattım.

(Bu bağlamda savunma, yayınlanmış ve her yerde bulunabilen bir sosyolojik incelemenin de deliller arasına katılmasını istedi. Bu inceleme de benzer bir durumu ele alıyordu ve orada işçilere atfedilen görüşler, Haraszti'nin suçlanmasına temel olan görüşler kadar düşmancaydı.)

İddianame konusundaki görüşlerime gelince:

1. Özel durumlardan genellemelere gitmek basit bir mantık işlemi olsa da, benim genellemeler yaptığımı söylemek doğru değildir. Bunu kanıtlamak için, kitapta durumu genel olarak koyan bölümleri belirtmek yeterli olurdu. Ama iddianame bunu yapmamakta, sadece benim genellemeler yaptığımı söylemektedir.

2. Benim gerçeği tahrif ettiğimi söylemek de aynı şekilde yanlıştır. İddianame kitapta söylediklerimi reddetme zahmetinde bile bulunmuyor.

Başkan: Savcılığın görevi reddetmek değil, kanıtlamaktır.

Miklos Haraszti: O zaman, öne sürdüğü gibi, benim yazdıklarımın yanlış olduğunu kanıtlaması gerekir.

3. İddianamedeki alıntılar tahrif edilerek yapılmış ve anlamları çarpıtılmıştır. Duruma ilişkin kaydettiğim

tüm izlenimler gözardı edilip, aktardığım görüşler bana atfedilmiş. Örneğin, sendikanın, parasını bizim verdiğimiz bir düşman olduğunu söyleyen işçinin görüşünü savunduğum öne sürülüyor.

Başkan: Ama bu görüşü paylaşıyorsunuz, değil mi?

Miklos Haraszti: Her şeyden önce ben burada görüşlerim yüzünden değil yazdıklarım yüzünden bulunuyorum. İkincisi; sorun sendikaların rolü değil, bazı işçilerin sendika konusundaki görüşleridir. Benim kaydettiklerim de bunlardı.

Başkan: Alıntıların tahrif edildiğini söylüyorsunuz. Bu doğru değil. Kişisel olarak ben iddianame ile sizin el yazmanızı karşılaştırdım. Belki de kitabınızı sizden iyi biliyorum.

Miklos Haraszti: O halde bana katılacaksınız mutlaka. Örneğin iddianamede, fabrika işçilerinin durumuyla yerlilerin sömürgeciliğin ilk dönemlerindeki durumunu karşılaştırdığım söyleniyor. Durumlarının özdeş olduğunu söylemediğimi görmek için bu alıntıdan önce gelen birkaç cümleyi okumak yeterlidir. Böyle bir özdeşlik kurmak saçma olurdu zaten. Psikolojik bir olgudan söz ediyorum burada. Yerliler tüm topraklarını, tüm varlıklarını incik boncuk karşılığı verdiler. Ve ancak vaad edilen «mücevher»ler verilmediği zaman aldatıldıklarını anladılar. Ücretin parça başına hesaplandığı fabrikada da işçilerin bu ödeme biçimini doğal bulup, ancak önemsiz derecede suistimallerde haksızlığa uğradıklarını düşündüklerini gördüm.

Bakan: Tüm bunları okumaya gerek yok. Kendinizi söz konusu sayfalarla, paragraflarla ve satırlarla sınırlı tutun. Eksik olduğunu söylediğiniz sözcükleri belirtin. Bunları not edeceğiz.

Bu yapıldı ama izleyiciler pek bir şey anlayamadılar. Sonra savunma, günlük Parti gazetesiyle haftalık bir

dergide yayınlanan parça başına çalışma ile işçilerin görüşlerine ilişkin makalelerin ve Lenin'in sendikalar üzerine bir makalesinin delil olarak kabul edilmesini istedi. Savunma ayrıca, kitapta sözü edilen Kızıl Yıldız Traktör Fabrikasının iflas nedeniyle uzun süredir geniş bir ilginin hedefi olduğunu belirtti.

Başkan, bunların herkesçe bilinen gerçekler olduğunu söyleyerek savunmanın sözünü kesti.

Savunma da, iddianamede bu gerçeklerin hiçbirine değinilmediğini söyleyerek karşılık verdi. Ve bu tartışmayla sorgulama sona erdi.

Ara sırasında koridordaki konuşmalardan anlayabildiğimiz kadarıyla dinleyicilerin izlenimi şöyleydi: Başkan, bir yandan sanığın mahkeme heyetinden çok dinleyicilere hitap etmesini engellemeye çalışıyor, öte yandan Miklos Haraszti'yi sorumsuz biri ve üçüncü sınıf bir yazar olarak göstermeye uğraşıyordu. Anne havalarında sık sık sanığın sözünü kesiyor, hem yumuşak hem katı davranıyordu. Bu tutum, sanığın kolayca sinirlenip telaşlanmasına yol açabilirdi. Sonunda sanık belli başlı savunma noktalarını belirtebildiğine göre, sesinin tonu dışında bayağı adil davranmıştı Başkan. Dinleyiciler için içerikleri hakkında bilgi sahibi olmak ve değerlerini ölçmek olanağı bulunmuyorsa da, savunma delil olarak bazı belgeler sunabilmiş ve iddianamedeki hatalı alıntıları düzelttirebilmişti. Tanıkların dinlenmesine öğleden sonra başlandı ve 16 Ekim günü sabah bölümünde de devam edildi. Tümü de savcılık tarafından çağrılmış on üç tanık vardı:

Altı yazar: György Konrad, Miklos Meszöly, İstvan Eörsi, Andras Nyerges, Tamas Szentjoby (kitap ona ithaf edilmişti), György Dalos (ilk dördü çok tanınmış yazarlardı).

İki gazeteci: Bayan Felix Mariassy ve Bayan Katalin İmre.

Ülkenin önde gelen sosyologlarından ikisi: Andras Hegedüs ve İvan Szelenyi.

İki film yönetmeni: Peter Basco ve Agnes Hay (Basco en tanınmış Macar yönetmenlerden biriydi).

Genç bir avukat: Bayan Gabrielle Hajos.

Başkan tanıklara, el yazmaları kendilerine verildiğinde kitabın yayınlanmamış olduğunu bilip bilmediklerini ve kitap hakkında ne düşündüklerini sordu.

Savunma Vekili Lorand Kaczian da tanıklara, Magvetö yayınevi tarafından yayınlanacak bir kitaptan genellikle kaç kopya istendiğini ve yayınevinin basmadan önce görüşlerine başvurmak için bir kitabı normal olarak kaç kişiye okuttuğunu sordu (normal olarak iki ile sekiz arası kişiye okutuluyordu ama Miklos Haraszti'nin kitabı hakkındaki kararını bir tek resmi okurun vardığı sonuçlara dayandırmıştı yayımcı). Savunma vekili ayrıca, tanıkların kendi eserlerini kaç kopya olarak hazırladıklarını, yayımcı Bay Kardos'un kararının kesin ve belirleyici olup olmadığını, el yazmasının bir yayımcı tarafından reddedilmesinin kitabın ömür boyu yayınlanmayacağı anlamına gelip gelmediğini sordu. Tanıkların kitap hakkındaki görüşlerini belirtmelerinin de iyi olacağını, çünkü savcının açık bir biçimde şu eğilimde olduğunu ekledi:

1. Bay Kardos'un kararı kitabın yazgısını belirlemiştir; Bay Kardos, üslubu nedeniyle kitabı yayınlanamaz bulmuştur.

2. Tanıklar kitabı, yayımcı tarafından reddedildikten sonra almışlardır. Bu açıkça göstermektedir ki, Miklos Haraszti'nin niyeti danışmak değil, kitabını yaymaktır.

3. Tanıklar sanığa kitabın bozguncu özellikler taşıdığını söylemişler oysa sanık kitabı dağıtmaya devam etmiştir.

Tanıkların ifadeleri sanığın lehine oldu:

1. Bay Kardos'u tanıyan tanıklar, bu şahsın sık sık fikir değiştirdiğini ve birçok kez daha önce reddettiği bir kitabı yayınladığını ya da tersini yaptığını söylediler.

Yazar olan tüm tanıklar, bir yayımcı tarafından reddedilen bir kitabın başka bir yayınevi adına çıkabileceğini ya da gazetede yayınlanabileceğini belirttiler.

Aynı zamanda *Szociologia* ('Toplumbilim') gazetesinin Yazı İşleri Müdürü olan Bay Szelenyi, söz konusu kitabı yayınlama niyetinde olduğunu ve dergide çalışan iki toplumbilimcinin de aynı kanıyı paylaştıklarını söyledi. Kitabı tümüyle yayınlanabilir bulduğunu ama yayınevi değil de bir gazete olduklarından tümünü değil de ancak geniş bölümlerini yayınlayabileceklerini, bunun bir yer sorunu olduğunu ekledi. Yayınlayacağı bölümler, parça başı çalışmanın yarattığı sonuçlar ve fabrikanın toplumsal örgütlenişi ile ilgili olanlardı. Szelenyi, eleştirilen bölümlerin içerik olarak tamamen onaylanacak gözlemler olduğunu belirtti. Bu sırada Miklos Haraszti'nin gözaltına alındığını ve davanın gelişimini etkilememek için kitaptan bölümler yayınlama önerisini yazı kuruluna götürmediğini söyledi.

2. Bazı tanıklar kitabı Bay Kardos'un reddetmesinden önce, bazıları sonra aldıklarını söylediler. Bir kısmı ise aldıkları tarihi hatırlamıyorlardı.

3. Kitabı hiç okumayan biri dışında beğenmediklerini söyleyen iki tanık da dahil tüm tanıklar kitabı bozguncu bulmadıklarını belirttiler.

Savunma vekilinin sorularına yanıt olarak tüm yazarlar, eserlerinden altı ile on altı arası kopya çıkardıklarını genel usulün bu olduğunu ve görüşlerini almak için birçok kişiye okuttuklarını söylediler.

Tanıkların kitap hakkındaki izlenimlerine gelince:

Konrad: Macar toplumbiliminin en parlak ürünlerinden biri.

Meszöly: Beni etkileyen şey, tahlillerin dışarıdan değil içeriden yapılmış olması. Ustalıkla yapılmış canlı bir deney gibi. Düşünsel çözümlemelerle yazınsal beceri birleştirilerek konuya son derece dürüst bir biçimde yaklaşılmış.

Eörsi: Yazınsal açıdan kitabı çok iyi buldum. Yapısı, belgesel niteliği ve yazarın yaklaşımları etkiledi beni.

Nyerges: Doğrudan doğruya betimleyici yanları doğru. Ama yazar betimlediği gerçekleri yorumlamaya başladığında sıkıcı oluyor.

Hegedüs: Yapıcı bir kitap. Aktardığı şeylerde ve işçilerin parça başı çalışma konusundaki olumsuz görüşleri konusunda oldukça ılımlı. Toplumbilimsel çalışmalarımız arasında bir sürü benzer malzeme vardır.

Szelenyi: Kitap hiçbir bilimsel yenilik taşımıyor. Kitabın ele aldığı olgu toplumbilimsel yayınlarda ortaya konmuştur ama konunun yazınsal ve sosyografik sunuluşu önemlidir. Kitabın bulguları ülkemiz toplumbilimin elde ettiği bilgi birikimiyle çakışmaktadır.

Mariassy: Kitabı çok naiv buldum ama yazınsal yönleri beni etkiledi.

Tanıkların dinlenmesinden sonra Başkan delillerin incelenmesine geçti.

Savcı iddianamede belirtilen delillere başka bir şey eklemeyeceğini söyledi. Savunma vekili, daktilo uzmanlarının verdiği raporun yanlış olduğunu öne sürdü. Uzmanlar son beş kopyanın elektrikli daktiloda yazılmış olduğunu belirtmişlerdi ama savunma, kopyaların yazıldığı klasik daktiloyu mahkemeye sunabilirdi. Savunma vekili ayrıca, toplumbilim ve yazın uzmanlarının mahkemeye çağrılmasını istediklerini söyledi. Bununla neyi amaçladığı pek belli değildi ama büyük olasılıkla kitabın bulgularının doğruluğunun incelenmesini ya da kitapta yer alan ve burada suçlanan alıntıların yorumlanmasını istiyordu.

Başkan oturumu kapatarak duruşmayı başka bir güne erteledi.

Başkanın oturumu kapatırken savunmanın sunduğu delilleri okuması ve uzmanlar konusundaki talep hakkında bir karar belirtmesi bekleniyordu. Ama, aradan sonra Başkan, oturumu kapattı ve soruşturmanın derinleştirilmesi için dosyanın savcılığa geri gönderileceğini söyledi. Ona göre, dava yeterince açıklığa kavuşmamıştı.

Soruşturma şu konuları da kapsamalıydı :

1. Söz konusu yayımcının alışkanlıkları, kaç okurun görüşünün alındığı, vb.

2. Daktilo uzmanının kopyalar hakkında verdiği raporun doğruluğu.

3. Yugoslav sınırında bulunup el konulan kopya konusu.

İkinci Oturum. 10-11 Ocak 1974

Duruşmaya 10 Ocak günü saat 9'da yeniden başlandı. Dinleyici sayısı Ekim'deki duruşmadaki gibi yüksekti. 60 kişi dolayındaydı. Otuz kadar öğrenci görünüşlü genç, on beş kadar hukukçu ve bir o kadar da sivil polis vardı.

Mahkeme Başkanı yine Bayan Toth'du. Mahkeme süresince ağızlarını açmayıp tam bir sessizlik içinde oturan, biri bay biri bayan iki halk yargıcı, başkan yardımcılıklarındaydılar. Şimdiye dek pek ilgisiz duran ama hararetli bir kapanış konuşması yapacak olan Savcı Bay Galambos; davayı çok iyi bilen ve yerinde tartışmalar açan savunma vekili Bay Kaczian; ve nihayet sanık Miklos Haraszti de yerlerini almışlardı.

Ek soruşturmanın sonucu hemen hemen sıfırdı. Daktilo uzmanı hatasını kabul etmişti.

Kitapta söz konusu edilen traktör fabrikasından gönderilen mektupta, Miklos Haraszti'nin fabrikada usta işçi olarak gerçekten çalışmış olduğu belirtiliyordu.

Yayınevinin Genel Müdürü de, verilen el yazmaları konusunda genel olarak iki okurdan görüş istediklerini, ama söz konusu kitapla ilgili olarak kendisinin ikinci okur kabul edilebileceğini belirtmişti.

Bundan sonra Başkan, delillerin incelenmesinin bittiğini açıkladı. Miklos Haraszti, savunmanın sunduğu delillerin okunmasını istedi. On beş dakikalık aradan sonra Başkan, belgelerden biri hakkında pek anlaşılamayan bir şeyler söyledi ve öteki delillerin okunmasını reddetti. Mahkeme heyetinin keyfi kaçmıştı ama nedeni tam belli değildi.

Bu durumda geriye, iddia makamının ve savunmanın kapanış konuşmaları ile gerekçeli karardan başka bir şey kalmıyordu. Aşağıda bunlar, tabii yine kelimesi kelimesine olmasa da, verilmektedir :

Savcının Kapanış Konuşması

El yazması üzerinde fazla zaman harcamak niyetinde değilim, ama şunu belirtmeliyim ki, burada tartıştığımız şeyin hiçbir yazınsal değeri yoktur. Bu, toplum düzenine karşı düşmanlığı körüklemek için yazılmış yalanlarla dolu bir broşürdür.

Broşür, Kızıl Yıldız Traktör Fabrikası'ndaki işçilerin durumunu ele alırken gerçeği tümüyle çarpıtmaktadır. Yazar, işçiler ile fabrika ve fabrika yönetimi arasında uzlaşmaz bir çelişki olduğunu öne sürmektedir. Parti'nin ve sendikanın desteğiyle yönetimin işçileri sömürdüğünü ve sistemli olarak aşağıladığını söylemektedir! Ona göre, işçilerin durumu klasik kapitalizm altındaki proletaryanınkiyle aynıdır, ve işçiler son derece tehlikeli koşullarda varlıklarını sürdürmek için inatla mücadele etmektedirler ama bu mücadelelerinin geçici bir başarı şansı bile yoktur.

Bu broşür gerçek durumu çarpıtmaktadır. Macar iş-

çileri ile sömürgeciliğin ilk dönemlerindeki yerlilerin özdeşleştirilmesine dayanan bu broşür, sendikaları, işçilerin çıkarlarına tamamen yabancı «paralı düşmanlar»a benzetmektedir.

Tanıkların ifadeleri, kargaşa teşviki suçunun işlendiğinin ortaya çıkarılması konusunda belirleyici değildir. Devlete karşı düşmanlığın fiili bir harekete dökülmüş olmasına gerek yoktur; eylemin böyle bir şeyi doğuracak nitelikte olması suçun gerçekleşmesi için yeterlidir. Bu nedenle, önümüzdeki sorun ne toplumbilimsel ne de yazınsal bir sorun olmayıp, tümüyle hukuki bir sorun olduğu için uzmanların çağrılması hiçbir şeye hizmet etmeyecektir.

Savunmanın sunduğu belgelere gelince; bunlar toplumbilimsel çalışmalardır ve olgunun hem olumlu hem de olumsuz değerlendirmelerini içerirler. *Parça Başına Ücret* başlıklı elyazması ise tek yanlıdır ve toplumbilimsel bir çalışma değildir.

Vurgulamak isterim ki, Miklos Haraszti'nin, önümüzdeki broşürün doğal bir uzantısını teşkil ettiği tüm etkinliklerini ve amacını dikkate almamız gerekmektedir. Hatırlatmak isterim ki, Miklos Haraszti devlete karşı siyasal düşüncelerini açıklamaktan iki kez soruşturmaya uğramıştır. İkincisinde, Ceza Yasası'nın 60. maddesi gereğince uyarı cezası almıştır.

Daha o zaman ciddi bir suç işlemiş olmasına karşın, soruşturma makamı yaşını dikkate alarak uyarı cezasıyla yetinmiştir. Ama bu uyarı hiçbir şeye yaramamıştır ve bu broşür sanığın geçmişteki ve bugünkü kafa yapısını tümüyle yansıtmaktadır. Bu yüzden niyetinin, devlete karşı düşmanlık yaymak olduğu kuşku götürmez bir biçimde ortadadır.

Mahkemede sanatsal özgürlüğe değinildi. Toplumumuzda sanatsal özgürlüklerin tümüyle güvence altına alınmış olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Ne var

ki, özgürlük bayrağı altında Macar Halk Cumhuriyeti'nin kurumlarını yıkmak isteyenleri tüm gücümüzle mahkûm etmemiz gerekir. Sanığın «sömürülen» insanlar olarak kabul etmemizi istediği işçiler için mahkûm etmeliyiz bunları.

Suçun boyutunu belirlemek için şunu vurgulamak isterim ki, bu tür bir hareket toplum için son derece tehlikelidir. Mahkemenizin alacağı karar, sanığın görüşlerini paylaşarak, sanatsal özgürlükler bahanesiyle Macaristan Halk Cumhuriyeti'ni yıkmak isteyenler için de caydırıcı ağırlıkta olmalıdır.

Ceza Yasası'nın 27. maddesine göre, sanığın işlediği suçlar için verilecek ceza hapsi gerektiren bir cezadır. Buna ek olarak, suça konu olan belgelere el konulmasını ve mahkeme giderlerinin sanık tarafından ödenmesini talep ediyorum.

Savunma Vekili'nin Kapanış Konuşması

İddia makamı ve savunma aynı amacı, hukukun ve adaletin koruması amacını taşımaktadır. İddianame, sanığın davranışının toplum için bir tehdit oluşturduğu inancına dayanmaktadır.

Savunma ise görüşünü, mahkemeler, Devlet'e karşı işlenen suçların kapsamını, Ceza Yasası'nın verdiği yetkilerle hiçbir ilgisi olmayan alanlara uygulayarak genişlettikleri zaman toplum yaşantısının gerçek bir tehlikeyle karşı karşıya olacağı gerçeğine dayandırmaktadır. Tekrarlayayım ki, iddia makamı ile amacımız aynı ama bunun dışında görüşlerimiz tümüyle zıttır.

Miklos Haraszti hiçbir suç işlememiştir ve beraat etmelidir.

Mahkemenizin kararı, toplumumuzun kültürel bakımdan, hukuk yetkililerinin yardımı olmadan da yazarların

eserlerini değerlendirecek kadar gelişmiş ve olgun olduğunu kabul eden bir karar olmalıdır.

Savcıya bakılırsa, yayıncı tarafından reddedilirse yazar eserini yakmalıdır. Ama savcının, kitabın reddinden önce de elyazmalarını başkalarına okuttuğu için Miklos Haraszti'yi suçladığına bakılırsa, korkarım bu da yeterli olmayacaktır. Tek bir reddedilmenin yazarlar üzerinde böyle bir etkisi olsaydı, şimdi okuduğumuz eserlerin yarısının yok edilmesi gerekirdi, öteki yarısı da, yazarların cesareti kırılacağından hiç yazılmayacaklardı herhalde.

Dahası, *Szociologia* gazetesi, eserin yayınlanabilir olduğunu belirtmiştir. İddianamede aktarılan bölümlerde bile yazarın sonradan değişiklikler yapmayacağını kim söyleyebilir.

Başka bir deyişle, normal olarak yazarlar, yayımcılarla ve meslektaşlarıyla birlikte çalışarak, onlara danışarak eserlerini düzenler ve son biçimine getirirler. Ama bu iş şimdi Ceza Yasası'na havale edilmektedir.

Yazar kitabını, kendisine uzmanca bir görüş bildiremeyecek kişilere, diyelim deneyimsiz öğrencilere ve hatta Kızıl Yıldız Fabrikası İşçilerine (ki onların tepkileri pek zaptedilebilir bir tepki olmazdı) dağıtmış olsaydı, savunmanın işi biraz zorlaşabilirdi. Çok şükür kültür yaşamımız iflas etmiş bir fabrika değil. Sağlıklı bir sanat çevremiz var.

Savunma, yargı yetkililerinin, elyazmalarının dağıtıldığı bir yeraltı yazınının gelişme tehlikesinden kaygılandıklarını görmektedir. Merkezi yönetim ile kültür yaşantısı arasında uyum olursa böyle bir tehlike ortadan kalkar.

Bu davada, illegal broşür dağıtma ve kışkırtıcılık yapma suçları söz konusu olamaz, çünkü yazar, kitabını okuyacak kişileri kışkırtmayı aklından bile geçirmemektedir.

Soruşturmanın başında kitabı kulaktan dolma ve id-

dianamede yapılan alıntılardan biliyordum. Sonra, mahkemenizin hukuka bağlılığı sayesinde baştan sona okuma olanağı buldum. İddianamede değinilen bölümleri gördüm. Ama ne var ki, tümüyle farklı bir şey okuyormuşum izlenimi edindim.

Toplum düzenine sadece bir başvuru noktası olarak değinilmektedir kitapta. Miklos Haraszti, fabrikadaki acınası koşulları değiştirmenin yollarını sosyalist bir bakış açısıyla bulmaya çalışmaktadır. Kitabın yerel yetkilileri tartışma konusu yaptığı doğrudur. İddianame buranın belirli bir fabrika olmadığını söylemektedir. Ama gerçekte kitap buranın gerçek bir fabrika olduğunu defalarca belirtmekle kalmayıp, hükümet müdahalelerinin kaçınılmaz olduğu bir fabrika olduğunu bile eklemektedir.

İddianame, kitabın gerçeği çarpıttığını öne sürmektedir. Böyle bir iddiada bulunulabilir kuşkusuz. Ama bir kez bulunuldu mu, bu iddianın mahkeme önünde kanıtlanması gerekir. Ne var ki, bu yönde hiçbir çaba gösterilmemiştir. Mahkemenizden, suçsuz olduğu için sanığın beraatine karar verilmesini talep ediyorum.

Sanığın Konuşması

İddianame hakkında üç ay önce söylediklerimi tekrarlamayacağım. Ama şunu belirtmek isterim ki, iddianamenin kitabımdan yaptığı alıntıların gerçek anlamı konusunda söylediklerimin kaba bir özeti bile mahkeme tutanaklarında bulunmamaktadır. Dahası, tutanaklar ancak dün elime geçmiş bulunuyor.

Gizli kitap dağıtımı suçlaması konusunda en ilginç olan şey tanıkların ifadeleridir. Bu ifadeler, aynı meslekten olan kişilere okutulmak için bir eserin kopyalarının çıkarılmasının gelenek olduğunu göstermektedir. Ama görülüyor ki, polisin ve savcının amacı, resmi yayınlar dı-

şında kitap okuyan ya da yazan tüm yurttaşları mahkûm etmektir.

İddia makamının, kargaşa teşviki suçlamasını kanıtlamak için sunduğu deliller, topu topu iki sayfayı geçmeyen alıntılardır sadece. Bu alıntılar doğru bir biçimde aktarılmış olsalar bile, ancak, gerçek bir durumun çarpıtılmış olması ya da temel kurumlardan birinin hedef alınmış olması durumunda bir şey kanıtlarlar. Ceza Yasası'nın ilgili maddesi korkunç bir yorum özgürlüğü taşımaktadır ama eğer bir eser yalan söylemiyorsa ve Anayasa'da belirtilen temel kurumlara ad olarak da değinmiyorsa, kargaşa teşvikçiliğiyle suçlanamaz.

İddia makamı, yalan söylediğimi göstermek için uzmanlar çağırabilirdi, ama uzman çağrılmasını talep eden taraf savunma olmuştur. Talebimizi, önce polis, sonra savcılık, son olarak da bizzat mahkeme reddetti ve savunma, davasını kanıtlayacak en son şanstan da yoksun bırakıldı.

İddia makamının ne delili ne de uzmanı var. O zaman mahkûm edilmemi neden istiyor? Nedenini mahkemede öğrendik. Kitabın tümünü değil de, bir tutumu, bir düşünceyi kışkırtıcı bulmuşlar. İddia makamı, gerçeği ortaya çıkarmaya çalışan tutumu; toplumumuzun çelişkiler taşıdığı düşüncesini; sosyalizmin görevinin bu çelişkileri gün ışığına çıkarmak olduğu görüşünü mahkûm etmek istiyor. İddia makamı, iddiasını uydurma bir kavrama, çelişkisiz bir toplum söylencesine dayandırıyor. Ama gerçek bu söylencenin uydurma olduğunu açığa çıkarır oldu mu, hemen birkaç yıl mahkûmiyetle tehdit ediyor onu. Bu görüşü kabul etmekle çelişkiler ortadan kalkmaz. Tersine, çözülmeleri daha da ertelenmiş olur.

Burada söz konusu olan gerçek ise kapitalizmin yarattığı bir kurum olan parça başına ücret sisteminin korunmasının, belirli toplumsal grupların çıkarlarına olduğu ve çoğunluğun çıkarlarına hizmet etmediğidir. Aynı şe-

kilde, bu gerçeğin gizlenmesi ve bunu ortaya çıkaranların cezalandırılması, ancak o belirli grupların çıkarlarına hizmet eder.

Eğer mahkeme, savcılığın bakış açısını kabul ederse, çok açık biçimde tanımlanabilir olan bu belirli sosyolojik grubun çıkarlarını savunmuş olacaktır. Ayrıca böyle bir karar kültürel hayatımıza polisin müdahale etmesini meşrulaştırıp resmileştirecek ve polise kültürümüzün gelişimini belirleme hakkı verecektir.

Bu, başka bir sorun daha ortaya çıkarmaktadır. Polisin geceyarısı bir dizi baskın yapıp, yayınlanma aşamasında olan bir elyazmasının kopyalarına el koyması yasaya uygun mudur? Davayla hiçbir ilişkisi olmayan elyazmalarına ve kişisel notlara el koyması yasal mıdır? Polis beni üç gün gözaltında tuttu. Sonra tutuklandım ve tutukluluk süresince ne annemle ne de avukatımla görüşmeme izin verildi. Açlık grevine giderek bu uygulamaları protesto etmek zorunda kaldım. Ancak on beş gün açlık grevinde kaldıktan sonra serbest bırakıldım.

Mahkemeden beraatimi talep ediyorum.

Bayan Toth Tarafından Açıklanan Karar

Budapeşte Mahkemesi, Miklos Haraszti'yi sekiz ay hapse mahkûm etmiş, ancak üç yıl süreyle gözetim altında tutulmak koşuluyla bu cezayı ertelemiştir. Sanık üç yıl içinde kanunlara karşı gelmekten mahkûm olursa bu ceza uygulanacaktır.

Ayrıca mahkeme, *Darabber*'in dokuz kopyasına el konulmasına ve sanığın, 9.600 forint tutan mahkeme giderlerini ödemesine karar vermiştir.

Bunun üzerine dinleyiciler sıralarına oturdular ve Başkan kararın gerekçesini açıkladı.

Başkan: Mahkeme, elyazmasının tek bir fabrikayla ilgili olup olmadığını değerlendirmiş ve olmadığına ka-

rar vermiştir. Sanığın, «onlar» diye tanımlayarak tüm yöneticilere saldırdığı bölümler bulunmaktadır. Elyazmasında belirtildiği gibi, «onlar» tanımlaması, fabrikanın sınırlarını aşıp, en yüksek yöneticiden futbol hakemine kadar elinde yetki bulunduran ve karar alma durumunda olan herkesi kapsamaktadır. Bu, suçlamaların genelliğini gösteren bölümlerden sadece biridir.

Yazar ayrıca, gerçeğin yanlış bir görüntüsünü çizmektedir. Örneğin, önceki gibi tek makine yerine iki makinede birden çalışan işçilerin, sömürgeciliğin ilk dönemlerindeki yerlilerle karşılaştırılabileceklerini söylemektedir.

Sanığın, elyazmasının toplum düzenine karşı düşmanlık yaydığının farkında olup olmadığını belirleme konusunda, tanıkların ifadelerinin sınırlı bir değeri vardır. Sanığın, Macaristan'da işçi sınıfının sorunlarını umursamayan ayrıcalıklı ve dokunulmaz bir sınıfın varolduğu görüşünü daha 1970'ten beri taşıdığını biliyoruz. Bu yüzden yetkililerden bir uyarı almıştır ve ne yaptığını çok iyi bilmektedir.

Elyazmalarının dağıtımı sorununa gelince; daktilo edilen kopyaların alışılmıştan fazla olmadığı doğrudur, ama var olan kopyaların ve şimdiye dek bunları okumuş olan kişilerin sayısı kendi başına suçun ağırlığını belirlemeye yeterlidir.

Bu suç için Ceza Yasası iki ile sekiz yıl arası mahkûmiyet öngörür. Mahkeme, aşağıdaki hususları dikkate alarak ve hafifletici koşullarla ilgili maddeye dayanarak kararını vermiştir :

1. Bir iki kişi dışında Miklos Haraszti kitabı, kendisiyle benzer görüşleri olan yakın dostlarına göstermiştir. Bu, eyleminin anti-sosyal yönünü azaltmaktadır.

2. Miklos Haraszti gibi Macar toplumu konusunda muhalif görüşler besleyenlerin şimdi genel olarak bu yolu seçtikleri doğruysa da, sanık kitabını legal olarak yayınlamaya çalışmıştır.

Ne var ki bunlar sadece hafifletici niteliktedir ve Mahkeme, verdiği kararın, sanığın hapsine gerek olmadan da etkili olacağı kanısına varmıştır.

Kararın öteki bölümleri doğrudan yasal usullere ilişkin olduğundan burada özel olarak açıklanmayacaktır.

J. GLOWACKİ

POLONYA ÖLMEDİ DAHA

AĞUSTOS 1980 GREVLERİNİN ROMANI

«Önümüzde yüksekçe bir set vardı, oraya kırmızı örtüyle kaplı bir masa yerleştirilmişti. Masanın arkasında Yüce Yoldaş'ın, Tombul'un ve başka birkaç kişinin ağırbaşlı ve entellektüel suratları görülüyordu. Toplantının mutluluk ve tasa karışımı havası yüzlerine yansımıştı. Daha geniş bir açıdan bakılacak olursa, karşımızda Devlet oturuyordu. Hepsi kapkara giyinmişti. Böyle gerekiyordu çünkü. Yün kazaklarının altında olduklarından da iri görünüyorlardı. Paltoları sırtlarında, kuzu derisi kalpakları başlarındaydı. Madalyaları, rütbeleri ve neredeyse masanın yarısını kaplayan çiçekleriyle bizden çok yukardaydılar.»

300 TL.

MIKLOS HARASZTI

Macaristan'da İşçi Olmak

Miklos Haraszti
Budapeşte'de
bir traktör fabrikasında çalışarak,
kendi ülkesindeki sistemi,
tüm önyargılardan ve tereddütlerden
uzak bir biçimde
ilk elden araştırdı:
Bu sistemin özü neydi,
demokrasi nerede düğümleniyordu,
tüm bunların
işçi sınıfı üzerindeki etkisi nasıldı?

"Sosyolojik çözümleme ve değerlendirme
yeteneğine sahip birinin,
aşağıya inip, frezelerin ve tornaların arasından
çıkardığı bir kitap bu"

Henrich Böll